

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

LETÂİF-İ RİVÂYÂT'IN FİKİR DÜNYASI

Yüksek Lisans Tezi

Sümeyye ANIL

Danışman

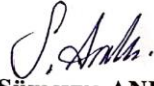
Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA

Erzincan 2019

TEZ BİLDİRİMİ

“LETÂİF-İ RİVÂYÂT’IN FİKİR DÜNYASI” isimli “Yüksek Lisans” tezimi tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim. 8/11/2019

Sümeyye ANIL

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sümeyye ANIL'a ait *LETÂİF-İ RIVÂYÂT'IN FİKİR DÜNYASI* adlı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalının Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Danışman/Jüri: Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA

Jüri: Doç. Dr. Cem Şems TÜMER

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Gaye Belkız YETER ŞAHİN

LETÂİF-İ RİVÂYÂT'IN FİKİR DÜNYASI

Sümeyye ANIL

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, 2019

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA

ÖZET

Tanzimat devrinde edebî eserler, halkın birçok hususta aydınlatılmasına katkıda bulunan araçlardan biri olmuştur. Bu dönemde yayımlanan eserler topluma aktarılacak pek çok fikre sahiptir. Sanatçılar eserlerini toplumu gözeterek yazmışlardır. Tanzimat devri yazarlarından Ahmet Mithat Efendi eserleriyle topluma fikirlerini aşlamayı hedefleyen bir sanatçıdır. Muharririn yirmi dokuz hikâye ve bir tiyatrodan oluşan *Letâif-i Rivâyât* adlı eseri de devrine hitap eden ve devrini aşan birçok fikri içinde barındıran ve toplumu birçok noktada aydınlatan bir eserdir. Bu çalışmada *Letâif-i Rivâyât* dizisinde yayımlanan hikâyelerle aktarılmak istenen; eğitim, kadın, çocuk, esaret, şahsi hürriyet, ekonomi, aile hayatı gibi kavramlara değinen yazarın fikirleri ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, Hâce-i Evvel, *Letâif-i Rivâyât*, fikir, hikâye.

THE WORLD OF IDEAS IN LETÂIF-İ RİVÂYÂT

Sümeyye ANIL

Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences,

Department of Turkish Language and Literature

M.A. Thesis, 2019

Thesis Supervisor: Prof. Selçuk ÇIKLA

ABSTRACT

The literary works of the Tanzimat reform era are considered to be one of the tools for contributing to public enlightenment on a wide spectrum of issues. Therefore, it was inevitable that the writers pursued the public matters in their writings since these works embodied so many ideas to convey to public.

Ahmet Mithat Efendi, a writer who lived during the Tanzimat era, inspired the public with his works. The writer's *Letaif-i Rivâyât*, which contains twenty nine stories and a theater, addresses its period and surpasses it with its ideas, enlightens the public on diverse topics.

In this thesis, various ideas which are related to the concepts of education, women, slavery, personal freedom, economics, family life etc. will be presented, as comprised in the series of stories in *Letaif-i Rivâyât*.

Key Words: Ahmet Mithat Efendi, Hâce-i Evvel, *Letâif-i Rivâyât*, idea, story.

ÖN SÖZ

Hâce-i Evvel olarak adlandırılan Ahmet Mithat Efendi hayatı boyunca birçok alanda eser kaleme almıştır. O, eserlerinde aile, çocuk, eğitim gibi çeşitli konularda fikirlerini işlemiş, eserleriyle topluma yol gösterici olmuştur. Ahmet Mithat Efendi'nin çeşitli konularda fikirlerinin yer aldığı eserlerinden biri de *Letâif-i Rivâyât*'ıdır.

Edebiyat dünyamızın birçok ilkinin içeren *Letâif-i Rivâyât*'ta yer alan anlatıların tamamının Latin harflerine aktarımı harf devriminden 73 sene sonra yapılmıştır. Yıllarca Ahmet Mithat Efendi'nin sanatı önemsemeyip ki bu fikir tartışmaya açıktır, fikirleri önemsemediği söylenegelmiş fakat hangi fikirler üzerinde durduğu, neyi amaçladığı, bu fikirlerin tesiri, günümüzdeki yansımaları üzerine geniş çalışmalar yapılmamıştır. Ahmet Mithat Efendi ve Hâce-i Evvel'in ilk hikâyelerinin bulunduğu bu eser hakkında hazırlanan tezlerin nicelik olarak az olması, eserlerinin Latin harflerine aktarımının çok geç yapılması oldukça düşündürücüdür.

Letâif-i Rivâyât'ta yer alan ilk hikâyenin yayımlandığı tarihten 149 sene sonrası olan bugün bile, anlatılar, geçerliliğini koruyan fikirleri barındırıyorsa bu eserin anlatmak istediklerini titiz bir şekilde inceleyip fikir haritasını ortaya çıkarmak oldukça önem arz etmektedir. Bu alandaki eksiklik bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir.

Bu çalışmamızda, genel hatlarıyla devrin tarihi ve sosyal yapısı hakkında bilgi verdik ve *Letâif-i Rivâyât*'taki hikâyeleri, Ahmet Mithat'ın hayatı ışığında değerlendirdik.

Son olarak bu çalışmanın hazırlanması sırasında her daim yanımda olan, desteğini esirgemeyen, Ahmet Mithat Efendi'yi tanımama ve bu tezi yazmama vesile olan, yorulduğumda ve bıraktığımda beni teşvik eden hocam Prof. Dr. Selçuk Çıkla'ya; Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerini günyüzüne çıkaranlara; bu çalışma sırasında yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Gaye Belkız Yeter Şahin'e; tezimi yazdığım süreçte tanıdığım dostlarım Sema ve Tuğba'ya; canım arkadaşım Reyhan'a; her an yanı başımda dostluğunu hissettiğim canım Güneş'e; lisans hayatımdan bugüne hep benimle olan Sevilay'a, özellikle zor günlerimi kolaylaştıran can dostum Emrah'a;

limon ağacına bakan Adem Hocam'a; bu çalışmanın tamamlanması için beni tekrar cesaretlendiren ve her zaman yanı başımda olan Elam'a ve Melisam'a; maddi manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, üzerimde çok emekleri olan anneme ve babama teşekkür ediyorum. Tezimi yazarken birçok yerde çıkmaza girdim. Son çıkmazımı İran'da aldığım dil eğitimi sırasında yaşadım. Bu çıkmazda yanımda olan Kerem'e, Aysel'e, Elbruz Dağı'nın eteklerinde bulunan kursumuzda türküleriyle yüreğimde ferah bir rüzgâr estiren Çağdaş'a teşekkür ediyorum.

Sümeyye ANIL

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖN SÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM.....	5
LETÂİF-İ RİVÂYÂT'IN FİKİR DÜNYASI.....	5
I.1. Eğitim-Öğretim.....	5
I.1.1. Çocuk Eğitimi ve Öğretimi.....	11
I.1.2. Kölelerin Eğitimi.....	20
I.1.3. Hayat Boyu Eğitim-Öğretim.....	21
I.1.4. Yabancı Dil Öğrenimi.....	23
I.2. Okuma Kültürü.....	26
I.3. Esaret-Hürriyet.....	39
I.3.1. <i>Letâif-i Rivâyât</i> 'ta Esaret Kurumu.....	42
I.3.2. <i>Letâif-i Rivâyât</i> 'ta Esaret ve Hürriyet Fikri.....	44
I.4. Eşitlik-Adalet.....	56
I.4.1. İnsanların Eşitliği.....	57
I.4.2. Kadın-Erkek Eşitliği.....	58
I.5. Kadın.....	60
I.5.1. İdeal Kadın.....	62
I.5.2. Mihnet Çeken Kadınlar.....	69
I.5.3. Kadın-Süs/Makyaj.....	70
I.5.4. Kadının Kadından Akıl Alması.....	72
I.6. Aile-Evlilik.....	73
I.6.1. Görücü Usulü mü? Aşk mı?.....	74
I.6.2. Evlilikte Gerekli Hususiyetler.....	75
I.7. Ekonomi.....	82
I.7.1. Girişimcilik İçin Gerekli Hususiyetler.....	83

I.7.2. Memuriyet mi Şahsi Teşebbüs mü?	85
I.7.3. Kadının Şahsi Teşebbüsü.....	87
I.7.4. Nasıl Bir Köy Ağası-İşveren?	90
I.8. Çalışmak-Bahtiyarlık.....	92
I.8.1. El Emeği Göz Nuru İle Gelen Bahtiyarlık.....	93
I.8.2. Para Bahtiyarlığın Kaynağı Olabilir Mi?.....	95
I.9. İntihar (dan Vazgeçiş)	96
I.10. Ümit-Sabır-Karar	102
I.11. Aşk.....	106
I.12. Kader (Talih-Felek).....	109
I.13. Ahlak Anlayışı	112
I.13.1. Suizan	112
I.13.2. Dindar Sınıfın Ahlak Zafiyeti	116
I.13.3. Eden Bulur	117
I.13.4. Hile	117
I.14. Âdâb-ı Muâşeret.....	119
I.14.1. Balayı.....	120
I.14.2. Reverans.....	120
I.14.3. Kadın ve Erkeğin El Ele Vererek Selamlaşması-Sevgililerin Kol Kola Dolaşması	121
I.14.4. Sofra Âdâbı	121
I.14.5. Prezante.....	121
I.14.6. Değişen Kıyafetler.....	122
I.15. Bâtıl İnançlar	123
I.16. Sade Türkçe/ Üslup	125
I.17. Hikâye ve Romanla İlgili Hususlar	128
I.17.1. Romanda Kronolojik Düzenin Kırılması ve Yazarını Esaretten Kurtarıp Hürriyete Kavuşturan Bir Hikâye.....	129
SONUÇ.....	131
KAYNAKLAR	138
İNTERNET KAYNAKLARI	145
DİZİN	146

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
hz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Yay.	: Yayınları, Yayıncılık, Yayınevi

GİRİŞ

“Bir hikâye okunduğu zaman hem malûmât almalı hem eğlence bulmalı hem de neticesinde intibah ve ibreti mucip olacak bir hikmete nail olmalı.”¹

XIX. yüzyıl öncesinde Avrupa’da Rönesans ve Reform Hareketleri ile Sanayi Devrimi’nin etkisiyle sosyal, siyasi, ekonomik, askeri, kültürel, dinî pek çok alanda köklü değişimler yaşanmıştır. Tüm bu değişimler edebiyatta da yankı bulmuş; yeni edebî tür ve akımların doğması kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı Devleti’nde ise on yedinci yüzyılda başlayan küçük çaplı değişimler olmakla beraber Tanzimat devriyle beraber Avrupa ile yakın temaslar kurulmuş ve birçok alanda gelişme yaşanmıştır. Siyasî, askerî, sosyal vb. alanlarda olduğu gibi Batı edebî hayatındaki değişikliklerle de bu devirden itibaren karşılaşılmış ve Batı’dan alınan edebi türlerin ilk örnekleri yine Tanzimat devrinde verilmiştir.

Orhan Okay, “Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı düşünce hayatını, kendilerini ilmî çalışmalara, felsefeye ve fikir meselelerine adanmış şahsiyetler değil, daha çok edebiyatçılar sürdürmüştür.”² der. Nitekim ilk dönem Tanzimat Devri edebiyatçılarının birçoğu Osmanlı düşünce hayatını şekillendirdikleri gibi ürettikleri edebî eserlerde de bu gayeyi gütmüşlerdir. Eserlerini Osmanlı düşünce hayatının şekillenmesi, halkın faydası için kullanan “ilk roman ve hikâyeler dönemi olarak sınırladığımız 1870-1876 yılları arasında”³ en çok eser veren yazar Ahmet Mithat Efendi’dir. Fakat devrinde ürettiği fikirlere, hayat tarzına ve eserlerine bakarak, Ahmet Mithat Efendi’yi yalnızca edebiyatçı olarak adlandırmak doğru olmaz. O, Tanzimat Devri Osmanlı aydınıdır. Sabri Esat, onun bu yönüne şöyle değinir; Ahmet Mithat “bizim, yurt ölçüsünde, böyle bir Rönesans adamımızdır.”⁴

Ahmet Mithat, Tanzimat Devri Osmanlı aydını içerisinde, sözlü kültür geleneğinin, yüzlerce yazılı ürün veren son temsilcisidir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Ahmet

¹ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Acibe-i Saydiye”, *Letâif-i Rivâyât*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 821.

² Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2011, s. 15

³ Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, s. 115.

⁴ Sabri Esat Siyavuşgil, “Ahmet Mithat Efendi Rönesans Adamı”, *İstanbul*, C. 5, S. 55, s. 3.

Mithat Efendi, halkı karşılaştığı yeni medeniyet ve gelişmeler karşısında donatmak için Türk edebiyatında henüz yeni gelişen edebî türleri aracı kılarak aydınlatmak ister ve “Türkiye’ye yarayacağına inandığı her şeyi bir hikâye şekline koymaktan çekinmez.”⁵ Toplum ve devlete faydalı olduğunu düşündüğü fikirlerin birçoğunu ise araştırmamızın konusunu oluşturan, otuz eserden müteşekkil 1870-1894 yılları arasında yayımladığı *Letâif-i Rivâyât* adlı anlatı serisinde hikâyeleştirmiştir.

Selim İleri *Türk Dili* dergisi Türk Öykücülüğü Özel Sayısı’ndaki yazısında “Ahmet Mithat’ın *Letâif-i Rivâyât*’ı, Emin Nihat’ın *Müsâmeretnâme*’si Osmanlı toplumunun bireysel ya da toplumsal sorunlarına eğilmekten uzak ürünler(dir).”⁶ der. Ahmet Mithat Efendi ve hikâyeciliği hakkında kaleme alınan birçok yazıda; genel itibariyle bu tarz kesin ifadeler kullanılmış fakat bu ifadeleri doğrulayacak deliller gösterilmemiştir.

Araştırmamız, *Letâif-i Rivâyât*’ta yer alan hikâyelerin, bireysel ve sosyal sorunlara değinip değinmediği, herhangi bir fikri barındırıp barındırmadığı tartışmalarına açıklık getirmesi ve “... bin sekiz yüz yetmişlerden bu yüzyılın ikinci yarısına kadar roman alanında kalem oynatmış, ayrıca bir kuşak Türk yazarlarının tümünün esin kaynağı ol(an)”⁷ Ahmet Mithat Efendi’nin, *Letâif-i Rivâyât* adlı serisinde yer alan yirmi dokuz hikâyedeki fikirlerin ayrıntılı bir şekilde tespit edilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Bu çalışmamızda *Letâif-i Rivâyât* serisindeki yirmi dokuz hikâyeyi inceledik. *Letâif-i Rivâyât*’ta yer alan anlatıların hikâyeye mi roman mı olduğu tartışması araştırma konumuzun dışında olduğundan, bu anlatılar için hikâyeye terimini kullanmayı uygun gördük. *Letâif-i Rivâyât* serisi içinde yer alan *Eyyvah* adlı tiyatro eserini incelememizin dışında bıraktık.

⁵ İnci Enginün, “Ahmet Mithat’ın Hâlâ Geçerli Öğüdü: Kızlarımızı Okutun”, *Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar*, haz. Nüket Esen-Erol Koroğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2006, s. 193.

⁶ Selim İleri, “Türk Öykücülüğünün Genel Çizgileri”, *Türk Dili*, (*Türk Öykücülüğü Özel Sayısı*), C. XXXII, S. 286, 1 Temmuz 1975, s. 3.

⁷ Robert P. Finn, *Türk Romanı (İlk Dönem 1872- 1900)*, Bilgi Yayınevi, 1984, s. 23.

Çalışmamıza başlamadan önce benzer çalışmaların olup olmadığını araştırdık. Çalışmamıza Nisan 2014’te başlamıştık. O dönemde *Letâif-i Rivâyât* üzerine hazırlanmış yalnızca dört yüksek lisans tezi mevcuttu. Tezi yazdığımız süreçte *Letâif-i Rivâyât*’ı konu edinen tezlere, 2016 yılında bir yüksek lisans tezi daha eklenmiş. Bu tezlere kısaca değinecek olursak:

Mevlüt Çelik’in, Doç. Dr. İsmail Çetişli danışmanlığında 1999’da hazırladığı *Ahmed Mithat’ın Letâif-i Rivayat Serisi Hikâyelerinde Muhteva ve Yapı* adlı tezinde *Letâif-i Rivâyât*’ta yer alan yirmi hikâyeye, kurgu ve anlatım teknikleri açısından incelenmiştir.

Asuman Öz’ün, Prof. Dr. Hülya Argunşah danışmanlığında 2004 yılında hazırladığı *Ahmet Mithat’ın Hikâyeciliği -Letâif-i Rivâyât-* adlı, beş ana bölümden oluşan tezinin ikinci bölümünde Ahmet Mithat Efendi’nin hikâyelerindeki tematik unsurlara kısaca değinmiştir.

Eyüp Çakan’ın, Prof. Dr. Hasan Kavruk danışmanlığında 2008 yılında hazırladığı *Ahmet Mithat Efendi’nin Hikâyelerinde Eğitim Değerleri* ve Türkçe adlı tez çalışmasında Ahmet Mithat Efendi’nin hikâyeleri, eğitim değerleri ve dil yönünden incelenmiştir. Üç ana bölümden oluşan tezin ikinci bölümünde yer alan, bireysel ve sosyal olmak üzere iki başlık altında incelenen yirmi sekiz değer Millî Eğitim’in, ilköğretimin ve Türkçe dersinin genel amaçları doğrultusunda tespit edilmiştir.

Neşe Bilgiç’in, Prof. Dr. Emel Kefeli danışmanlığında 2008 yılında hazırladığı, *Ahmed Mithat Efendi’nin Letâif-i Rivâyât Adlı Eserinin “Edebiyat Coğrafya Merkezli İncelenmesi”* adlı tezi yazar-coğrafya, eser-coğrafya ilişkisi açısından incelenmiştir.

Sevim Zehra Kaya’nın, Prof. Dr. Hasan Akay danışmanlığında 2016 yılında hazırladığı *Ahmet Mithat Efendi’nin Tercüme Yaklaşımı Çerçevesi’nde Letâif-i Rivâyât’taki Sosyal Kavramlar* adlı yüksek lisans tezi üç ana bölümden oluşuyor. Üçüncü bölümünün ikinci kısmında *Letâif-i Rivâyât*’taki sosyal kavramlar; hürriyet-esaret, insan-ı kâmil, terakki ve maarif, ilm ve cehl, say ü amel ve medeniyet alt başlıklarıyla, Ahmet Mithat Efendi’nin tercüme yaklaşımı çerçevesinde incelenmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz çalışmalardan Asuman Öz, Eyüp Çakan ve Sevim Zehra Kaya'nın çalışmalarında *Letâif-i Rivâyât*'ın içerdiği fikirlere kısmen değinilmekle birlikte bu tezlerde asıl amaç, bizim çalışmamızdan farklı olup *Letâif-i Rivâyât*'ta yer alan fikirler ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Çalışmamızda *Letâif-i Rivâyât* serisindeki hikâyelerde serdedilen fikirler, on yedi ana başlık, kırk dokuz alt başlık, toplam altmış altı başlıkta incelenmiştir.

I. BÖLÜM

LETÂİF-İ RİVÂYÂT'IN FİKİR DÜNYASI

I.1. Eğitim-Öğretim

Osmanlı Devletinde, Tanzimat devri öncesinde eğitim ve öğretim sisteminde köklü değişiklikler yapılmamış, yapılan ilk değişiklikler askeri eğitim amaçlı Mühendishane-i Bahr-i Humayun (1773) ve Mühendishane-i Berri Humayun (1795) gibi Batılı tarzda okulların açılmasıyla olmuştur.

Tanzimat'a kadar Osmanlı eğitim hayatında sübyan mektepleri, medreseler, enderun aktif rol almış fakat değişen çağla beraber bu kurumlar sosyal ve siyasal hayatın getirdiği yeniliklerin gereğini karşılayamamıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından ise eğitim alanında bugünkü eğitim sisteminin temelini oluşturacak reformlar yapılmıştır.

Bu reformlardan en önemlisi Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. 1860 senesinde Osmanlı eğitim sistemini ayrıntılı bir şekilde düzenleyen ve eğitimde köklü değişiklikler getiren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlanır. Bu nizamnamenin amaçları arasında; öğretimin zorunlu hâle gelmesi, eğitim-öğretimin yeniden düzenlenmesi, öğretmen yetiştirme ve öğretmenlerin saygınlığını sağlama, merkezi ve il eğitim teşkilatlarını düzenleme, sınavlar, bilim kuruluşlarını çoğaltma ve yaygınlaştırma, ülke genelinde sübyan, rüştiye, idadi ve sultani okulları, İstanbul'da ise Darülfünun, Darülmualimin, Darülmualimat ve kız rüştiyeleri açmak yer alır.⁸

1860'ta hazırlanan nizamnamenin sonrasındaki yıllarda, ilköğretim iki koldan devam eder. Bunlardan ilki sübyan mektepleri, ikincisi ise 1873'te açılan iptidailerdir. Sübyan mektepleri eski usule göre eğitimlerini devam ettirirken iptidailer ise yeni usüllere göre eğitim verir. Devrin orta öğretim kurumlarını; rüştiye, idadiye ve

⁸ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hakkında daha geniş bilgi için bk. İsa Yanar, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çalışmaları*, (Danışman: Prof. Dr. Mustafa Aydın), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996, s. 35-36.

sultaniyeler oluşturur. İlk rüştiye 1846'da, ilk kız rüştiyesi ise 1859'da İstanbul'da açılır. "1869 yılına kadar, ülkenin her tarafında çok sayıda rüştiye açılır. Rüştiyeleri yaygınlaştırmak, bir anlamda, Tanzimat Dönemi Eğitim Politikası'nın temelini oluşturur."⁹ Orta öğretim kurumlarından olan ilk idadi 1845'te açılır. "İdadilerin Tanzimat Dönemi sonuna kadar ihmal edildiği söylenebilir. Çünkü 1876 tarihine kadar taşrada bir, İstanbul'da ise dört veya beş civarında idadi açılır."¹⁰ Rüştiyeden sonra 6 yıllık eğitim verecek olan sultanilerin ilk üç senesinde idadi dersleri, son üç yılında ise fen-edebiyat dersleri bulunacak ve gayrimüslim, müslim çocuklar bir arada eğitim alabileceklerdir.

Devrin yüksek okullarını; darülfünun, mekteb-i mülkiye, mekteb-i mülkiye-i tıbbiye, darümuallimin, darümuallimat ve askeri okullar oluşturur. Darümuallimat'ın mezun vermesinin ardından ilk kadın öğretmen tayini 1873'te¹¹ olmuş, 1883'ün ardından okullara kadın yöneticiler¹² atanmaya başlanmıştır.

Tanzimat devrinde mesleki ve teknik eğitim de ihmal edilmemiş, mühendis ve mimar okulları, erkek teknik öğretim okulları, kız teknik öğretim okulları, ziraat ve orman okulları açılmıştır. Hatta Mithat Paşa Niş'te vali bulunduğu sırada, Paşa'nın çabalarıyla, Müslüman olan olmayan, yetim ve öksüz erkek çocuklardan oluşan ıslahhane teknik eğitim yuvası hâline getirilmiş, buradaki çocuklara çeşitli sanat dalları öğretilmiştir. Bunun ardından Paşa, Rusçuk'ta da bir kız ıslahhanesi açtırmıştır.¹³

Tanzimat devrinde, devlet eliyle açılan okullarla beraber Alman, Amerikan, Fransız, İngiliz, İtalyan, Ermeni, Rum, Yahudi ve Türkler'e ait özel okullar da açılmıştır. Türklerin açtığı tek özel okul olan Darüşşafaka'da Ahmet Mithat Efendi görevli olarak görev yapmış ve hatta eğitime adanmış bir ömre gözlerini bu okulda yummuştur.

⁹ İsa Yanar, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çalışmaları*, s. 72.

¹⁰ İsa Yanar, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çalışmaları*, s. 82.

¹¹ İsa Yanar, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çalışmaları*, s. 103.

¹² İsa Yanar, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çalışmaları*, s. 103.

¹³ Bk. İsa Yanar, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çalışmaları*.

Darüşşafaka’da gönüllü olarak çalışan Ahmet Mithat Efendi, Darülfünun’da da hoca olarak görev almış ve Darülfünun’daki derslere kaynaklık etmesi için *Tarih-i Edyân ve Hikmet-i Tarih* adlı ders kitaplarını yayımlamıştır.¹⁴

Tanzimat devrinde, eski tarzdaki eğitim kurumlarıyla yeni usullere göre kurulan eğitim kurumlarının aynı anda devam etmesi ve bir kurumda yetişenlerin diğer kurumu inkâr etmesi sonucunda yaşanan ikiliğe, eğitimde yaşanan bu kargaşaya ve kendini yalnızca Garp ya da Şark eğitim anlayışıyla sınırlı tutanlara dair Ahmet Mithat şu görüşü benimsiyordu:

“İslamiyet ve Osmaniyetimiz şanlarına nazaran asıl muhtacı olduğumuz tahsil programları henüz ihtiyacımız nisbetinde mükemmelen tanzim olunmuş bulunmadıklarından, maarif-i Şarkiyemizi tahsil edenlerin maarif-i Garbiye’den ve bunları tahsil edenlerin maarif-i Şarkiyeye’den mahrumiyetleri daima nazar-ı teessüf ve tahassürle gördüğümüz şeylerdir.”¹⁵

Ahmet Mithat’a göre Batı eğitimiyle yetişmiş Osmanlılara Doğu edebiyatının aşısı vurulmalı, Doğu eğitimiyle yetişmiş olanlara ise Batı eğitiminin aşısı vurulmalı ki istenilen fidanlar gür bir ağaca dönüşsün. Hatta bu fikrini *Beşir Fuat* adlı kitabında, Beşir Fuat ve Muallim Naci örneğiyle, şu şekilde dile getirir:

“Bu beliyyenin asıl derece-i müdhişesi gayet parlak olan iki misale tatbik ile taayyün eder ki onların dahi birisi Naci, diğeri Beşir Fuat’tır. Her kim ne derse desin elyevm hilafını iddia edenler dahi hakikati gördükleri zaman elbette itiraf edecekleri üzere Naci, maarif-i Şarkiyeye meydanının şehsüvâr-ı yegânesi ise Beşir Fuat dahi maarif-i Garbiye meydanının öyle bir şehsüvârı olmasıyla Naci’ye maarif-i Garbiye ile de iştigali nasıl tavsiye ve icbardan hâlî kalmamış isem Beşir Fuat’a dahi maarif-i Şarkiyeye ile iştigal tavsiyesini öylece icbar derecesine vardırırdım. Biçare çocuk tavsiyemi kabul dahi ederdi.”¹⁶

Hâce-i Evvel’e göre bir milletin ihtiyacı olan yeniliklerin hayata geçmesi için önce eğitime ihtiyaç vardır. O dönemdeki Osmanlı Devleti’nde ise bu yoktur. Hatta eğitim yalnızca okuma yazma bilmekten ibaret sanılır. Oysaki asıl eğitim okuma yazmayı öğrendikten sonra başlar. Devletin hâlinin kötü olduğunu ve halka yenileşme ihtiyacının nasıl anlatılabileceğini düşünen Ahmet Mithat, halkın, hâlî vakti daha iyi

¹⁴ Darüşşafaka’da ders veren hocalar ve yayınladıkları kitaplar için bk. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 10. bs., İstanbul 2011, s. 71.

¹⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Beşir Fuat*, Hz. Bahar Dervişcemaloğlu, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 28.

¹⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Beşir Fuat*, s. 28.

olan devletlerle Osmanlı'yı kıyas ederek bunu anlama yoluna gideceğini fakat Avrupa'ya dair bilgisi “fihrist derecesinde” bile olamayınca da Avrupa'nın yalnız kötülüklerini göreceğinden bahseder. Milletın medeni ülkelerin güzelliklerine bile nefretle baktığını ve bu bakış açısını değiştirmek gerektiğini anlatır.¹⁷ Halkın bakış açısı değiştirilecek, yenileşme olacak ve bunlar halka kabul ettirilecekse de, bu önce siyasi ve askeri alanların değil eğitimin yenilenmesi, düzenlenmesi ve yaygınlaştırılmasıyla olmalıdır. Eğitim kurumları düzenlenmelidir, halk örgün ve yaygın eğitimle bilgilendirilmelidir ki Tanzimat devrinde istenen yenilikler başarıya ulaşsın, Osmanlı Devleti içinde bulunduğu bu kötü hâlden kurtulsun ve geleceğe ümitle bakabilsin. Zira askerliğiyle dünyaya nam salmış, bütün Avrupa'ya top yapmayı öğreten, top satan Osmanlı “Hanri Martin'i mi satın alalım, Chassept'ü mü (tartışmasını bırakıp) şu binbaşının icadı olan örneği mi imal edelim yoksa bu kolağasınınkini mi? tartışmasına girişirse o zaman geleceğinin güvenliğinden emin olabilir.”¹⁸

“Bütün millî davalarımızın halline maarifin ıslahile başlayabileceğimiz kanaatinde idim. Namık Kemal Bey bu kanaatte değildi.”¹⁹ diyen Ahmet Mithat, sürgün yıllarında yaşadığı zindanı bile ilim irfan yuvası hâline getirmiş ve Medrese-i Süleymaniye adıyla bir okul kurmuştur. Yazar, *Menfa*²⁰ adlı eserinde, milletin gelişmesi için eğitimin yaygınlaştırılması, eğitimin yaygınlaştırılmasının da eğitim öğretim yöntemlerinin kolaylaştırılması ile olabileceğini ve daha Bağdat'ta bulunduğu sırada, memleketteki eğitim ve öğretim yöntemlerini ıslah etmek umudu içine düştüğünden bahseder. Hâce-i Evvel'in bu fikrini uygulayacağı ilk yer Rodos'taki zindanı olur ve Ahmet Ağa isimli bir mülâzımın oğlu olan Mustafa ile derslere başlar. Derslerin ardından tecrübelerini yazar, çocuğa uygulayacağı eğitim öğretim planını düşündükçe “dünyalar benim olurdu”²¹ diye eşsiz bir sevinç yaşar. Fakat bu sevinç uzun sürmez çünkü Mutasarrıf Maşuk Paşa izinli olarak İstanbul'a gidince onun yerine geçen

¹⁷ Ahmet Mithat Efendi'nin bu konu hakkındaki görüşleri için bakınız: Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, Hz. Handan İnci, Kapı Yayınları, İstanbul 2013, s. 218-225.

¹⁸ Bu kısım, Ahmet Mithat Efendi'nin Namık Kemal'in İbret'in ilk sayısında yayımlanan “İstikbal” başlıklı yazıyı okuyup Namık Kemal'e yazdığı bir mektuptan alınmıştır: Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, s. 223.

¹⁹ Kamil Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatırları*, Tan Matbaası, 1940, s. 30.

²⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*.

²¹ Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, s. 282.

muhasebecisi mahkûmlar üzerinde baskı kurar ve Mustafa'nın bile ders almasını yasaklar. Bu yasağa Ahmet Mithat Efendi çok üzülür. Öyle ki, zindana ilk geldikleri günlerde olduğu gibi intihar fikri aklına gelir ve Ebuzziya Tefvik Bey ile “beraberce ölmeye karar ver(irler).”²² Sürgün hayatını yaşanılabilir kılan şeylerin ellerinden alınması onları bir an için bu düşünceye sevk etmiştir. Neyse ki muhasebecinin yerine gelen Hamidi Efendi bu mahkûmların eski hayatlarına dönmesini sağlar fakat Hâce-i Evvel, öğrencisi Mustafa'dan bir daha haber alamaz. Onun yerine Ethem ve Şükrü isimli gençleri bulur ve onları eğitmeye başlar. Farklı yaş grubu ve bilgi seviyesine sahip öğrencilerin sayısı beş altıyı bulur ve zindan odası âdeta bir okul hâlini alır.

İşte, Medrese-i Süleymaniye'nin ilk “tohum(ları)”²³, Hâce-i Evvel'in ilim irfan yuvası hâline getirdiği bir zindanda atılmıştır. Bu okulun ünü artık tüm Rodosluların dilindedir. *Menfa*'da bu kısma kadar anlatılan bilgiler ve daha fazlası Ebuzziya Tefvik'in *Yeni Osmanlılar Tarihi*²⁴ kitabında da yer alır. Medrese-i Süleymaniye Rodos mutasarrıfı Dilaver Paşa'nın da desteği alınarak açılmıştır fakat “bütünüyle Ahmet Mithat Efendi'nin çalışkanlığının, yurt severliğinin bir eseridir. Rodoslulara, zamanın kültür koşullarına uygun, bir eğitim sisteminin gerekliliğini anlatıp kabul ettiren kimse bu değerli edebiyatçımızdır.”²⁵

Eğitim sisteminin yeni yeni düzenlendiği yıllarda Medrese-i Süleymaniyesi'ni kuran Ahmet Mithat, 1899'da kaleme aldığı *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaif*'i adlı eserinde; halkın arasında okuma yazmanın yaygınlaştığını, köylerde kasabalarda bile okullar açıldığını, eğitim seviyesinin ve eğitime verilen önemin gideerek yaygınlaştığını gururla anlatır ve bunun daha başlangıç olduğunu, “terakki-i maarife hizmet(in)”²⁶ artık kalmadığına kanaat etmenin mümkün olmadığını söyler. Zira “geçmiş, mutluluk ve yüceliğinden memnun olunacak, felâket ve şanssızlığından üzüntü duyulacak bir zaman olmadığı gibi, şimdiki zaman dahi varlığı belirsiz bir vakit

²² Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, s. 287.

²³ Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, s. 294.

²⁴ Medrese-i Süleymaniye'de izlenen eğitim-öğretim yöntem ve teknikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ebuzziya Tefvik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, hz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.

²⁵ Ebuzziya Tefvik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s. 615.

²⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, hz. Gizem Akyol, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 35.

olduğundan asıl zaman gelecektir ve âlemde insana ümit veren bir şey olabilirse o da gelecektir”²⁷ ve bu, ancak eğitimle olacaktır. Hâce-i Evvel’e göre eğitim yolunda bıkip usanmadan hizmete devam edilmelidir. Bu sebeple, eğitim yolunda bıkip usanmadan hizmete devam etmek Ahmet Mithat’ın eğitim hakkındaki görüşlerinin temelini oluşturur.

Medrese-i Süleymaniye gibi bir eğitim kurumuyla, Darülfünun’daki ve Darüşşafaka’daki hocalığıyla Osmanlı maarifine kurumsal olarak katkıda bulunan Ahmet Mithat Efendi, maarifin gelişmesi yolundaki en büyük katkıyı elbette ki eserleriyle yapmıştır. Onun eserlerini okuyanlar yalnızca kurmaca dünyalara hapsolup kalmamış, ilim, fen, siyaset, sosyal hayatla alakalı pek çok konuya dair bilgilere de vakıf olabilmişlerdir. Hâce-i Evvel’in eserleri kurmaca âlemden gerçek âleme açılan bir ilim irfan kapısı olmuştur. Öyle ki, Afganistan yenilik hareketlerinin öncüsü Mahmud Tarzi, Ahmet Mithat Efendi’nin ölümü dolayısıyla yazdığı bir yazıda²⁸ on beş, on altı yaşlarına kadar Farsça manzum mensur, ahlâki bazı eserlerden başka bir şey okumadığını ve Bağdat’ta Türkçe öğrendikten sonra ilk olarak Ahmet Mithat Efendi’nin *Hâce-i Evvelini* okuduğunu söylüyor. O güne kadar hiçbir Türkçe eserin kendisiyle konuşmadığından yakınan Tarzi, bu kitabı açar açmaz ilim ve fennin kendisiyle konuştuğunu, okuma aşkının arttığını ve bunun ardından da okuduğu kitapların kendisine rehberlik ettiğini, çalışma aşkı verdiğini, kalp ve ruhunu aydınlatıp maddi, manevi feyzlerine rehber olduğundan bahsediyor.

Ahmet Mithat Efendi yalnızca “Türklerin maarif babası”²⁹ olarak kalmayıp, eserlerinin ulaştığı ve bilgiye ihtiyacı olan herkesin maarif babası olmuş, eserleriyle bilgiye muhtaç halkın “fikri terbiyesini giydirip kuşat(mıştır.)”³⁰

²⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, s. 219.

²⁸ Mahmud Tarzi, “Merhum Midhat Efendi”, *Seraculahbaril Efganiye*, Yıl: 2, S. 19’dan aktaran Ali Nihad Tarlan, *İstanbul*, C. 3, S. 28, s. 6.

²⁹ Haydar Tolun, “Büyük Halk Kültürçüsü Ahmet Mithat Efendi”, *Türkün (Bursa Halkevi Dergisi)*, S. 7, 1936, s. 37.

³⁰ Refik Halid, “Günler Geçerken: Ahmet Mithat Efendi”, *Yeni Gün Dergisi*, 29 Nisan 1939, s. 8.

I.1.1. Çocuk Eğitimi ve Öğretimi

“Bir çocuğu büyüsün de öyle terbiye edelim demek bir fidanı büyüsün de öyle aşılalım demeye benzer...”³¹

Hâce-i Evvel’in gerek şahsi hayatında gerekse eserlerinde en ehemmiyet verdiği konulardan birisi çocuk terbiyesidir. Orhan Okay *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi* adlı çalışmasında onun hakkında “kanaatimizce çocuk mevzuuna bu kadar geniş olarak temas eden ilk muharririmizdir.”³² der. Ahmet Mithat’a göre çocuk büyötmek bir sanattır³³ ve ana-baba vazifesi de “engin (bir) denizdir.”³⁴ Yazar, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaiî* adlı eserinde Osmanlı okurlarına, biraz da ana-babanın vazifeleri ve çocuk terbiyesi hakkında hizmet etmek için, bu mevzu hakkında kütüphanesini genişletip yeni kaynaklar satın aldığından³⁵ bahseder. Ahmet Mithat Efendi, bahsettiği bu kaynakları, yalnızca okumakla kalmayıp halkın da kendi bilgilerinden faydalanması gayesiyle çocuk terbiyesi hakkında müstakil eserler de yazmıştır. Bunlar; *Çocuk-Melekât-ı Uzviye ve Rûhiyesi*, *Peder Olmak Sanatı*, *Ana-Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaiî*, *Hikmet-i Peder*, *İstidâd-ı Etfâl*, *Babalar ve Oğullar* adlı kitaplardır. Bunların haricinde sadece çocuklar için yazdığı; *Abdest ve Namaz*, *Afrika*, *Asya*, *Avrupa*, *Hayvanlar*, *Coğrafya İstilahatı*, *Çiçekler*, *Kıtaat ü Bihar-i Hamse*, *Kuşlar*, *Meyvalar*, *Sağlık*, *Üç Cins Mahlûk*, *Yürüyen Hayvanlar*³⁶ adlı eserleri de kaleme almış ve çocuk terbiyesini ele alan birçok makaleye imza atmıştır. Bu kitaplar arasında yer alan *Üç Cins Mahlûk*, *Terbiyeli Çocuk*, *Dünya*, *Abdest ve Namâz*, *Sağlık*, *Kıssadan Hisse* gibi kitaplarının Tataristan’daki okullarda ders kitapları olarak okutulacağına dair bir mektup geldiğinden bahseder.

³¹ Ahmet Mithat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaiî*, s. 56.

³² Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Dergâh Yayınları, 4. bs., İstanbul 2008, s. 280.

³³ Ahmet Mithat Efendi, *Peder Olmak Sanatı*, Hz. Gizem Akyol, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 79.

³⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaiî*, s. 21.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Mithat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaiî*, s. 20-21.

³⁶ Adı geçen eser isimleri için bk.: Hakkı Tarık Us, “Ahmet Mithat’ın Eserleri”, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1962, s. 235-239.

Ahmet Mithat Efendi, bütün çocukların eğitiminin önemli olduğunu söylemekle beraber kız çocuklarının eğitimine de ayrı bir ihtimam göstermiştir. Bu sebepten, kız çocuklarının ulaşabileceği eğitim-öğretim imkânlarının kısıtlı olduğu bir devirde, ailesi tarafından çok iyi yetiştirilen ve kendini oldukça nitelikli bir şekilde geliştiren, Fatma Aliye Hanım'ın -bütün ebeveynlere ve kızlara bir timsal olması için- hayatını kaleme almıştır. Hâce-i Evvel, biyografik bir çalışmadan öte pedagoji ve psikolojiyle de alakalı bu kitabın yazılış amacını şu şekilde açıklar:

“Bundan ders alınacağı da ortadadır. Çünkü araştırmamız psikoloji ve pedagoji yani çocuk terbiyesi ve ruh bilimi ile ilgilidir. Bu nedenle kız çocuklarımızın birer Fatma Aliye Hanım olmak hevesine kapıldıklarında ve babaların da kızlarını o surette yetiştirmek istediklerinde bunu nelerin engellediğini, nelerin kolaylaştırdığını görerek faydalanacakları, gerekli yolu tutacakları ortadadır.”³⁷

Tanzimat devri yazarları arasında çocuk eğitimi ve öğretimi meselesine en çok değinen, eserlerinde çocuk terbiyesini en sık işleyen ve kaleme aldığı bu kitabı halkın hizmetine sunarak ana babaların ondan feyz almasını sağlayan Hâce-i Evvel, *Letâif-i Rivâyât*'ta da çocuk meselesine yer vermekle beraber çocuk yetiştirecek olanlara birçok bilgi sunarak ufuk açmıştır.

Letâif-i Rivâyât'taki eğitilmiş kahramanların hayat hikâyesi tıpkı Fatma Aliye Hanım hakkında yazılan biyografi gibi okuyucuya örnek olması bakımından önemlidir.

Mesela, *Felsefe-i Zenan*'da Fazıla Hanım'ın ne tarz eğitim aldığını söyleyerek hikâyeye başlanmıştır. Fazıla Hanım hem dinî hem de fennî ilimlerle meşgul olmuştur. Eğer ki bir çocuk eğitilecekse Fazıla Hanım gibi hem Batılı ilimleri almalı hem de Doğu felsefesine göre yetişmelidir. Osmanlı ailesi çocuklarına ne yalnızca alafranga eğitim vermeli ne de sadece eski usullere göre eğitmelidir. Osmanlı kültürü ve eğitimiyle yetiştirdikleri fidanlarına alafranga aşısı yapmalı ve yeni bir insan oluşturmalarıdır, ayrıca ebeveynler çocuklarına eğitim verirken ne *Para*'daki Yazı-

³⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*, haz. Bedia Ermat, Sel Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 14.

çoğlu Hacı İsmail Ağa gibi kontrolü elden bırakıp tamamen alafranga eğitim almalarına yol açmalı, ne de *Bahtiyarlık*'taki İskenderiyeli Abdülcabbar Bey gibi çocuklarını mürebbiyenin kucağına atmalıdırlar.

“Fazıla Hanım pederi Bedrettin Efendinin müddet-i hayatında kendisinden ulûm-ı âliyeyi tekmil eyledikten sonra ilm-i hadis ve ilm-i tefsir ve saireyi dahi mücerret ihtimam-ı tamm-ı zatiyesiyle tahsil edip pederinin vefatından sonra dahi fûnun-ı hikemiyeyi merak ederek tedarik edebildiği kitaplarla bi'l iştilal fûnun-ı mezkûrece dahi bir hayli malûmat peyda eylemiş idi.”³⁸

Hikâyelerde öne sürülen önemli fikirlerden biri ebeveynlerin her ne olursa olsun çocuklarının eğitiminden feragat etmemeleri gerektiğidir. Mesela, Jermen Valide eşinin ölümünün ardından kızı Anjelik'in tahsilini yarım bıraktırmamış, yaptığı kurabiyeleri satıp geçimlerini temin ederek “kendileri hiçbir şeye muhtaç olmadıkları gibi mektepteki kızlarının mesarif-i terbiye ve talimine dahi muktedir olabilecek, kızlarını hiç olmaz ise Paris'in esnaf takımı kızları derecesinde terbiye edebilmek gayretine fütur dahi getir(ecektir).”³⁹

Bu duruma bir başka örnek olarak da, *Felsefe-i Zenan*'da Fazıla Hanımın, kendi mütalaasından bile feragat ederek Zekiye ve Akile'yi yetiştirmesi çocuğa verilecek olan eğitimin her şeyden üstün olduğunun ve ailelerin bu eğitim için çaba sarf etmeleri gerektiğinin bir göstergesidir.

Felsefe-i Zenan ile *Ana-Kız*'daki fedakâr anaların biri de *Bahtiyarlık*'ta Osman Kâmil (Senai)'in annesidir. Anne, oğlunun tahsili için Bursa'ya yerleşmiş, kendisi eğitilmiş olmamasına rağmen çocuğunun iyi bir tahsil görmesi için eğitim öğretim hakkında ne varsa araştırmış ve oğlunun bunlardan faydalanmasını sağlamış, kısacası onun talim ve terbiyesi için gereken bütün çabayı göstermiştir. Bahsettiğimiz hikâyelerde fedakâr anneler sayesinde çocuklar tahsillerinden geri kalmamıştır. Oysaki bir çocuğun eğitiminde anne kadar babanın da fedakârlığı gereklidir. *Firkat'te* Memduh'un, *Diplomalı Kız*'da ise Jüli Döpre'nin babasının fedakârlıkları okuyucuya güzel birer örnek olarak anlatılır.

³⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Felsefe-i Zenan”, s. 56.

³⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Ana-Kız”, s. 826.

Çocuk ailenin bir yansımasıdır ve çocukta görünen terbiye aslında ailenin terbiyesidir. *Cankurtaranlar*'da bağları kopmuş bir aileden bahsedilirken bu aileye ait papağanın, ev halkından öğrendiği sözlerin “karın ağrısı, patla, koca kahpe”den ibaret olduğu, çocuğun da bir papağan gibi olup aileden ne gördüyse onu yaptığı söylenir. Evet, çocuk ailenin bir yansımasıdır ve çocukta görünen terbiye aslında ailenin terbiyesidir. “Bir familyanın derece-i terbiyesini tahkik etmek ister misiniz? Çocukları ile görüşünüz. Çocukları, fakat serbest olarak ne gibi lisan kullanıyorlar ise familyanın terbiyesi de öyledir.”⁴⁰ Bu görüşün en güzel örneklerinden birisi *Firkat*'te, Memduh'un babasının özelliklerinden bahsedilip ardından oğlunun karakterinin anlatılmasıyla “Böyle bir babadan doğan çocuk ne olur? Elbette Memduh olur.”⁴¹ sözleriyle anlatılır. Memduh yedi yaşına kadar babasıyla yaşar ve -her özelliğini almamakla beraber- babasının “hâlleri ile hâllenir.”⁴² Daha sonra babasının ölümü üzerine Ata Bey'in himayesi altına girer ve o ailenin terbiyesiyle terbiyelenir.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre çocuğun eğitim ve öğretiminde büyük sorumluluk babaya aittir, öğretmen ve okul ise babanın vekilidir. Eğer ki anne yeterince eğitimi değilse ve çocuğunun eğitimi için gerekli özeni göstermiyorsa mutlaka babası devreye girmelidir.⁴³ Mesela bu görüşü destekleyen bir şekilde Jan Döpre kızının ilk öğretmenlik vazifesini üstlenir. Dört yaşındaki kızını eğitmek için önce kendisini eğitir. Hatta bu eğitimler sayesinde dünyanın yalnızca Fransa ve Almanya'dan ibaret olmadığını anlar. Bütün öğrendiklerini kızına hikâye ederek okul çağına kadar kulak aşinalığı kazanmasını sağlar ve hikâye boyunca çok nitelikli özelliklere sahip olan tahsilli bir kızın tohumlarını bu sayede atar:

“Juli Döpre'nin tahsilât-ı iptidaiyesi pek yolunda gitti. Zira daha dört yaşında iken pederi kızını okutup yazdırmaya gayret eyliyor idi. Tedrisin bu kadarına değil daha ilerisine bile Jan'ın iktidarı vardı. Gökyüzünde parlak parlak görülen şeylerin birer nokta-i muzie olmayıp birer küre, birer dünya olduklarını da biliyor idi. Dünya yalnız Fransa ile Almanya'dan ibaret bulunmayıp bir memalik-i Osmaniye, bir Mısır vesaire bulunduğunu da biliyor idi. Zira Fransızların Mısır'a, Kırım'a gittikleri de hem mesmu olmuş hem de buna dair bazı şeyler bile okumuş idi. Bir varyozcu amele için malûmatın

⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Cankurtaranlar”, s. 780.

⁴¹ Ahmet Mithat Efendi, “Firkat”, s. 119.

⁴² Ahmet Mithat Efendi, “Firkat”, s. 119.

⁴³ Bk. Ahmet Mithat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi*, s. 33-36.

bu derecesi az mıdır? Bildikleri şeyleri kızına hikâye ede ede kızın kulağını gereği gibi doldurmuş idi.”⁴⁴

Diplomalı Kız'da tavsiye niteliğinde söylenen düşüncelerden bir diğeri şudur: Çocuklar ilk terbiyelerini ailelerinin yanında almalıdır ve bunun yanında onlara verilecek terbiye ve tahsil 6 yaşına kadar verilmelidir zira “çocuk beşinci, altıncı yaşlarında nasıl yaşar ise terbiyesi, tahsili de ona göre olur. Sonradan verilen terbiye-i kibarane her zaman insanda yabancı kalır. Sonradan görme diye neye tabir ederler ya? Ama böyle çekirdekten kibarane bir terbiye alırsa kibar doğmuş sayılır.”⁴⁵

Ahmet Mithat bir başka hikâyede çocukların ailede eğitim görmesini yine vurgular ve çocuğu sütanneye vermeyi hiç uygun bulmaz. Çocuğun ilk eğitim yeri baba ocağı olmalıdır. Avrupa'da doğar doğmaz sütanneye verilen çocuklar baba ocağının kutsallığından bihaber; aile sevgisinden, insaf ve merhametten uzak, dışları medeni fakat özleri bedevi olarak kalırlar. Avrupa'da yapılan bu uygulama şu şekilde eleştirilir:

“Hakikat Avrupa'ca medeniyetin terakkiyat-ı makûse-i maneviyesi insanların maişet-i asliyelerini ne kadar tağyir etmiştir! Koca ile karısı arasındaki münasebet pek lafzî-murat bir hâlde kaldığı gibi doğar doğmaz köylü süt validelere verilen ve hatta ekserisi köylere kadar gönderilen çocuklara dahi familya ocağı, ana-baba kucağı kutsiyetine dair bir fikir peyda olamayarak bu hâlde kardeşler arasında da hemen yabancılığa karip bir münasebetin vukuu men' olunamaz. Terbiye-i diniye bunlar için zaten meayibattan olduğu gibi insaf ve merhamet denilen hasail dahi araz ve menafi-i zatiyeye mağlûp kaldığından kalıpları, kıyafetleri insan ve medenî olduğu hâlde hâl-i bedavette bulunan insanların muttasıf oldukları fezail-i ahlâktan hiçbirisi kendilerinde kalmamıştır.”⁴⁶

Letâif-i Rivâyât'ta çocukların ilk terbiye aldığı yerin aile olması gerektiğinin vurgulanmasıyla beraber ailenin, çocuklarının terbiyesine gerekli ehemmiyeti verememesi durumunda kendi eksiklerini sorgulayıp çocuğunu evden uzaklaştırarak daha iyi bir eğitim alacağı mektebe vermesi fikri de öne sürülür:

“İnsan yavruları dahi sair hayvanların yavruları gibi analarından babalarından neyi görürler ise onu yaparlar. En vahşi bir hayvanın yavrusu pek küçük iken alınır terbiye edilir ise nev'ine mahsus olan hâli bile terk eder. Onun için bir familya azasında terbiye yok ise evlâdını geceli gündüzlü mekteplere vererek bir zaman için familya

⁴⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 602.

⁴⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 601.

⁴⁶ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 711.

içinden çıkarmalıdır. Fakat hangi munsıf familya vardır ki evvelâ kendisinde terbiye noksanı olduğuna kanaat ede?”⁴⁷

Hikâyelerde çocuk eğitimi hakkında sunulan bir diğer görüş ise çocukların eğitim için din görevlilerinin yanına verilebileceği; fakat belli bir yaştan sonra onların yanından alınması gerektiğidir. Örneğin *İki Hud’akâr*’da fevkalade talim ve terbiye almış, zeki, güzel bir kız olarak anlatılan Sesil’in terbiyesine belli bir yaştan sonra evde devam edilmiştir; çünkü bir yaştan sonra din görevlilerinin verecekleri eğitim tehlikeli olabilir ve “insan kısmı rahibe ve rahibe olmak için yaratılmamıştır.”⁴⁸

Ahmet Mithat’a göre bir çocuk muhakkak eğitim almalıdır. Bu eğitim okula giderek de alınabilir, ailenin sunduğu farklı imkânlarla da olabilir. Fakat bir çocuğun mahvına sebep olacak örgün eğitim almasındansa büyüklerinden şifahen eğitim alması daha evladdir. Yazar, bu fikrini *Ana-Kız*’daki Anjelik ve Luiz’in hayat hikâyesini anlatarak kuvvetlendirir. Yazara göre, okullarda okutulacak kitaplarda bir şeyin doğrusunun yazması öğrencilerin o doğruyu hayat felsefesi hâline getirmesi için yeterli değildir. Öncelikle o kitapları yazarlar yazdıkları doğruya inanmalıdırlar. Eğitimciler kitapları kendilerine rehber edinmelidirler ki öğrenciler de talimlerine uygun bir hayat yaşayabilsinler.

“Çalışıyorlar çabalıyorlar da neyi öğreniyorlar? Fazail-i diniye ve mehamid-i medeniye ve muhasin-i insaniyeyi tahkir ederek maneviyat âlemince her biri bir kubh, bir seyyie add olunması mebd-i sahih ve lâıyk olan efkâr-ı melâneti öğrenmekle kalmıyorlar mı? Evet, programlarda mukayyed olan kitapları açıp bakacak olsanız ahlâk-ı haseneye dair birçok güzel şeyler görürsünüz. Lâkin asıl tesir bu sözlerde değildir. O sözlerin mer’iyetindedir. Bu sözleri o kitaplara yazarlar onlara inanarak ve muktezayât-ı hasenelerine riayet ederek yazmamış oldukları gibi okuyanlar dahi bu suretle okumuyorlar. Belki bunları âdeta istihza ederek gençlere de o yolda talim olunuyorlar da gençler dahi bunları yalnız muciplerince hareket etmemek fikriyle okuyorlar.”⁴⁹

Çocuğun ilk eğitim yuvası baba ocağı, ana kucağı olmalı, ana-babalar çocuklarının eğitim öğretimi için ellerinden geleni yapmalı gerekirse kendilerinden birçok fedakârlıkta bulunmalı, çocuklar sütanneye verilmemeli, ebeveynler çocuklarının eğitiminin üstesinden gelemiyorsa çocuk mektebe verilmeli, çocuk gerekirse belli bir yaşa kadar olmak kaydıyla dini eğitim almalıdır. Tüm bunlarla beraber çocuklar da,

⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Cankurtaranlar”, s. 780.

⁴⁸ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud’akâr”, s. 709.

⁴⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Ana-Kız”, s. 836.

bunca fedakârlığı bir kenara itmeyip eğitim öğretim aldıktan sonra tahsillerinin hakkını vermelidir. Onca eğitimin ardından Jijik gibi zengin bir kocayla evlenip bahtiyarlığı elde etmek üzerine değil Juli Döpre gibi Sesil gibi olmalıdır.

Letâif-i Rivâyât 'taki iki hikâyede (*Firkat*, *Emanetçi Sıtkı*) çocuğu olmayan ailelere de bir teklif sunulur; aileler eğer ki gücü varsa bir öksüzü himayeleri altına alabilir ve onları iyi bir şekilde terbiye edebilirler. *Firkat* 'te Ata Bey'in Memduh'u, *Emanetçi Sıtkı* 'da Dimyatizade Abdülgaffar Efendi'nin Sıtkı'yı büyütüp iyi bir genç olmasına vesile olması okuyucuya sunulan bu fikri aşılacak en güzel örneklerdir.

Son olarak ailelerin kötü alışkanlıkları varsa da bunlardan çocuklarını haberdar etmemeleri çocuk terbiyesi açısından önemlidir. “Akşamcı ne demek olduğunu bilirsiniz ya? Müptelâ-yı işret olanlar hanelerinde çolukları çocukları meyanında işret etmekten teeddüp ederler ve ziftlenecekleri birkaç kadehin nuş edildiğini evlât ve iyallerinin görmesi terbiyelerine nakise vereceğini düşünürler idi. Hakları da yok mudur?”⁵⁰

I.1.1.1. Mürebbiye Frenk mi Olmalı Müslüman Osmanlı mı?

“Batılılaşma hareketi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk konak, köşk ve yalılarında yabancı mürebbiyelerin girmesini sağlamıştır.”⁵¹

Yabancı mürebbiyelerin Osmanlı evine girmesinde Batılılaşma hareketinin etkisiyle beraber, on dokuzuncu yüzyıla kadar kız çocuklarının talim ve terbiyesi için yeni usullere göre belirlenmiş bir program ve onların gidebileceği bir okulun olmamasının da etkisi vardır. Çocuklarının eğitim ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağını bilemeyen ebeveynler, kızlarını ya eski usullere göre eğitim veren mahalle mektebine gönderir ya da alafranga usullere göre çocuğunu yetiştirmek isteyip evine mürebbiye alır veya rahibelerin bulunduğu okullara verirdi. Rahibe okullarında ya da Avrupalı mürebbiyenin elinde büyüyen kız çocukları, Osmanlı kültüründen ve ailesinden tamamen uzaklaşır; mahalle mektebinde büyüyenler ise çağın gereği olan eğitimden mahrum kalırdı. Yazara göre her iki durum da çocuklar ve aileler için vahimdi. Bu

⁵⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Dolaptan Temaşa”, s. 666.

⁵¹ Selçuk Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 330.

hâle, *Bahtiyarlık*'ın Terbiye-i Nisvan kısmında dikkat çeken Ahmet Mithat, eğitimde yaşanan ikiliğin, Abdülhamit zamanında aşıldığını söyler. O yıllarda kız çocukları için devlet eliyle Batılı eğitim kurumlarının açılması, mürebbiye veya Rahibe okullarında tamamen alafranga yetişen ya da eski usul mekteplerde Batı'dan bihaber yetişen kız çocuklarının eğitim meselesini bir nebze olsun rahatlatmıştır.

Hâce-i Evvel'e göre çocukların emanet edileceği mürebbiye Avrupalı değil Müslüman Osmanlı olmalıdır. Muharrir, Nusret Hanım örneğiyle mürebbiyenin aileler üzerindeki olumsuz etkisini işlemiştir. Bu kötü örnekle beraber okurlarının yeni açılan okullara daha iyi açıdan bakmalarını sağlamak isterken bir yandan da eski usullere göre eğitim veren hocaları eleştirmiş mürebbiyelerin iyi yanlarının, eğitim öğretim metodlarının öğrenilip uygulanarak milli mürebbiyelerimizin oluşturulması fikri tavsiye edilmiştir. Ki bu da zaten "Abdülhamit'in maarif tensikat-ı cedidesi sayesinde"⁵² gerçekleşecektir.

Bahtiyarlık hikâyesine göre iyi bir mürebbiye; ders zamanlarında çocukları (Hoca Efendi gibi) işkence edip bırakmamalı "hem kendilerini hem de tahsili sevdir(meli)"⁵³; zamanın belli kısmını derslere, belli kısmını çocuklarla oynamaya, kalanını kendine ayırmalı; Abdülcabbar Bey'in çocuklarına Türkçe ve Arapça dersleri veren hoca gibi "kılıç salları gibi değnek sallayarak çocukları tehdit"⁵⁴ edip kendinden soğutmak yerine Madam Terniye gibi nazikâne ve muhibbâne olmalı, gerekirse geceleri bile çocukları yanında yatırmalı; çocukların derdini dinlemeli; çocuklara vatan, millet, din sevgisini öğretmelidir.

Yazar, mürebbiyelerin iyi özelliklerinin yanı sıra kötü özelliklerini de anlatır. Bunlardan biri, mürebbiyenin çocukları kendi dini üzerine eğitmesidir. Mesela Abdülcabbar Bey'in çocukları Hristiyan dini esaslarına göre yetiştirilmiştir. Yazara göre, evinde mürebbiye olan aileler uyanık olmalıdır. Çünkü Madam Terniye çocukları İslam üzerine değil, Hristiyanlık üzerine yetiştirmeye başlamış olduğu hâlde tüm

⁵² Ahmet Mithat Efendi, "Bahtiyarlık", s. 315.

⁵³ Ahmet Mithat Efendi, "Bahtiyarlık", s. 312.

⁵⁴ Ahmet Mithat Efendi, "Bahtiyarlık", s. 312.

bunlardan Abdülcabbar Bey'in haberi yoktur. Madam Terniye belki de elindeki program gereği çocuklara bu eğitimi veriyordur diyen yazar burada mürebbiyeyi değil de çocuğunun yetişmesini yakından takip etmeyen babayı kusurlu bulur.

Çocuğa din, vatan ve millet sevgisi elbette verilmelidir. “Din muhabbeti, millet gayreti, vatan sevdası gibi mukaddesatın kâffesi henüz hâl-i tufuliyetlerinde verilir ise zihinlerine hakk olunmuş kalarak bir daha çıkmak mümkün olmaz.”⁵⁵ Fakat bunu bir yabancı mürebbiye yapamaz, yaparsa da madam Terniye gibi çocukları ancak kendi dini üzerine yetiştirir. Bu sebepten Ahmet Mithat, mürebbiyeler zararlıdır ve milli mürebbiyelere ihtiyaç vardır görüşünü savunur.

Yabancı mürebbiyelerin elinde çocuklar mürebbiyelerinin kültürünü alırlar ve “maarif-i milliyemizce ... risale-i ahlâkı okuyup anlaya(madıkları gibi)”⁵⁶ “risale-i ahlâk(ın)”⁵⁷ dahi ne olduğunu bilemezler. Kültürlerinde, ahlaklarında Osmanlı gibi yetişmeyen çocuklar Nusret ve kardeşi gibi dillerini de unuturlar: Öyle ki Nusret ve kardeşine “muallimleri ... Arabî'den ve Farisî'den bazı kaideler tarif eyledikleri zaman onları ancak Fransızca kuvvetiyle anlayabilir(lerdi).”⁵⁸

“Her milletin kendi hissiyat-ı diniye ve milliyesi”⁵⁹ farklıdır bu sebepten özellikle küçük yaştaki çocukların eğitiminde yabancı mürebbiyeler yerine kendini geliştirmiş, okuyup araştıran, yalnızca doğunun ışığını almakla kalmayıp Batı'dan feyizlenmiş yeni tedrisata göre eğitim almış milli mürebbiyeler yetiştirilmelidir. Yoksa Osmanlı çocukları Nusret Hanım gibi olur. Nusret Hanım, çok güzel Fransızca konuşur ve yazar, piyano ve gitar çalar; felsefeden, tarihten, ahlaktan bahseder yalnız Osmanlılığa ve Müslümanlığa dair hiçbir şey bilmez ve hatta annesi bir şey söyleyecek olduğunda “Ben terbiyeyi bir ham Türk'ten almaya muhtaç değilim”⁶⁰ diyebilecek derecede kendi benliğinden uzaklaşmıştır. Bundan dolayı yazarın görüşüne göre mürebbiyelerin iyi yanları olmakla beraber kötü özellikleri de vardır ki işte bu yüzden

⁵⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 312.

⁵⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 314.

⁵⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 314.

⁵⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 314.

⁵⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 314.

⁶⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 316.

Müslüman Osmanlı çocuklarını yetiştirmek için millî mürebbiyeler lazımdır. Müslüman Osmanlı olan bu mürebbiyelerin rahatlıkla kullanabileceği -çocuk terbiye ve tedrisi için Türk örf ve âdetine uygun- özel kitaplar yazılmalıdır, çünkü Fransız mürebbiyeler için yazılmış hususi kitaplar vardır ve Madam Terniye Hanım, Osmanlı hocalarının çocuklara katettiremediği yolu; aldığı eğitim, bahsettiğimiz özellikleri ve bu kitaplar sayesinde katettirmiştir.

I.1.2. Kölelerin Eğitimi

Tanzimat devriyle beraber, alafranga eğitim-öğretim toplumun her alanına girmiş, her kesimine yayılmıştır. Özellikle yüksek zümre sayılabilecek aileler kölelerinin eğitim ve öğretimine önem vermiştir. Esirlerini evlat gibi benimseyip onları, bilhassa batı tarzında, eğitime tabi tutan efendilerin yanı sıra, kendi gösterişi, şanı ve hizmeti için alafranga usullerle kölelerinin eğitimini önemseyenler de olmuştur. *Letâif-i Rivâyât*'ta her iki örneğe de rastlamak mümkündür.

Ölüm Allah'ın Emri'nde yazar, "İstanbul'da Tanzimat'ın hüküm ve kuvveti arttıkça alafranga âdetlerin dahi taammüm etmiş olduğu malûmdur. O zaman Mustafa Paşa bile alafrangalığa başlayıp: Melek ve Pervane isminde iki odalığıyla Sinesaf ve Perende isminde olan dokuzar onar yaşında iki küçük halayığa çalgı öğretmeye ve okumak yazmak talim etmeye başlamış idi."⁶¹ diyerek o devirde hâkim olan sosyal yapı hakkında okuyucularına bilgi verir.

Letâif-i Rivâyât'taki esirler -genellikle- eğitilimlerdir ve piyano çalarlar. Örneğin *Teelhül*'de eğitilmiş esirlerden birisi Mazlum Bey'in cariyesi Meleksima'dır. Meleksima "Odanın bir cihetinde bulunan piyano ile istediği havayı çal(ar)."⁶²

Esirlerin aktif rol oynadığı hikâyelerde, onların eğitimine oldukça önem verildiği görülür. Bunun en güzel örneği Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "edebiyatımıza çocuk ve çocuk terbiyesi (onunla) girer"⁶³ dediği *Esaret* hikâyesindedir. *Esaret*'te köle çocukların eğitimi hürlere de örnek teşkil edecek şekilde en ince ayrıntılarına kadar

⁶¹ Ahmet Mithat Efendi, "Ölüm Allah'ın Emri", s. 206.

⁶² Ahmet Mithat Efendi, "Teelhül", s. 43.

⁶³ Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 4. bs., İstanbul 2008, s. 417.

anlatılır. “Fünunu (Zeynel Bey) ve müzikayı dahi maharet ve melekesinden naşı odalık iltizam eyleyerek, (Zeynel Bey) en evvel cem, tarh, darb, taksim diye hesaptan ve odalı(ğ)ı dahi mi fa sol diye esamî-i seda ve ahenkten başla(rlar).”⁶⁴ Çok zeki olan çocuklar kendilerine ne gösterilirse öğrenirler ve ilk senede “hesabı küsurat-ı aşeriyeye kadar tamamıyla öğrendikten başka, coğrafya-yı muhtasar ve heyeti dahi tekml edip”⁶⁵ ikinci sene ise “hikmet ve kimya(ya) başlamaya hazırlanırlar.”⁶⁶ Sistemli bir şekilde talime tabi tutuldukları bu iki senenin ardındaki senede sanat hususunda oldukça geliştikleri anlatılır. Hatta “müzika cihetinde ise piyano ile çaldıkları polkalar ve valsler, âdeta dinlenecek ve belki de notalarının işaret ve tayin eylediği taktiaları lâyıkiyle icra etmekte oldukları cihetle insan kalkıp oynamaya emniyet edebilecek bir dereceye gel(miştir).”⁶⁷ Fatim ve Fitnat dört senenin ardından “âdeta kesb-i kemal derecesine var(ırlar). Ama yalnız fen ve müzika cihetinden değil. Çağ ve sin cihetiyle dahi kemale gel(mişlerdir).”⁶⁸

Eğitimli kölelerin yer aldığı hikâyelerden biri de *Ölüm Allah'ın Emri*'dir. Hikâyede, Sıtkı'dan, dayısının konağındaki -kethüda Behice Hanım hariç- bütün esirler ders alıp kendilerini yetiştirirler. Bu hikâyede; kurguda yer aldığı rol bakımından- eğitime ayrıntılı bir şekilde yer verilen esir Sinesaf'tır. O, gayet saf ve masum olarak anlatılırken yazar, okuyucunun zihninde ahmak bir kız oluşmasını engellemek için onun yaratılışından gelen zekâsından, her şeyi çabucak öğrenivermesinden ayrıntılı bir şekilde bahseder. O, Ahmet Mithat Efendi'nin okuyucusunun gözleri önüne serdiği zeki ve öğrenmeye hevesli bir köledir.

I.1.3. Hayat Boyu Eğitim-Öğretim

Hâce-i Evvel bir insanın eğitim ve öğretim almasını, kendini geliştirmesini yaşla sınırlandırmaz. Ona göre insan ömrünün her yaşında öğrenecek bir şeyler bulabilir. Zira kendisi de eğitim öğretim hayatına yaşlılarına göre oldukça geç yaşta başlamış ve ömrünün son anına kadar öğrenmeye ve öğretmeye devam etmiştir.

⁶⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Esaret”, s. 16.

⁶⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Esaret”, s. 16.

⁶⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Esaret”, s. 16.

⁶⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Esaret”, s. 16.

⁶⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Esaret”, s. 16.

“Her ağaç her zaman eğilebilir” sözü hayatıyla da sabit olan Ahmet Mithat *Letâif-i Rivâyât*’ındaki -bazı- kahramanların hikâyesiyle öğrenmenin yaşı olmadığını, insanların her yaşta kendilerini yetiştirebileceklerini anlatır.

Çingene’de Ziba’nın yetiştirilmesiyle, gerekli imkânlar sağlandığında insanların kaç yaşında olursa olsun eğitilebileceği görüşü savunulur. Şems Hikmet Bey şu görüşe sahip olduğu için on altı, on yedi yaşlarındaki Ziba’yı bir çocuk gibi terbiye edebilmiş ve bunda başarılı olmuştur:

“Ağaç yaş iken eğilir derler ki vakıa dürubdandır. Lâkin terakkiyat-ı sanaiye kuru ağacı da ıslatıp ateşe göstermek suretiyle eğmek, bükme imkânını bulmuştur. Hele istim ile ıslatılıp ısıtıldıktan sonra en kalın direkler bile eğiliyor. Ağacın terbiyesi hususundaki terakkiye mütenasip olarak bir de terbiye-i insaniye terakkisi tasavvur olunur ise o zaman yalnız ‘Ağaç yaş iken eğilir demekle iktifa etmeyiz, ‘Her ağaç her zaman eğilebilir’ diye terbiye hususundaki kudretimizle iftihar ederiz.”⁶⁹

Şems Hikmet’in, toplumun kabul ettiği “ağaç yaş iken eğilir.” felsefesine karşı olan bu görüşleri oldukça dikkate değerdir.

Çingene’deki bir diğer düşünce, eğitimin uygulamalı şekilde yapılmasıdır. Ziba’nın eğitimi yalnızca kitabî bilgilere dayandırılarak yapılmamıştır. Mesela Şems Hikmet Bey Ziba’nın sofrada adabını öğrenmesinin yalnızca sözle yapılmasından yana olmadığı için “Ziba gibi bir kız terbiye etmek lâzım gelince bu külfetlere pek büyük ihtiyaç vardır. Bunları yalnızca görmesi matlup değildir.”⁷⁰ düşüncesiyle gerekli malzemeleri Düriye Hanım’ın hanesine götürür ve Ziba’nın uygulamalı olarak eğitim almasını sağlar.

Bir ağaca aşı vurularak nasıl ki yeni bir ağaç elde ediliyorsa “bir yabani ağaca aşı vurarak”⁷¹ yeni Ziba’yı elde eden Şems Hikmet’in başarısının farklı bir örneği de *Cinli Han* hikâyesinde görülür. Bu hikâyede Salpet ve Jozefin yaşları büyük olduğu hâlde azmedip okuma-yazmayı öğrenebilmişlerdir. Hikâyede yazar, Avrupa’nın “kalem tutan parmaklar, kazma kürek tutamazlar. Hâlbuki yaşamak için kaleme değil, kazma küreğe sarılmalıdır.”⁷² mantığını eleştirir. Bu anlayışın kök saldığı yerde bile

⁶⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 455.

⁷⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 466.

⁷¹ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 471.

⁷² Ahmet Mithat Efendi, “Cinli Han”, s. 345.

insanın -istediği takdirde- kaç yaşında olursa olsun okuma yazmayı öğrenebileceğini Salpet'in ileri yaşına rağmen askerde okuma yazma öğrenmesiyle anlatır. Salpet'in okuma yazmayı öğrendiğini duyan sevgilisi Jozefin de boş durmayıp papazdan ders alarak okuma yazma öğrenmiştir.

Çingene'de Ziba'nın eğitimi, *Cinli Han*'da Salpet ve Jozefin'in okuma-yazma öğrenmesinin ardından insanlara örnek olarak sunulan bir diğer fikir ise dil öğreniminin küçük yaşlarda daha kolay olabileceği ama insanların istedikleri takdirde disiplinli çalışmayla yabancı dil öğrenebileceğidir. Nitekim Süruri (*Bekârlık Sultanlık Mı Dedin?*) Fransızca'yı; Memduh (*Firkat*) Fransızca ve Çerkezceyi; Şems Hikmet Bey de (*Çingene*) Fransızca'yı kendi azim ve çabalarıyla çocukluk çağlarını çoktan geçtikleri yaşta öğrenebilmişlerdir.

1.1.4. Yabancı Dil Öğrenimi

Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaiifi adlı eserinde çocukların yabancı dil öğrenimi meselesine uzunca değinen Hâce-i Evvel, yalnızca çocukların değil, herkesin yabancı dil öğrenmesinden yanadır.

Ahmet Mithat Efendi'nin dil öğrenim hayatına nasıl başladığı hakkında anlatılan şu anekdot oldukça önemlidir: Ahmet Mithat bir gün Tophane'deki evlerinden Mısır çarşısındaki işine giderken “bir ecnebinin miskin miskin dükkânını süpürdüğünü”⁷³ görür ve tahammül edemeyip adamın elinden süpürgeyi aldığı gibi dükkânı bir çırpıda süpürür. Bunun üzerine dükkân sahibi her sabah gelmesini tembih ederek ona bahşiş verir. Ahmet Mithat Efendi bu fırsatı değerlendirir ve dükkânını temizlemesi karşılığında bahşiş istemediğini ve Fransızca öğrenmeyi istediğini söyler. Adam da kabul eder ve muharrir böylece Fransızca öğrenmeye başlar.⁷⁴ Daha sonra ise Rusçuk'a gittiği yıllarda “Matbuat Kaleminde memur olan Dragon Efendi'den”⁷⁵ Fransızca dersleri alır. Ahmet Mithat Fransızca'ya olanca gücüyle çalışmasının sebebini ise şu şekilde açıklar:

⁷³ Enver Naci Gökçen, “Mithat Efendi'nin Acaip Halleri”, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1968, s. 59.

⁷⁴ Bk., Enver Naci, “Mithat Efendi'nin Acaip Halleri”, s. 57-59.

⁷⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, s. 170.

“Dilimizde, fen konularına meraklı bir adamın ihtiyacını karşılamaya kâfi kitap bulunmadığından artık var kuvvetimi Fransızca’ya verip çalışmaya başladım. Eğitimi öyle planladım ki sonuçta Fransızca söyleyemeyecek ve yazamayacak fakat hangi konuda olursa olsun elime alıp da okuduğum kitabı en iyi şekilde anlayacaktım.”⁷⁶

Hâce-i Evvel Fransızca çalışmaya başladıktan bir buçuk sene sonra emeline ulaştığını, eline geçen her şeyi okumaya başladığını dile getirir. Rusçuk’ta kişisel gelişimi açısından faydayla geçirdiği senelerin ardından Sofya’da kurulacak olan ıslahevi ve fabrikanın yapımında görevli bir Alman’a tercümanlık yapma vazifesi ile Sofya’ya taşındığını belirten Ahmet Mithat’ın Sofya’ya giderken yanında Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca kitaplardan müteşekkil iki yüze yakın kitabı vardır.⁷⁷

Görüldüğü üzere şahsi hayatında yabancı dil öğrenimine oldukça ehemmiyet veren Ahmet Mithat’ın hikâyelerindeki kahramanlardan birçoğu da yabancı dil öğrenmeye önem verir. *Letâif-i Rivâyât*’ın -Tanzimat devrinin bir gereği olarak çoğunluğu Fransızca olmak üzere- yabancı dil bilen kültürlü bir kadrosu vardır. *Letâif-i Rivâyât*’ta yabancı dil bilen hikâye kadrosuyla birlikte dil öğrenmenin önemi çeşitli şekillerde tavsiye edilir ve dil öğrenimi hakkındaki meseleler tespit edilir.

Hikâyelerde tespit edilen fikirlerden biri, yabancı dil öğreniminde yaşın, öğrenme süresini daha aza indirgediği ve hedef dili öğrenmek için ana dil konuşucularıyla irtibatın önemli olduğudur. Mesela *Bahtiyarlık*’ta Nusret ve kardeşi, Madam Terniye’den Fransızca’yı yaklaşık beş altı ay zarfında konuşmaya yeni başlayan çocuk derecesinde öğrenmişler, sonrasında ise “hele hoca efendiden şikâyetleri söz konusu oldukça Madam Terniye’den başka hasbıhal edecekleri kimse olmadığından o dertlerini de Fransızca olarak dökmeye ve anlatmaya mecbur olan Fransız lisanındaki kudretlerini gittikçe tevsi etmekte bulunmuşlar(dır).”⁷⁸

Bahtiyarlık’ta, dil öğreniminde yaşın öneminin vurgulanmasıyla beraber diğer hikâyelerde insanların isterlerse belli bir yaştan sonra da yabancı dil öğrenebilecekleri düşüncesi dile getirilir. Örneğin Süruri Efendi gençliğinde, -Ahmet Mithat’ın kendi hayatında olduğu gibi- “bir buçuk sene zarfında Fransızca lisanını”⁷⁹ her okuduğunu

⁷⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, s. 171.

⁷⁷ Bk. Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, s. 170.

⁷⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 312-313.

⁷⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Bekârlık Sultanlık Mı Dedin”, s. 272.

anlayacak derecede öğrenir. *Firkat* hikâyesindeki Memduh da Süruri Efendi gibi çocukluğunda değil, sonradan (on yedi yaşından sonra) yabancı dil öğrenebilmiştir.

Letâif-i Rivâyât'taki bazı hikâyelerde savunulan görüşe göre dil öğrenmenin en önemli faydası insana medeniyet kapılarını açmasıdır. İnsan, kendi dilinde bulamadığı birçok mesele hakkındaki eserleri farklı dilleri bilmesi neticesinde öğrenip hayatına yeni bir yön verebilir. Örneğin *Firkat*'te Memduh, bir gün Ceride-i Havadis müdürü Mösyö Çörçil ile karşılaşır ve ona hangi yabancı dili bilmek gerektiğini sorar. Çörçil'in Fransızca'yı tavsiye etmesi üzerine onun vasıtasıyla hemen bir hekim bulurlar ve Memduh "On yedi yaşından yirmi üç yaşına kadar tamam altı sene Ruzname-i Ceride-i Havadis'e mülâzemet edip bu müddet zarfında Fransızca'dan tercüme hususunda maharet-i kâfiyeden başka evvelki malûmat-ı müktesebesini dahi bir kat daha tevsi ederek riyaziyeyi, fûnun-ı tabiiyeyi, tarih-i umumîyi, ilm-i hukuku dahi Fransızca'sından okur."⁸⁰ Memduh Fransızca öğrenmekle kalmaz Çerkezceyi de öğrenir.

Ölüm Allah'ın Emri'nde gençlere Türkçe öğretme karşılığında yabancı dil öğrenebilecekleri tavsiye edilir. Sıtkı, İzmir'de bir Rum mektebi hocasına Türkçe öğretmesi mukabilinde kendi de Rumca öğrenir ve hatta Yunan filozoflarının eserlerini Türkçe'ye dahi çevirmeye başlar. İstanbul'a geldikten sonra ise Eyüp'te bir asker tabibinden de Fransızca öğrenmeye başlar.

Bazı hikâyelerde, kişiler yabancı dil öğrenmek için başkalarından yardım alsalar da dil öğrenmek için ille de birilerine ihtiyacı yoktur, insan kendi kendine de yabancı dil öğrenebilir görüşü de alternatif olarak verilir okuyucuya. Örneğin, Süruri gibi, Şems Hikmet Bey gibi tek başına çalışarak da dil öğrenilebilir. *Çingene*'de Şems Hikmet Bey'e Selimcan Arapça, Farsça ve İngilizce öğretir. Şems Hikmet de, Selimcan'dan öğrendiği İngilizce'nin kuvvetiyle Fransızca'yı kendi kendine öğrenir.

⁸⁰ Ahmet Mithat Efendi, "Firkat", s. 122.

I.2. Okuma Kültürü

Osmanlı Devleti 19. yy'da uyanış evresine girmiş; sosyal, siyasal, askeri birçok alanda yeniliğe gitme ihtiyacı hissetmiştir. Devletin kanunlarla kurullarla halka aşıl-maya çalıştığı yeniliği toplumun ihtiyacını anlamış bir münevver olarak Ahmet Mithat Efendi toplam 226 kitabı,⁸¹ gazete ve dergilerdeki onlarca yazısıyla terakki yolunda hizmet etmeyi kendisine vazife bilmiştir.

Ahmet Mithat “o, enfiye kutularını biriktiren bir koleksiyoncu zihniyetiyle bilgi toplananlardan”⁸² olmamış, öğrendiği ne varsa halkın faydalanması için kaleme almış ve eserleri Osmanlı evlerine girmiş, kitapları en ücra köylere kadar ulaşmış, toplumu önce yazıya, kitaba alıştırmış ve sonra ise onların yazıları muhakeme etmelerini, ideal okur olmalarını sağlamıştır.

Refik Halid bir yazısında Ahmet Mithat'ın 1872'de çıkardığı *Dağarcık* mecmu-ası sayesinde, okumak fiilinin birinci anlamı olarak tanımlanan; -yazıyla ilk defa karşılaşanlar tarafından yapılan bir okumayı şu şekilde aktarır:

“Ebuzziya, eserinde bir eski aile tasvir eder, Kur'an yazısından başkasını söke-miyen bir mahalle mektebi, bir falaka nesli... Bir gün bu ailenin kadı, kızı ve oğlu so-kakta bir satıcının avaz avaza “Dağarcık! diye bağırdığını duyarlar, meraka düşerler, satılan şeyin bir formalık matbaa yazısı olduğunu görürler, beş paraya kıyarlar, bir ta-necik alırlar. Evirirler, çevirirler; ihtiyar kadın gözlüğünü takmıştır, gençler etrafına üşüşmüştür. Bildikleri yazı değil: harflerin altlarında ve üstlerinde hareke yok... Gay-rette gelirler, Heceliye, kekeliye, Elifi kefe vurarak, dalı he ye çektirerek bin müşkülâtla işin içinden çıkmağa uğraşırlar; yavaş yavaş alışırlar, mânasını kavramağa başlarlar, lezzetine doyamazlar. Neler öğrenirler neler! Dünyanın yuvarlak olduğunu içinde değil, üstünde yaşadığımızı, arzın cazibesi kuvvetile tutduğumuzu, falan filan”⁸³

Görüldüğü üzere *Dağarcık*'la gelen okuma, yalnızca okumak fiilinin sözlükteki ilk anlamı olan “Bir yazıyı meydana getiren harf ve işaretlere bakıp bunları çözümle-mek veya seslendirmek(tir).”⁸⁴ manasında kalmamış; fiilin ikinci anlamı olan “Bir yazıda anlatılmak istenen mânâyı anlamak, öğrenmek”⁸⁵ boyutuna da geçmiştir.

⁸¹ Bk. Hakkı Tarık Us, *Bir Jübile'nin İntiba'ları Ahmet Mithat'ı Anıyoruz*, s. 169-171.

⁸² Sabri Esat Siyavuşgil, “Rönesans Adamı 2: Ahmet Mithat Efendi”, *İstanbul*, C. 5, S. 56, s. 4.

⁸³ Refik Halid Karay, “Günler Geçerken: Ahmet Mithat Efendi”, *Yeni Gün (Resimli Mecmua)*, S.8, 29 Nisan 1939.

⁸⁴ *Türkçe Sözlük*, Hz. Şükrü Halûk Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, 11.bs., Ankara 2011, s. 1793.

⁸⁵ <http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=okuma&mi=0> (20.04.2017)

Ahmet Mithat, çocuklara da okumayı sevdirmişdir. Ali Kemal bir hatırasında, daha çocukken Ahmet Mithat'ın kitaplarını ve *Tercüman-ı Hakikat*'i severek okuduklarından hatta yalnızca okumakla kalmayıp kitaplar üzerinde mütalaa ettiklerinden bahseder:

“Çocukken Paris’de Bir Türk’ten Cellât’a varıncaya kadar o koca koca hikâyeleri seve seve okudukça Tercümen-ı Hakikat’ı iptidadan intihaya gözden geçirdikçe, Efendi çuş-u huruş içinde bir lüce-i irfan addederdik, öyle hürmetle yadederdik. Çünkü o, mütalâalardan cidden mütefeyyiz idik. Yazı yazmayı mekteplerden öğrenmedik, bu sayede öğrendik, fikren bile yine o sayede ilk feyze erdik.”⁸⁶

Ahmet Mithat Efendi devrinde yaşamış olanların anılarından çıkardığımız bir sonuç olarak Hâce-i Evvel eserleriyle Osmanlı halkına okumayı sevdirmiş, evlerinin bir köşesinde onlara ilim irfan kapısı açmıştır. Ahmet Mithat Osmanlı halkını okuma kültürüne alıştırmış, halkta okuma kültürünün temellenmesini sağlamıştır. Halkı okuma kültürüne alıştırmada, eserleriyle onların fikir dünyasını geliştirmesinde tek bir türde eser yazıp bırakmamasının etkisi vardır. O, farklı türlerde kaleme aldığı yazıların ardını kesmeyip devamını getirerek halkta okuma kültürünün temellenmesini sağlamıştır. Orhan Okay’ın da dediği gibi “Tanpınar’ın, bizde roman okuma alışkanlığını Ahmet Midhat Efendi’nin başlattığını söylemesi doğru fakat eksik bir tespittir. O, gerçekte sadece roman okuma değil, okuma alışkanlığı da kazandırmıştır.”⁸⁷

Halkın kültürüne ve gelişimine büyük katkıda bulunan eserlerden olan *Letâif-i Rivâyât*’ın kahramanları da Ahmet Mithat’ın açtığı okuma çığırından feyizlenmişlerdir. Hatta *Diplomalı Kız*’daki Jüli Döpre tam da Ahmet Mithat’ın istediği gibi bir okurdur. O kitaplarını sattıktan sonra annesinin hiçbir şey okuyamayacağını sanması üzerine “Sekiz, on senedir ettiğim tahsil kitapsız olduğum hâlde ağzımı açamamak suretiyle yalnız kitaptan okuyabilmek derecesinde midir zannediyorsunuz?”⁸⁸ diyerek kışın şiddeti hakkında Racin’in bir manzumesini okur, ardından bu konu hakkında Buvalo’nun ne söylediğinden bahseder, sonra Volter’in fikirlerine geçer, Jan Jack

⁸⁶ Ali Kemal, “Ahmet Mithat Efendi”, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız*, s. 36.

⁸⁷ M. Orhan Okay, “İlk Öğretmenimiz: Hâce-i Evvel Ahmet Midhat Efendi”, *Ahmet Midhat Efendi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2012, s. 35.

⁸⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 611.

Rousseaunun nesrinde bu konu hakkında nasıl bahsettiğini anlatır, daha sonra da Alfred Muset derken kırk elli edibin eserlerini hiç de zorlanmadan örneklendirir. İşte, yazara göre insan okuyacaksa Jüli Döpre gibi okumalıdır. Kitap hamalı olmadan, kitapları yokken bile okuduklarını hafızasına almalı, onları zihin değirmeninde öğütmelidir.

Diplomalı Kız'da olduğu gibi *Letâif-i Rivâyât*'taki bazı hikâyelerin okumayı bir kültür hâline getirmiş şahıs kadrosu vardır. Bu hikâyelerde birçok yazar ve şairin adına ve kitaplarına değinilir.

I.2.1. Okuma Saati

Okumayı kendine kültür edinen halkın hanesine, Ahmet Mithat'ın ve daha nice yazarların eserlerinin okunduğu bir okuma saati de girmiştir. Devrin yazarlarının hatıralarına baktığımızda evlerinde okuma saati olduğunu ve bu saatlerde Ahmet Mithat'ın kitaplarının ve şu an incelediğimiz eser olan *Letâif-i Rivâyât*'ın okunduğunu öğreniyoruz.

Münir Süleyman Çapanoğlu bir anısında, bir gün Ahmet Rasimleyken yanlarına bir adamın geldiğinden bahseder. Bu adam, Münir Süleyman'a birçok soruyla beraber büyüünce ne olmak istediğini de sorar. Münir Süleyman ise “Ahmet Rasim amcam gibi olacağım” der. Münir Süleyman, sonrasında meğer o adam Ahmet Mithat'mış, “o adamın Hâce-i Evvel olduğunu bilseydin sizin gibi olacağım derdim.”⁸⁹ diye hayıflanır. Yazısının devamında Çapanoğlu, Ahmet Mithat'ı cismen tanımadığını ama *Letâif-i Rivâyât*, *Hasan Mellah Hüseyin Fellah* gibi eserlerini bildiğini ve *Letâif-i Rivâyât* da dâhil olmak üzere Ahmet Mithat'ın eserlerini evde görevli bulunan aşçılarına, aşçı yamaklarına, kâhyalarına, bahçıvanlarına, kayıkçılarına gece saatlerinde okuduğundan bahseder.⁹⁰

Münir Süleyman'ın anısında bahsettiği okuma saatlerinden *Letâif-i Rivâyât*'taki hikâyelerde de vardır. Bazı hikâyelerde bahsedilen bu okuma saatlerine okuyucuyu

⁸⁹ Bk. Münir Süleyman Çapanoğlu, “Mithat Efendinin İstımbotu”, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1964, s. 18.

⁹⁰ Bk. Münir Süleyman Çapanoğlu, “Mithat Efendinin İstımbotu”, s. 18.

teşvik amaçlı yer verilmiş ve ideal insanın okuyan yanı hissettirilmiştir. Örneğin *İki Hud'akâr*'da Andre ve Luiz gece ve gündüzlerini ziyan etmeden geçirirler, akşam yemeğinden sonra nöbetleşe kitap okumayı âdeta bir eğlence hâline getirirler. Okudukları üzerine tartışır, mütalaa ve mülahazada bulunurlar.

Teehhül hikâyesinde ise, Mazlum Bey ezana kadar ailesiyle vakit geçirdikten sonra ezanla beraber odasına girer ve içkisini içtikten sonra saat bire kadar gazetelerinin mütalaaasına başlar. Sabire'yle evlendikten sonra da okuma saatinde bir değişiklik olmaz.

Firkat'te Memduh seyahate gitmeden önce ve Çerkez diyarından döndükten sonra hep okur. *Çingene*'de Selimcan ve Şems Hikmet günün belli bölümlerinde hep okurlar.

I.2.2. Okuyup Yazan Kadın/Kadının Roman Okuması

Letâif-i Rivâyât 'la beraber edebiyatımıza roman ve kitap okuyan kadın girmiştir. *Letâif-i Rivâyât*'taki 3 hikâyede (*İki Hud'akâr*, *Bahtiyarlık*, *Obur*) kadınların roman okuması hakkında görüşler vardır.

Obur'da kadınların kendi kendilerine düşünüp de boş işlere kafa yormasındansa kitap okuması tavsiye edilir. *İki Hud'akâr* ve *Bahtiyarlık*'ta ise kitap okumanın bir genç kız için neden önemli olduğu açıklanır.

Bir insan daima bir şeylerle meşgul olmalıdır. Bir işin yorgunluğunu atmak için diğerine sarılmalıdır. Tiyatro, konser gibi eğlenceler insanların zihin boşluğunu doldurmada bir araç olarak görülüyorsa bunlara ek olacak araçlardan biri de kitap olmasıdır. *Obur* hikâyesinin yazıldığı dönemlerde erkekler serbest bir şekilde tiyatro, konser gibi ev dışı eğlencelere gidebiliyorlardı. Evde kalan kadınlara Ahmet Mithat'ın ettiği tavsiyelerden biri de onların kitap okumalarıdır. Kitap okumak kadının kendi kendisine düşünmesini engelleyecektir. “Bir kadını kendi kendisine düşünmeye terk etmekten ise eline bir kitap vermek evlâdır.”⁹¹ diyen yazara göre, kadın hiçbir şeyle meşgul olmayarak zihnine boş hayalleri uğratması yerine, âşıkane bir kitap dahi olsa

⁹¹ Ahmet Mithat Efendi, “Obur”, s. 384.

okumalıdır. Diğer hikâyelerinde âşıkane kitapların genç kızlar üzerinde olumsuz etkisini söyleyen Ahmet Mithat Efendi vesveseyi âşıkane kitapların kadınları sevk ettiği hayallerden bile daha kötü görmüş olmalıdır. Bu görüşüne uygun olarak kadın kahramanlarından bazılarında roman okutturan yazar, *Bir Tövbekâr*'da Talat Hanım'ı "pencere yanındaki uzun bir kanepede üzerine uzanmış dahi bir kitap almış okuyor"⁹² bir hâlde tasvir eder. Ahmet Mithat Efendi Fatma Aliye'ye yazdığı bir mektupta kendi okumalarını da tıpkı *Bir Tövbekâr* hikâyesindeki Talat Hanım gibi "uzun oturarak, yaslanarak"⁹³ yaptığından bahseder.

Bahtiyarlık hikâyesinin Terbiye-i Nisvan kısmında kızların roman okuyup okumamasından geniş bir şekilde bahsedilir. Yazar, kızların roman okumasından yanadır. Çünkü roman, evin dışarısında ve kendi muhayyilesinin haricinde bir hayat tecrübesine sahip olmayan genç Osmanlı kızlarını hayata hazırlar. Bu sebepten gençlere roman okutulmalıdır. Farklı milletlerde, kızların roman okuması hakkındaki fikirlerini değerlendiren Ahmet Mithat, Fransızların savunduğu kızlar roman okumalıdır görüşünü reddederken, İngilizlerin kızların roman okumasını destekleyen görüşünü ise tasvip eder.

"Fransızlar kızlarını birer hayal adamı olmak üzere terbiye ederek sonra bunlar hakikat âlemine girdikleri zaman o âlemi kendi hayallerine muvaffak bulamazlar. İngilizler ise kızlarını evvelden hakikat âleminde terbiye ederek sonra bunlar hakikat âlemine girdikleri zaman her şeyi evvelden görüp öğrenmiş oldukları surette bulurlar. Doğrusu da aranır ise İngilizlerde bulunur. Zira insanların cihanda gözleri kapalı bir şekilde yaşayabileceklerine ihtimal vermek göz göre göre irtikab-ı hata demek olup bir gün gözleri delilsiz, mürşidsiz açılacağına ve o hâlde birdenbire cihanı görmekten kamaşan gözleri asıl mehaliki dahi göremeyeceğine bedel evvelen açık göz bulunmak elbette müreccahtır."⁹⁴

Kızların (roman) okumasının kabul görmemesi yalnızca Fransız toplumunda yoktu. Osmanlı Devleti'nde de bu mesele belli dönemlerde ihtilaf konusu olmuştur. Örneğin "Kınalızade Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*'de (bahsettiğine göre) Hoca Nasırı'ye göre, kızlar yazmaktan ve okumaktan men edilmelidir."⁹⁵ derken farklı din âlimleri ise

⁹² Ahmet Mithat Efendi, "Bir Tövbekâr", s. 426.

⁹³ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, haz. F. Samime İnceoğlu-Zeynep Bektaş, Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 241.

⁹⁴ Ahmet Mithat Efendi, "Bahtiyarlık", s. 317.

⁹⁵ Konur Ertop, "Ahmet Mithat Efendi'nin Okurları", *Hürriyet Gösteri Sanat /Edebiyat*, S. 19, İstanbul 1982, s. 67.

“yazmaktan men edilmeli fakat okumaktan men edilmemelidir.”⁹⁶ demişlerdir. Ahmet Mithat Efendi ise bu iki görüşe de karşı çıkmış kızların hem okumasını hem de yazmasını desteklemiş, kızları yazmaya ve okumaya teşvik etmiştir. Bunun en güzel örneklerinden birisi de, Hâce-i Evvel’in büyük desteğini görmüş olan, ilk kadın yazarımız olarak edebiyat tarihimizde yer alan Fatma Aliye Hanım’dır.

Ahmet Mithat, *Bir Muharrire-i Osmaniye’nin Neş’eti* adlı biyografi çalışmasında gazetelerde kadınlara roman okutmanın faydalı mı zararlı mı olacağı hakkında anket açıldığından ve bu mesele üzerine Fatma Aliye ile mektuplaştığından bahseder. Bu kitapta da bahsi geçtiği üzere Ahmet Mithat Efendi de Fatma Aliye gibi; hayatta yalnızca kitap okuyarak bilgin olunabileceği fakat filozof olunamayacağı bu sebepten kitap okumanın yanı sıra çevrede olup bitenleri de gözlemek gerektiğini düşünür. Yazarın, kızlara roman okutmanın zararlı olduğunu düşünenlere karşı fikri şu şekildedir; kızların üzerinde kötü tesiri olan şey yalnızca kitaplar değildir. Mesela kadınların kendi aralarında yaptıkları konuşmaların, falanca oğlanın filanca kıza sevdası üzerine nice badireleri atlatarak kavuşmalarıyla birlikte aşk, sevda denilen şeyin yalnızca güzel yönlerinin anlatılmasının ve kızların bu hikâyelerdeki gibi aşkı beklemeleri de genç kızlar için oldukça zararlıdır. Örneğin, Fatma Aliye’nin mürebbiyesi de nice roman okumuştur fakat bunlar onun ahlakı üzerinde kötü bir etki yaratmamış, aksine Matmazel Alfa’nın gözünü açmıştır.⁹⁷ Neticede kızların ufkunu açacak kitapları okumasının hiçbir sakıncası yoktur.

Muharrir, şahsi hayatında olduğu gibi *Letâif-i Rivâyât*’taki bazı hikâyelerde de, genç kızların gözünü açmak yerine, gözlerini hayal perdesiyle kapatan kitapları okumasını desteklemez. Bu tarz kitapları okuyanlardan biri *Esaret*’teki Fitnat’tır. *Esaret*’te Zeynel Bey’e, Fitnat’ın odasında bulunan *Afife Anjelik*, *Jöneviye*, *Leyla ile Mecnun* hikâye-yi manzumesi vesaireleri “bu kadar genç bir kız için ... hayır alâmeti bul(durtmayan)”⁹⁸ yazar, *Letâif-i Rivâyât*’taki hikâyeleriyle genç kızlara, hayatın gerçeklerini yansıtmayan ve onları yalnızca hayal âlemine daldıracak şeylerin katiyen

⁹⁶ Konur Ertop, “Ahmet Mithat Efendi’nin Okurları”, s. 67.

⁹⁷ Bu konu hakkında bk. Ahmet Mithat Efendi, *Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*, s. 78-79.

⁹⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Esaret”, s. 18.

okutulmaması gerektiği görüşünü verir. Ahmet Mithat'a göre, bir genç kız okumalıdır fakat okuduğu şeylere -roman bile olsa- dikkat etmelidir. Onu hayata hazırlamayacak, yalnızca hayallere sevk edecek şeylerden uzak durmalıdır yoksa sonu hüsrana olur. Okuduklarına dikkat etmeyip de sonu hüsrana olanlardan biri *Emanetçi Sıtkı*'daki Ayşe Hanım'dır. 13 yaşına kadar güzel bir eğitim almış olan Ayşe Hanım Rıza ile görüşmeye başladıktan sonra; bir yandan Rıza'nın aşkıyla Leyla gibi gezerken diğer yandan da kendisine hayat tecrübesi kazandıracak kitaplardan ziyade *Âşık Kerem*, *Leyla ile Mecnun*, *Şah İsmail*, *Arzu ile Kamber*, *Ferhat ile Şirin* gibi aşk hikâyelerini okur ve ilk evliliğinin sonu kötü olur. Çünkü Ayşe, kendisini hakikate hazırlayan kitapları okumayıp hayallere daldırarak eserleri okumuş ve hayatın yalnızca Rızası'yla izdivaçtan; yiyip içip sefahate dalmaktan ibaret olduğunu sanmıştır. Aslında Ayşe Hanım'ın ahlakı melek gibidir. Fakat melek gibi birinin bile görüşüp konuştuğu kimselele ve okuduğu kitaplarla bu ahlakı bozulabilir. Bu sebepten kızların okuduğu kitaplara, evleneceği kişiye dikkat edilmelidir.

Hâce-i Evvel'in vurguladığı en önemli konulardan biri de okur-yazar olmak ve mektep tahsil etmekle bilinçli bir okuma yapmanın hiçbir zaman aynı şeyler olmadığıdır. Bunun örneğini *Ana-Kız* ve *Diplomalı Kız* hikâyelerindeki Anjelik ve Juli Döpre'nin hayatını karşılaştırarak görebiliriz. Anjelik bir okulu bitirmiştir fakat aldığı tahsilin hakkını vermeyerek dar zamanlarında bile zengin olmanın yollarını zengin bir koca aramakta bulur. Ailesine hiçbir yardımı dokunmaz, kızını da terk ederek kayıplara karışır. Juli Döpre ise tahsilinin ve okuduğu kitapların hakkını verir. Juli, zor zamanlarında ailesini yalnız bırakmaz, hayatta zorluklarla karşılaştıkça kendisinin, okuduğu kitap kahramanlarından hangisine benzediğini sorgular ve hatta böylece hakikî ve hayalî romanın bile farkına varır, tahsil hayatında öğrendiği bilgileri o an için yapabileceği tek meslek olan çiçekçilikle birleştirerek bir başarı elde eder. Juli Döpre hem tahsil görüp hem de kitap okuyarak ilim ve irfan sahibi olabilmış fakat Anjelik sadece mektep tahsil etmiş, okur-yazar olarak kalmıştır.

Hikâyelerde vurgulanan bir diğer mesele ise şudur: Kitaplar, romanlar yalnızca okunup bir köşeye atılmamalı, onlar üzerinde düşünülmalıdır ki insanlar okuduklarının faydasını görebilsinler. *Letâif-i Rivâyât*'ta öne sürülen bu görüşün örneği *İki*

Hud'akâr'daki Sésil'dir. Sésil okuyan ve okudukları üzerine düşünen, kitaplarda öğrendiklerini hayatına uygulayan, dünyayı bile tek başına dolaşan güçlü bir kadındır. Sésil'in halası, onu on dört yaşından sonra manastırdan alır ve kendi terbiye etmeye başlar. Bu terbiye “genç kızlara roman okumak bile muzır olacağı itikadıyla ahmakane bir terbiye değil(dir).”⁹⁹ Evet, halası, Sésil'e roman okutur ve bu romanları yalnızca okutmakla kalmaz muhakeme ettirir. Sésil romanlardan edindiği bilgileri kendine ibret alır; okuduğu romanlar onu hayata karşı tecrübelendirir ve okuyucu da güçlü bir kadın olan Sésil'in hikâyesini okur. Sésil'in kitap okumakla beraber önemli bir özelliği ise, Fatma Aliye Hanım'ın, hayatın yalnızca kitaplardan öğrenilmeyeceği, insanların çevresine de dikkat etmesi gerektiği görüşünü temsil etmesidir. Sésil okuduğu kitaplardan “hüsn-i misal”¹⁰⁰ almakla beraber hayattaki her mesele de onun dikkatini çeker ve onları da öğrenir. Örneğin evlilik üzerine düşünürken, romanlarda okuduğu hayatları hatırına getirmekle beraber yalnızca okuduklarıyla yetinmeyip kibar âlemlerindeki ve orta halli ailelerin evlilik hayatlarını da gözlemler.¹⁰¹ “Sésil'in okuduğu romanlardan hüsn-i misal almasına halası pek güzel hizmet ediyor idi. Yalnız romanlarda değil, maişet-i beşeriye âleminde her mesele üzerine genç kızın nazar-ı dikkatini celp eyliyor idi.”¹⁰²

Hayata romanlarla hazırlanan kızlardan biri de *Diplomalı Kız*'daki Juli Döpre'dir. Almış olduğu onca eğitimin ardından öğretmen olarak atanamaması ve üstüne hiçbir eğitim gerektirmeyen mağaza tezgâhtarlığına bile alınmaması neticesinde babasının verdiği bir parça kuru ekmeği yiyerek “okumuş olduğu romanlar içinde kendi hâli(nin) kime benzediğini düşün(ür).”¹⁰³ Juli kendi hayatıyla romanları mukayese ettikten sonra roman denilen şeyin hayalîsi ve hakikîsinin farkına varan bilinçli bir okuyucudur.

Roman okuyan kadının hayata hazırlıklı olduğu bahsi *Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar* hikâyesinde de geçer. Oktav, arkadaşı Kilyo de Mönberon'un sevgilisine,

⁹⁹ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 710.

¹⁰⁰ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 711.

¹⁰¹ Bk. Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 711.

¹⁰² Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 710.

¹⁰³ Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 19.

Kilyo'nun ondan ayrılma haberini vermeden önce “elbette romanlar okumuşsunuzdur madam! Tiyatrolara gitmişsinizdir. Evet değil mi? O hâlde hayat denilen şeyin ne olduğunu anlamışsınızdır.”¹⁰⁴ diyerek yaptığı girişle romanlardaki vakalarla kadının şimdi yaşayacağına aynı şey olacağı haberini verir. Bir kadın roman okuduysa eğer hayat denilen şeyin ne olduğunu anlamıştır ve yaşayacağı olaylara da hazırdır.

Ailelerin, özellikle kapalı bir toplum yapısında yetişen kız çocuklarına roman okutması; onların belli bir yaşa geldikten sonraki hissiyatının farkına varıp doğruyu yanlış ayırması, hayat boyunca yaşadıkları karşısında aciz kalmaması, duygularını akıl süzgecinden geçirerek ayaklarının yere daha sağlam basmasına yardımcı olur. *Letâif-i Rivâyât*'ta bu durumu anlatmak için yalnızca roman okuyup da hayata hazır olan, hayal ile hakikatin ayırımına varan güçlü kızların anlatılmasıyla yetinilmemiş, Margrid gibi bu durumun tam zıttını yaşayan genç kızların hikâyesine de yer verilmiştir. *Hâce-i Evvel*'e göre elbette hem yaşam tecrübesinden yoksun hem de roman okumayan kızlar hayat denilen şeyin ne olduğunu anlayamazlar. Mesela, *Çifte İntikam*'da Margrid cam bir fanus içinde yetişen, bununla birlikte roman okumamış bir kızdır. Margrid, kendisine örnek olacak deneyim sahibi insanlardan uzak olduğu gibi, roman kahramanlarının da tecrübelerinden faydalanamamış, tüm bunların sonunda kadın düşkünü Mil Flor adındaki bir ressamın asıl niyetini anlayamayıp, masumca sevgisini Mil Flor'un kullanmasına yol açmıştır. Bu sebepten kızlarının Margrid gibi olmasını istemeyen aileler onları hayata hazırlayacak romanları okumaya teşvik etmelidir.

Bahsettiğimiz genç kızlardan biri de Sabire'dir. *Teehhül*'de “Çocukluk hâli malûm ya, aklımı derip toplamaya ve âlem ne olduğunu anlamaya yeni başlamış olma- lığımla beraber, hiçbir erkek yüzü görmemiş iken ilk defa olarak Mazlum Bey gibi bir zatı görüşüm bana haylice tesir etti” diyen Sabire'nin hâli tam da buna örnektir. Sabire hikâye boyunca evdedir. Evin dışına çıkıp gözlem yapabilecek bir hayatı olmadığı gibi ev içinde de kendini bu hayata hazırlayacak olan kitaplara yakın değildir. Sabire'nin hikâye boyunca elinde bir kitap bile görmeyiz. O, okuyan bir kadın değildir. Camın

¹⁰⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Kısmetinde Olanın Kaşığına Çıkar”, s. 573.

karşısında Memduh'un hayalleriyle zamanını geçirir. Onun, hayali-hakikati birbirinden ayıramaması da, hakikatler karşısında ezilmesi de gerçek hayatla hiç karşılaşmaması yüzündendir. Sabire'nin hayalleri Memduh'la evlendikten sonra hayalleri, hakikate hiç de uymaz ve şu sözleri söyler: "Lâkin ne çare, evvelki saadet daha büyük idi. Çünkü karşıda hülyayı istediğim gibi eder, herhangi cihet ruhumun telezzüzünü mucip olur idiyse o suretle tahayyül ve tasavvur eyler idim. Lâkin şimdi o saadet geçti. Ahval-i maddiye tebaiyete mecburiyet hâsıl oldu. Ahval dahi fena."¹⁰⁵ Sabire, kendini hakikate hazırlayacak donanımına sahip olmadığı için "saadet zannetmiş olduğu şey felaket çık(mıştır)."¹⁰⁶ Yazara göre, bu sebepten aileler kız çocuklarının eğitimi onlara fayda sağlayacak şeylerin okunmasını öncelikli tutmalıdır. Kız çocukları mutlaka okumalıdır.

1.2.3. Okuyan Erkek-Erkeğin Roman Okuması

Ahmet Mithat Efendi, birçok genci (kadın-erkek) yazı yazma hususunda teşvik etmiştir. Bunlardan biri de Mustafa Refik'tir. "Ahmet Mithat'a göre Mustafa Refik, araştırmaya ve bilgi edinmeye meraklı, kitap okumayı seven biridir."¹⁰⁷

"Ahmet Mithat'a göre roman okumak, delikanlılara hiçbir fayda sağlamaz. Her ne kadar romanlarda tarihe, ahlâka, felsefeye ait yararlı bilgiler bulunsa da bunlar, okulda alınan eğitimle de kazanılabilir. Mustafa Refik, Ahmet Mithat'ın sözünü dinlemeyerek romana rağbet ed(er)."¹⁰⁸

Ahmet Mithat Efendi ve Mustafa Refik'in yaşadığı yüzyıl düşünüldüğünde erkekler eğitime devam edebiliyor, sosyal hayata rahat bir şekilde karışabiliyor, kendini geliştirmek için bütün imkânları oldukça kolay bir şekilde bulabiliyordu. Bu sebepten erkeğin -romana, hayat tecrübesi kazandıran, fayda sağlayan bir tür olarak bakıldığında- roman okumaya ihtiyacı yoktur. Erkekler romanlardaki bilgileri hayat tecrübesiyle ve aldıkları eğitimlerle zaten kazanabilecekleri için kendilerini daha fazla geliştirecek eserlere yönelmelidirler.

¹⁰⁵ Ahmet Mithat Efendi, "Teahhül", s. 50.

¹⁰⁶ Ahmet Mithat Efendi, "Teahhül", s. 45.

¹⁰⁷ H. Harika Durgun, "Ahmet Mithat'ın Edebiyat ve Fikir Dünyasında Genç Yazarları ve Yeğeni Mustafa Refik'i Himayesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. XIII, S. 1, İzmir 2007, s. 71.

¹⁰⁸ H. Harika Durgun, "Ahmet Mithat'ın Edebiyat ve Fikir Dünyasında Genç Yazarları ve Yeğeni Mustafa Refik'i Himayesi", s. 72.

Yalnız bu durum yine de fayda sağlayacak olan bilgiye kolayca ulaşabilecek, her türlü imkâna sahip olan erkek için geçerlidir. Dış âleme kapalı bir şekilde büyümüş, kendini geliştirmeye ihtiyacı olan, kapalı bir toplum yapısından dışarı çıkmamış olan erkeğin de, kadınlar gibi roman okumaya ihtiyacı vardır. Örneğin *Cinli Han*'da dış dünyadan habersiz genç kızlar gibi mektebe gitmemiş, ömrünün birçoğunu köyde geçirmiş, okumayı askerlikte öğrenmiş ve bir derdin içinde gark olup çıkmaza düşen Salpet'te seyahat fikri okuduğu kitaplar sayesinde oluşmuştur.¹⁰⁹

Ahmet Mithat Efendi *Letâif-i Rivâyât*'taki erkek hikâye kahramanlarına romandan ziyade çeşitli ilimlere ait kitap, gazete okutur. *Letâif-i Rivâyât*'ta kadın hikâye kahramanlarının okuduğu kitapların isimleri zikredildiğinde birçok romana rastlanırken, erkek kahramanlar da bu romanların adlarına rastlanmamakla birlikte *Letâif-i Rivâyât*'ta roman okuyan tek erkek Şems Hikmet Bey'dir. Şems Hikmet, hikâyenin vakasına hizmet edecek bir roman okur. Okuduğu romanın adını söylemeden “Geçenlerde bir roman okumuş idim. Bir Çingene kızının gayet müthiş surette intikamını tasvir eyliyordu. O romanda edilen tafsilâta göre bunlar eğerçi pek çok zamanlardan beri bu taraflarda bulunmakta iseler de milliyet-i asliyelerini hemen hiç bozmayacak surette yaşamakta imişler”¹¹⁰ deyip romanda Çingeneler hakkında söylenen diğer görüşleri de dile getirerek Selimcan'dan bilgi almak ister. Bu örneğin haricinde, kadın hikâye kahramanlarının bazılarında farklı olarak, zaten mektepteki tahsilleriyle birçok bilgiyi almış olan hikâye kahramanları, roman değil de kendilerine ilim irfan yönünden daha çok katkı sağlayacak kitap, gazete, dergi okurlar. Okuyan bu erkekler şu hatıradan anlatıldığı gibi kitapları yalnızca hamal gibi yanlarında taşımazlar da beyinlerinde taşırlar:

Bir gün Ahmet Rasim'in yanına koltuklarının altında Voltaire, Rousseau gibi Fransız yazarların kitapları olan gençler gelir. Kitapları gelişigüzel atarlar ve Ahmet Rasim'le konuşmaya başladıkları sıra Hâce-i Evvel içeriye girer. Gençlerle tanıştıktan sonra kitaplara gözü ilişir ve mutlu olur. ‘Maşallah bu yaşta bu kitapları okuyorsunuz’ der. Rousseau'nun itiraflarını alır ve gençlerden birine okuması için uzatır. Genç

¹⁰⁹ Bk. Ahmet Mithat Efendi, “Cinli Han”, s. 359.

¹¹⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 451.

şasıyıp kalır, kekeler, okuyamaz. ‘Anlamını istemiyorum yalnızca oku, güldür güldür oku’ der fakat genç delikanlı okuyamaz. Ahmet Mithat bunun ardından der ki¹¹¹ “İşte çalışmayı bilmemenin sonu hamallıktır dedikleri budur! Oğlum kitap koltukta taşınmaz. Sultan mezadında bile tellâllar nâdiren yüklenirler. Kitap beyinde taşınır. Haydi bakayım yüklen yükünü, bizi işgal etme!”¹¹²

Letâif-i Rivâyât’ta kitabı beyninde taşıyan erkekler; Memduh, Salpet, Selimcan, Şems Hikmet, Sıtkı(lar) ve Şinasi’dir. Bunlar Fedai Efendi gibi okumayan, bir konu hakkında işin ehli olan insanlara bile kafa tutacak cahil cesaretine sahip, her şeyi zannettiğiyle kalan tiplerden değildir. Tam da Ahmet Mithat’ın istediği gibi okuyan ideal erkek tipidir. Kendilerini geliştirmek için her alanda kitap, dergi, gazete vs. her şeyi okurlar. Örneğin *Firkat*’te Memduh Bey özellikle Fransızca öğrenmesinin ardından tam altı sene boyunca sistemli bir okuma yapar. Kendi dilinde bulamadığı birçok eseri, merak ettiği birçok konuyu okur. Bunları okuyup bir köşeye atmaz ve kitaplar üzerine düşünür. Memduh Bey’in 6 sene boyunca yaptığı bu sistemli okuma gençlere verilecek en güzel örneklerden biridir.

“On yedi yaşından yirmi üç yaşına kadar tamam altı sene Ruzname-i Ceride-i Havadis’e mülâzemet edip bu müddet zarfında Fransızca’dan tercüme hususunda maharet-i evvelki malûmat-ı müktesebesini dahi bir kat daha tevsi ederek riyaziyeyi, fûnun-ı tabiyeyi, tarih-i umumîyi, ilm-i hukuku dahi Fransızca’sından okur. Bir de fazla olarak İseviyet, Museviyet ve bunların mesalik-i mütenevviyası üzerine dahi pek çok kitaplar okuyarak her birinden malûmat-ı vefire alır ve en ziyade merak ettiği şey âlemin ahval-i umumiyesini görmek için seyahat olmağla seyahate müteallik ne kadar kitap yazılmış ise aalebini mütalaâ eder.”¹¹³

Ahmet Mithat Efendi bu sözlerin ardından Memduh Bey’in insan-ı kâmil ve mükemmel olduğundan bahseder. Bu sözler yazarın okuyan insana verdiği önemin bir göstergesidir. Yazara göre bilinçli bir şekilde okumak insan-ı kâmil olmanın şartlarından biridir.

¹¹¹ Bk. “Sermaye Koltukta”, Tasviri efkâr, 5 Şubat 1914’ten aktaran: M.S. Çapanoğlu, “Böyle Filozofluk Yerine Dibine Girsin”, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1964, s. 15.

¹¹² M.S. Çapanoğlu, “Böyle Filozofluk Yerine Dibine Girsin”, s. 15.

¹¹³ Ahmet Mithat Efendi, “Firkat”, s. 122.

Letâif-i Rivâyât'ta okuyan, örnek, erkek tipinden biri de *Bahtiyarlık*'tadır. Bu hikâyede erkekler kendi iş alanlarına dair kitapları bulup okuyarak kendilerini geliştirmeli fikri de tavsiye edilen fikirler arasındadır. Şinasi “mezon rustik yani köylü hanesi ve baskur yani kümesçilik gibi hep köylülüğe ait kitaplar”¹¹⁴ okur. Yalnızca okumayıp; Kasımpaşa bostanlarına gidip orada amele gibi çalışarak mahsuller, ekim dikim tarihi vs. hakkında bilgileri de bahçivandan alır.

Okuyan erkeklerden bir diğeri *Çingene*'de Selimcan'dır. Zamanının çoğunu evinin kütüphanesinde geçiren Selimcan örneği ile *Letâif-i Rivâyât*'a İngilizce kitap okuyan erkek girer. Onun okuduğu kitaplardan biri “hikmet-i Felatun aleyhine itirazatı havi İngilizce bir kitap(tır).”¹¹⁵

¹¹⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 301.

¹¹⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 451.

I.3. Esaret-Hürriyet

İnsanoğlunun tarihi kadar eski olan esirlik, birçok devlette görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nde de var olmuş, devletin sınırlarının genişlemesi ve devletleşmeyle beraber kurumsallaşmıştır.

Osmanlı Devleti'nde "2. Murat döneminden itibaren"¹¹⁶ esirciler görülmeye başlanır. Tüccarlar, ellerinde bulunan esirleri pazarlarda satarlar. Bu esirlerin kaynağı "savaşlar, insan avcılığı, hediye verme yolu ve ticaret(tir)."¹¹⁷ Esirler bu kaynaklar yoluyla toplandıktan sonra satıldıkları yerdeki kullanım alanlarına ve cinsiyetlerine göre köle, cariye, odalık, uşak, halayık gibi farklı isimlerle anılır. Odalık olarak kullanılacak esirin satılması sırasında bazı hususiyetlere dikkat edilir. "Eğer satın alınacak câriye odalık ise satın alacak kişi, kızın göğsünü, kollarını, bacaklarını, bir iyi kontrol ederdi. Buna karşı çıkanların cezası büyük olurdu."¹¹⁸ Ne insaniyete ne de İslamiyet'e uygun olmayan, özellikle kadın esirlerin, alımı-satımı sırasında gördükleri kötü muamele, "fuhuşa teşvik"¹¹⁹ gibi satışlar, esirliğin hür olarak doğan insanın doğasına aykırı olması gibi sebepler Osmanlı Devleti'nin esirlik kurumu için yeni düzenlemeler getirmesini mecburi kılmıştır.

"Fiil ehliyeti bakımından eksik ehliyetliler"¹²⁰ grubunda yer alan; esir pazarlarında mal gibi alınıp satılan; mülkiyet, miras bırakma ve mirasçılık hakkından yoksun olan; evlilikleri, davalardaki şahitlikleri sahiplerinin iznine bağlı esirlerin, "ticaret hukuku açısından mal olarak kabul edil(en)"¹²¹ esirlerin hür insan olma yolu kısıtlanmamış, hürriyetleriye şu şekillerde gerçekleşebilmiştir:

¹¹⁶ Ruziye Özsoy, "XIX. y.y. da Osmanlı'da Köle Ticareti Esirciler ve Zenci Köleler," (Danışman: Doç. Dr. Gülbadi Alan), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, s. 5.

¹¹⁷ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 11.

¹¹⁸ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 13.

¹¹⁹ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 13.

¹²⁰ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi, http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/9_9.pdf, s. 10. (01.03.2017)

¹²¹ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi", s. 10, (01.03.2017)

1. İtk: Efendinin kendi rızasıyla kölesini azad etmesi. 2. Mükatebe/azadlık: Efendiyle köle arasında belli şartlara göre yapılan hürriyet sözleşmesi sonucunda kölenin hür olması. 3. Müessere: Efendinin, ölmeden evvel kölesinin azad edilmesini söylemesi ve efendinin ölümü üzerine kölenin azad olması. 4. Müstevlide/İstîlâd: Kadın cariye'nin efendisinden çocuk dünyaya getirme yoluyla elde ettiği hürriyettir. Eğer ki çocuk ölü doğarsa, cariye, efendisi öldükten sonra hürriyetine kavuşur. 5. İşlenen bazı suçlar, yapılan bazı hatalara vs. kefarete olarak efendinin köleyi azat etmesi.¹²²

Esirlerin, bahsettiğimiz bu yollarla hürriyetlerini kazanabilme ihtimalleri, sahipleri tarafından korunup kollanma ve iyi muamele görme durumları vardı fakat hangi çağda olursa olsun, bir insanın esareti kabul edilebilir değildir. Tanzimat devrinde benimsenen “Hürriyet olmasa bu terakkiyât hâsıl olmaz”¹²³ fikrinin önündeki en büyük engellerden birisi de esirlik kurumuydu. Bu kurumun düzenlenmesi için “II. Mahmut köle pazarlarının kaldırılmasını ve köle, cariye satışının şeriatın uygun göreceği şekilde yapılmasını emretmiştir. Buna rağmen köle ticareti sürdürülmüştür.”¹²⁴ II. Mahmut’un ardından gelen padişah ve devlet adamları da esirlik müessesesinin düzeltilmesi, kaldırılması yolunda önemli adımlar atmıştır. Bunlardan en önemlisi Sultan Abdülmecid’in 1847’de Meclis-i Ahkâm-ı Adliye üyelerinin katıldığı bir toplantıda İstanbul’daki esir sorunlarını gündeme getirmesi ve esirlere yapılan kötü muamelenin şeriat ve insaniyete uymadığını söyleyerek esir pazarlarının kaldırılmasını emretmesiyle olmuştur. Sultan Abdülmecid’in irade-i seniyyesi ile İstanbul’daki esir pazarları kaldırılmıştır.¹²⁵

Bu emrin ardından çıkan kanun ve yasalardan anladığımız kadarıyla padişahın emri uygulanmamış ve esir ticareti devam etmiştir. Esir ticaretinin devam etmesi ve

¹²² Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk., “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, s. 14-17.

¹²³ M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I*, İstanbul 1974, s.183’ten aktaran: İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 24.

¹²⁴ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, s. 17, (01.03.2017)

¹²⁵ Ayrıntılı bilgi için bk: Gül Akyılmaz, “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, s. 18.

esirlerin şartlarının iyileştirilmemesi üzerine “1851 tarihli ceza kanunnamesinin 19. maddesinde”¹²⁶ esirlerle alakalı düzenlemeler yapılmış, “1854’te İngiltere’nin yoğun baskısı sonucunda Çerkez ve Gürcü köle ticareti yasaklanmıştır.”¹²⁷ 1857’de Sultan Abdülmecid, Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde zenci köle ticaretinin yasaklanması (Hicaz bölgesi yasağın dışında tutulmuş), tacirlerin cezalandırılması, köle taşıyan gemilere el konulması yönünde bir ferman çıkartmıştır. 1876’da Mithat Paşa tarafından hazırlanan Kanun-ı Esasi taslağında,

“Nereden getirildikleri, asılları bilinmeyen köle ve cariyelerin ticareti, şeriata, insanlığa ve medeniyete aykırı olduğundan Sarayda bulunan tüm köle ve cariyelerin harem ağaları da olmak üzere azatlanması, Osmanlı topraklarında köle ticareti ve dışarıdan köle ithalatının tamamen yasaklanması ve tüm ülkede halkın elinde bulunan kölelerin belirli bir süre tayin edilerek o sürenin sonunda hürriyetlerine kavuşturulmaları veya razı olan köle sahiplerinin kölelerle kitabet akdi yapmaları sağlanarak bir daha köle satın almalarının engellenmesi ... gibi, esirlerin hürriyeti hakkında önemli düzenlemeler getirecek maddeler yer almış fakat bu taslak padişaha sunulduktan sonra, padişah tasarıda değişiklikler yapmış ve bu esnada kölelerle ilgili madde de tasarıdan çıkarılmıştır.”¹²⁸

1880 senesinde İngiltere’yle Osmanlı Devleti arasında Zenci Esirler Ticaretinin İlgası ve Men’i Hakkında bir sözleşme yapılmış, 1889’da ise Zenci Köle Ticaretinin Men’ine dair kanun çıkarılmış, 1891’de Üseray-ı Zenciye Ticaretinin Men’ine Dair Kanunname ile yeni düzenlemeler ve cezalar getirilmiştir.¹²⁹ Zenci köleler ve kölelik meselesi hakkında sürekli olarak kanunların çıkarılması fakat buna rağmen bir çözüme ulaşılamaması mevcut sistemin değişmesi için daha büyük adımlar atılması gerektiğinin bir göstergesidir. İşte esaret kurumunun kaldırılması yolundaki en büyük adım 1909’da V. Mehmet’in Çerkez ve diğer kölelerin de zenciler gibi alınıp satılmalarını yasaklaması ve “Dar’ül İslâm’da hürriyetin asıl olduğu ve Osmanlı topraklarında köleliğin yasaklandığı(nı), belirtme(siyile)”¹³⁰ olmuştur.

¹²⁶ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, s. 19.

¹²⁷ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, s. 19.

¹²⁸ Gülnihal Bozkurt, *Köle Ticareti*, s. 1550; M. Zeki Pakalın, *Mithat Paşa*, İstanbul 1940, s. 143’ten aktaran: Gül Akyılmaz, “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, s. 22.

¹²⁹ Ayrıntılı bilgi için bk: Gül Akyılmaz, “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, s. 22-23.

¹³⁰ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, s. 23.

Yıllardır uğraşılıp da çözülemeyen esirlik kurumunun sorunları bu kanunla da çözülememiş, 1917’de Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nin tasarısını hazırlayan komisyonun mazbatasında; “Osmanlı Devleti 1856 Paris Barışı ile Avrupa Cemiyet-i Düveliyesine dâhil olup, işbu cemiyetin hukuk ve vezâifini kabul etmiş, bu suretle İslâm’da köleliğin yegâne sebebi olan daimi harbilik Osmanlı Devleti için kalkmıştır”¹³¹ kararı yer almıştır.

1847’den itibaren esirlik kurumunun düzenlenmeye, sonrasında kaldırılmaya çalışılması fakat istenen başarıya ulaşılamamasından anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti’nde köleliğin fiili olarak kaldırılması uzun yıllar almıştır.

1.3.1. *Letâif-i Rivâyât*’ta Esaret Kurumu

Osmanlı siyasi hayatını bu kadar ilgilendiren, uzun yıllar meşgul eden esirlik kurumu ve esaret meselesi hakkında Tanzimat devri yazarları fikirlerini beyan etmişlerdir. Bu devirde üretilen edebi eserlerde; esirlik kurumu, esirlerin yaşadığı sıkıntılar, esaretin getirdiği kötü sonuçlar, kölelik kurumunun ve insan esaretinin sona ermesi, insanın hürriyeti gibi konular devrin yazarların tarafından sıkça dile getirilir. Ahmet Mithat Efendi de, eserlerinde, esirliği en sık dile getiren yazarlar arasındadır. Hatta Tanzimat edebiyatında, esirlik sorunu “ilk kez”¹³² *Letâif-i Rivâyât* serisindeki *Esaret* adlı hikâyede yer almıştır.

Letâif-i Rivâyât’ta, *Esaret*’in haricindeki hikâyelerde de kölelik kurumuna dair unsurlara, kölelik eleştirisine yer verilmiştir. *Esaret*’te ve özellikle *Firkat* adlı hikâyede esirlik kurumu hakkında ayrıntılı bilgiler vardır. Bu hikâyelerin haricinde, *Ölüm Allah’ın Emri*, *Bir Gerçek Hikâye*, *Bir Fitnekâr*’da esirler vakanın kuruluşunda önemli yer alırken, *Bekârlık Sultanlık mı Dedin?*, *Obur*, *Gençlik* hikâyelerinin şahıs kadrosunda bulunan fakat vakanın kuruluşunda etkin rol oynamayan, hikâyenin geçtiği mekânın ve zamanın gereği olarak var olan esirler bulunur.

¹³¹ Akgündüz, *Külliyat*, s. 315-316; Gülnihal Bozkurt, *Köle Ticareti*, 1529’dan aktaran: Gül Akyılmaz, “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, s. 24.

¹³² İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 49.

Esirlik kurumu unsurlarının hikâyelerde nasıl yer aldığını kısaca şu şekilde verebiliriz:

Esaret'te odalık, köle, cariye, uşak vazifesindeki esirlere; esirlik kaynaklarından hediye yoluyla esir edinmeye; esirlerin ev içindeki eğitimine, efendinin esiri evlat olarak benimsemesine; efendinin evlat olarak benimsediği esirini bile odalık yapma düşüncesine; efendinin izniyle esirlerin evliliğine; -az da olsa- esir alım-satımına, Çerkez esirlerine; *Firkat*'te odalık, cariye, halayık, cihaz halayığı görevindeki esirlere; çırak¹³³ kavramına, esirlerin hangi vazifelerde kullanıldığına; kaçırma yoluyla esir edinmeye; esir pazarlarına; esir tüccarlarına ve esir alım-satımına dair ayrıntılı bilgilere; hürriyet kazanma yollarından olan azadlığa; esirlerin efendilerinin onayıyla evlendirilmesine, zorla odalık edilmelerine, yapılan işkencelere, ettiği hizmetlere, evlat olarak benimsenmelerine, eğitimlerine, esirlere iyi muamele gösteren sahiplere ve Çerkez esirlerine; *Ölüm Allah'ın Emri*'nde ise odalık, cariye, halayık gibi esirlere; çırak çıkarmak kavramına; esir alım-satımına; efendinin esirine kötü muamelesine, esirini odalık yapma isteğine; esirin, efendisinin izni olmadan sevdiğine kavuş(ama)masına; esirlerin eğitimine yer verilmiştir.

Esirlik kurumuna dair ciddi eleştirilerin bulunduğu bu üç hikâyenin haricinde, *Letâif-i Rivâyât*'ta esirlere, hikâyelerde geçen mekân, şahıslar ve vakanın tamamlayıcısı olarak şu hikâyelerde de yer verilir: *Gençlik*'te Peyker isimli bir cariyeye; cariye-nin evin hanımının kararıyla evlendirilmesine; esiri evlat gibi benimseyen efendi ve hanıma; esirliği azadlıkla sonlandırmaya; *Teehhül*'de Mazlum Bey'in Meleksima isimli on beş, on altı yaşlarında gayet güzel, edip, eğitilmiş bir cariye karakterine, Mazlum Bey'e yemek getiren bir siyah cariyeye ve Mazlum Bey'in intiharını duyup ev ahalisiyle beraberce koşan halayıklara; *Felsefe-i Zenan*'da Paşa'nın konağında

¹³³ Saray ve konaklarda çalıştırılan câriye ve köleleri geçimini sağlayarak ayrı ev bark sâhibi etmek: Odalık edindiği câriyeden usanınca gözü görmek istemez, o saat azatlar, çırak çıkarır (Safiye Erol). Çırak çıkmak (çıkarılmak).
<http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=%C3%A7%C4%B1rak%20%C3%A7%C4%B1karmak&mi=1> (21.02.2017)

bulunan cariyelerden aşçı, sofracı, kilerci, kalfa, cihaz halayığı vazifelerindeki esirlerden ve Zekiye'ye cihaz halayığı olarak verilen Mah-ı Taban isimli bir cariyeye; *Bir Gerçek Hikâye*'de K. Efendi'nin Dersaadet'deki hayatından bahsedilirken ismi zikredilmeden yalnızca uşak olduğunu bildiğimiz, efendisinin sadakatini kazanarak efendisine, hanımının onu aldattığını söyleyen ve en sonunda hanımıyla evlenen bir esirine; *Yeniçeriler*'de ismini bilmediğimiz bir Arap cariyeye ve yalnızca bir cümlede, sahibinin ona Arap diye hitap etmesine; *Bir Fitnakâr*'da uşak (Karabacak), köle (Mansur), aşçı ve yukarı hizmetinde bulunmak görevinde olan cariyelere, kul, halayık gibi esirlere, Yezidî köleye (Mansur), esirleri evlat olarak benimseyen iyi bir efendiye; *Bekârlık Sultanlık Mı Dedin?* hikâyesinin sonunda bir cümle ile bahsedilen Fedai isimli, kalfa vazifesinde bir esire; *Obur*'da uşaklar, kalfa (Çeşm-i Cellât-harem kilercisi), cariyeler, ayvaz (Bodos), aşçı (Serkiz Ağa) gibi esirlere; çiraklık kavramına; efendisi tarafından dövülen esire; *Bir Tövbekâr*'da Talat Bey'in uşağı, bağ bekçisi, Ermeni ayvaz, halayık, cariyeye vazifelerindeki esirlere; *Para*'da Hacı İsmail Ağa'nın eşi olan ve 3 çocuk doğuran Çerkez bir cariyeye; *Bir Acibe-i Saydiye*'de Harp esirlerinin durumu ve hayvanların (gorillerin) esirlere olan muamelesine; *Emanetçi Sıtkı*'da Dimyatizade'nin konağında kethüda kadın, uşak ve konaktan evlenerek ayrılan Çerkez bir cariyeye, Sıtkı Efendi'nin konağında bulunan aşçı ayvaz, uşak vazifesindeki esirlere yer verilmiştir.

1.3.2. *Letâif-i Rivâyât*'ta Esaret ve Hürriyet Fikri

Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyât*'ta *Esaret*, *Firkat*, *Ölüm Allah'ın Emri* gibi hikâyelerle; esirlik kurumunun getirdiği kötü sonuçlar, esirlerin çektiği sıkıntılar, esaretin zulüm olduğu, insan hürriyetinin önemi gibi konular hakkında fikirlerini belirtmiştir. Bir yandan da; yine *Esaret*, *Firkat*, *Ölüm Allah'ın Emri*, *Felsefe-i Zenan ve Bir Fitnekâr* adlı hikâyelerinin vasıtasıyla; iyi bir efendi nasıl olunur, esirlere nasıl davranılır, esirlere nasıl eğitim verilir, esirlerin efendi üzerindeki hakları, efendinin esirler üzerindeki hakları gibi meseleleri anlatmıştır. Diğer yandan, yalnızca yaşadığı çağın sorunu olan esaret kurumunu dile getirmeyip günümüzde bile çözüme ulaşmamış hürriyet meselelerine değinir.

Letâif-i Rivâyât'ta yer alan hikâyelerin yazıldığı devirde, esirlik müessesesinin kaldırılması, esirlerin hürriyetlerinin tartışılması gibi sorunların gündemde olmasının yanı sıra esirlerin hürriyetini savunan yazarların bile evlerinde esir bulundurması ikileminde olduğu gibi, *Esaret* hikâyesindeki Zeynel Bey'in evi de bu ikilemlere ev sahipliği yapmıştır.

Hikâyede Zeynel Bey esirliğe karşıdır. Fakat evliliğe de karşıdır. Evliliğe karşı olması, onu odalık alma düşüncesine yöneltir. Zeynel Bey, odalık almayı esirlik kurumuna bir hizmet olarak değil de, hayırlı bir iş yapıyormuş gibi düşünerek, hem kendi vicdanını rahatlatıp hem de esiri daha kötü birinin elinden kurtarmanın sevabıyla ihya olacağı düşüncesini taşır.

Zeynel Bey, hem esirliğe karşı olup hem de esir sahibi olmasıyla; Tanzimat devri siyasi hayatında kanun çıkarılıp da sosyal hayatta bunun uygulamaya geçiril(e)memesinden doğan tezatlıklardan oluşan yapıyı yansıtır.

Zeynel Bey'in; odalığına, Fitnat ve Fatin adlı esirlerine oldukça iyi davranması, onların eğitimiyle bizzat alakadar olması, birbirlerine âşık olan esirlerini, kendi nefsinden feragat ederek, kavuşturması gibi özellikleriyle âdeta örnek bir efendi olarak karşımıza çık(arıl)ır. *Esaret*'te yer alan Zeynel Bey, kanunlarla düzeltil(e)meyen esirlik kurumunun işleyişini en azından ev içinde düzeltme çabasının timsalidir.

Bahsettiğimiz iyi özelliklerinin aksine Zeynel Bey, esir olduğunu bir an olsun hissettirmedeği, evlat gibi gördüğü Fitnat'a, mevzu bahis kendi nefsi olunca "esirsin" diyerek yalnızca bir köle olduğunu hatırlatmayı da ihmal etmez. Fitnat'a, Fatin'le olan sevgisinden haberdar olduğunu söyleyen efendisi "benim arzum senin üzerinde olan meşru bir hakkımı muhafazadır"¹³⁴ der. Fitnat'ın, Zeynel Bey'in odalığının ifade ettiği gibi "ne de olsa ben esirim" diyerek esirliğini kabul eden biri değil; arzu etmediği duruma karşı çıkan, bedeni üzerinde kendini hak sahibi gören ve bu hakkı savunan, esareti hiçbir hâliyle kabul etmeyen ve esarete karşı duran bir esir olması açısından önemlidir.

¹³⁴ Ahmet Mithat Efendi, "Esaret", s. 25.

“Sakin tecavüz etmeyiniz. Hakk-ı meşruum var diyorsunuz, hakkınız dairesinin haricine çıkmayınız. Zira hakkınız hayatımla mahduttur... Yani hürriyet-i şahsiyem sizin elinizde olup buna bir diyecek yok ise de hürriyet-i hayvaniyem benim elimde olduğundan, ben bunu işte görmüş ve anlamış olduğunuz vechle Fatin’e hediye eyledim. Buna taarruz edemezsiniz. Zira hamisi ölümdür.”¹³⁵

Yazar, Fitnat’ın bu sözlerinin ardından Zeynel Bey’i, kölenin sahibi karakterinden çıkarır ve insani karakterine tekrar döndürür. Hikâyenin yazıldığı devirde kölelerin evlenmesinin efendinin iznine bağlı olması düşünüldüğünde, Zeynel Bey’in iki gencin kavuşmasına izin vermesi, esir sahiplerine örnek davranış sunması bakımından dikkate değerdir.

Zeynel Bey, her ne kadar iyi bir efendi olursa olsun, sevenleri kavuşturursa kavuştursun, hikâyede değinilen en mühim nokta ise, kardeş olduklarını öğrenen esirlerin bu feci duruma esaretin sebebiyet vermesi neticesinde ilk defa kendi iradeleriyle bir karar verip intihar etmeleridir. İntiharın sonucundaki ölüm bir nevi “kölelik kurumunun ölmesi dileğini açığa vurur gibidir.”¹³⁶ Sonuç itibariyle Fitnat ve Fatin’e “ne etti ise esaret et(miştir).”¹³⁷ ve bu sebepten, kölelik kurumu iki gencin hayatının son bulması gibi artık sona ermelidir.

Esaret’in, kölelik sorunlarını ele alan ilk hikâye olmasının yanı sıra *Firkat*, kölelik kurumu hakkındaki bilgilere ayrıntılı olarak ulaştığımız ilk hikâyedir. Bu hikâyede, Havcır’ın, evindeki kölelere olan yaklaşımı; Hacıhan’ın efendisi Havcır tarafından “bir at, yirmi beş koyun ve iki inek mukabilinde”¹³⁸ bir mal gibi satılması esnasında esir tüccarlarıyla yaşanan diyaloglar; Guşacuk’un kaçırılarak esir edilmesi, çektiği sıkıntılar ve esir tüccarlarının zulmüyle defalarca satılması; esir ticaretinin iç yüzü; Guşacuk’un Çerkezistan’dan İstanbul’a esir olarak nasıl getirildiği; İstanbul esir pazarındaki kötü muameleler; odalık olmak istemeyen Guşacuk’a yapılan işkenceler; Guşacuk’un adının değiştirilerek yeniden isimlendirilmesi; esirlerini evlat olarak benimseyen bir efendinin varlığının anlatılmasıyla, Tanzimat devri sonrasında devamlı

¹³⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Esaret”, s. 25.

¹³⁶ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 51.

¹³⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Esaret”, s. 27.

¹³⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Firkat”, s. 141.

kanayan fakat hep kabuk bağlayan yara olan esaret kurumu okuyucunun gözleri önüne serilmiştir.

Esaret hikâyesinde yer alan Fitnat gibi Guşacuk da, “Çünkü ben nerede olsam yine esir, yine esir!” düşüncesiyle odalık olmaya rıza gösterip esirliğin her hâlini benimseyen esirlerin aksine “Ben odalık olacak adam değilim” diyerek zaten hürriyetini kısıtlayan esirliğin her hâlini kabul etmeyi de reddeder.

Esaret'te Zeynel Bey'in örnek, iyi bir esir sahibi olması gibi, *Firkat* adlı hikâyede, Feride'nin, Valide olarak bahsedilen son sahibi; Feride'nin odalık olmamak için yediği dayaklar neticesinde vücudunda oluşan izleri görünce “Elleri kırılınsın bu gümüş vücudu böyle sevadlanmış gibi bir hâle kim koyduysa”¹³⁹ diyerek kızı bağına basması ve evlat olarak benimsemesi, hatta evlilik kararında esirinin fikrine saygı göstermesi gibi özellikleriyle okuyucuya örnek olarak sunulan iyi esir sahipleri arasında yerini alır.

Bahsettiğimiz bu iyi esir sahiplerinden biri de, vakanın kuruluşunda Mansur ve Karabacak isimli kölenin etkin rol oynadığı *Bir Fitnekâr* hikâyesinde bulunur. Mümtaz Bey'in konağındaki uşak, cariye ve kölelerin rahat içinde yaşadığı hatta “en miskin olan aşçı cariyenin bile sandığı(nın) sepeti(nin) dopdolu”¹⁴⁰ olduğu anlatılır. Esirlerine hanesinde kendi evlatları gibi bakan, onları bolluk vebereket içinde yaşatan Mümtaz Bey'i bu özellikleriyle, Ahmet Mithat Efendi *Letâif-i Rivâyât* okuyucularına örnek olarak sunar.

Felsefe-i Zenan'da Akile, Zekiye'nin, hanımların esasen esir olduğu ve kölelerin hür olduğu düşüncesi üzerine “hanım olup da zalim suretinde mazlum olmak ne kadar fena bir şey ise, bu hanıma hadim olup da mazlum nikabı altında bir zalim olmak daha fenadır.”¹⁴¹ sözlerini söyler. Bu örnekte görüldüğü üzere, Ahmet Mithat Efendi hikâyelerinde yalnızca esirlerin hakkını savunmamış, yeri geldikçe esir sahiplerinin de hakkını gözetmiştir.

¹³⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Firkat”, s. 160.

¹⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Fitnekâr”, s. 250.

¹⁴¹ Ahmet Mithat Efendi, “Felsefe-i Zenan”, s. 70.

Bekârlık Sultanlık Mı Dedin? adlı hikâye, *Firkat*'te Zeynel Bey'in esarete karşı oluşu fakat evine esir alışı mevzusunda da bahsettiğimiz, Tanzimat devrinde yaşanan ikiliklere ayna tutan bir hikâyedir. Hikâyede köle, cariye, odalık olmayıp işçi ve hizmetçi sıfatıyla Ermeni asıllı Seropik isimli bir hizmetçi ile Petraki adlı bir Rum uşak vardır. Süruri Efendi ne Doğulu ne de Batılı olabilmiş bir tip olarak, Batılı olmak zannettiği fikriyle bir hizmetçi tutar fakat işçi sınıfındaki bu hizmetçisine köle sınıfındaki odalık muamelesi yapmak ister. Hizmetçisi “Yok Efendi! Siz buraya beni ne sıfatla aldığınızı düşünmelisiniz. Ben sizin işçinizden başka hiçbir şeyiniz değilim. Bir daha bana böyle sarkıntılık eder iseniz hesabı kestiğim gibi giderim”¹⁴² demesiyle durum değişir.

Bu sözleriyle Seropik her ne kadar Guşacuk ve Fitnat gibi esir sınıfında değil işçi sınıfında olsa da Guşacuk ve Fitnat'ın efendilerine haddini, hududunu, sınırı bil-dirmesi, kendi haklarını, bedenini savunması açısından Fitnat ve Guşacuk gibi ezil-meyen, hürriyet-i şahsiyesine sahip çıkan bir sınıfı temsil eder.

İnsanoğlu doğadaki tüm canlıları kendi esareti altında bulunduran bir varlıktır. O, yalnızca insanların hürriyetini elinden almakla kalmaz hayvanların da hür yaşamına müdahalelerde bulunur. *Bir Acibe-i Saydiye*'de Pol dö Şalo'nun tuttuğu goriller “esaret ve mahbusiyete de alışamayarak helâk olmuşlar(dır).”¹⁴³ İnsan, hayvanları esir tutarak helak olmasına sebep olurken, goriller ise yakaladıkları insan esirlerine herkese örnek olacak derecede iyi muamelede bulunurlar:

“Harp esirleri hakkında o vahşi hayvanların şu muamele-i haseneleri bazı medeni addolunan taifelere bile örnek olmaya sezadır. Kendi karınları acıkıp da meyvesini yemek için bir ağaç silkerek veyahut devirerek meyvelere el yetiştirmek imkânını hâsıl eyledikleri zaman esirlerin ya ellerinden ya kulaklarından tutup o maideye kadar çeke-rek yerden bir meyveyi aldırıp ağızlarına götürmek suretiyle ekl ve istifadeyi talim ederlermiş.”¹⁴⁴

Yukarıdaki durum, gorillerin esirlerine karşı gösterdiği muameleyi insanoğlu-nun savaş esirlerine karşı davranışları için örnek olması açısından anlatılmıştır.

¹⁴² Ahmet Mithat Efendi, “Bekârlık Sultanlık Mı Dedin?”, s. 279.

¹⁴³ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Acibe-i Saydiye”, s. 810.

¹⁴⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Acibe-i Saydiye”, s. 801.

I.3.2.1. Hürriyet-i Şahsiye

Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla beraber “asırlardır içinde yaşadığı medeniyet dairesinden çıkarak, mücadele hâlinde bulunduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğini ilân et(tiği)”¹⁴⁵ yıllardan olan 1876'da hürriyet-i şahsiye Kanunu Esasi'nin 9. maddesinde şu şekilde yer alır: “Osmanlıların kâffesi hürriyet-i şahsiyelerine malik ve aherin hukuk-u hürriyetine tecavüz etmemekle mükelleftir.”¹⁴⁶

Kanunda yer alan hürriyet-i şahsiye Ahmet Mithat Efendi'nin *Letâif-i Rivâyât*'ında da sıklıkla vurgulanır. Hikâyelerde hürriyet-i şahsiye nedir sorusuna cevap aranır. Okuyucu kişi özgürlüğü hakkında bilgilendirilir.

Osmanlı Devleti'nde yeni yeni gündeme gelen hürriyet-i şahsiyenin ne olduğu henüz tam olarak bilinmez. *Mihnetkeşan*'da Dakik bunu sorgular: “Zira bizde hürriyet nedir, henüz meçhul. Hürriyet-i şahsiyesine tesahup hevesinde olanlara efkâr-ı umumiye serkeş veyahut dik başlı der. Vakıa büyüklerin aplebi bu fikirde değildirler. Şimdiki hâlde devletin evliya-yı umuru küçüklerden daha nazik, daha mütevazı. “Bendeniz” tabirine dahi canları sıkılıyor.”¹⁴⁷

Henüz ne olduğu tam olarak bilinmeyen hürriyet-i şahsiyenin sınırları *Çingene* hikâyesinde çizilir: “Şer'an ve kanunen bi'l vücuh reşit olan bir adamı çocuk yerine koyup da kendisince velev ki na-beca olsun ehemmiyeti olan bir teşebbüsten men'e kalkışmak doğru olamaz.”¹⁴⁸

Çingene ve Mihnetkeşan'da ne olduğuna dair açıklamalarda bulunulan hürriyet-i şahsiyenin nasıl bir şey olduğu *Felsefe-i Zenan*'da da Zekiye ve Akile'nin mektuplarıyla okuyucuya aktarılır. İnsanlar kardeşi dahi olsa aynı fikirde olmak zorunda değildir fakat karşısındakinin fikirlerine saygı duymak da kişisel özgürlüğün gereklindedir. Zekiye'nin çalışma fikrine, ferdi hürriyetini kısıtlayacağı endişesiyle karşı gelen Akile, yine onun hürriyetini düşünür ve “her ne kadar senin karındaşın isem de hürriyetine müdahale etmeye hakkım yoktur”¹⁴⁹ diyerek onun özgür kararına saygı

¹⁴⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 126.

¹⁴⁶ <http://www.anayasa.gen.tr/kanunuesasi.htm> (23.02.2017)

¹⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Mihnetkeşan”, s.109.

¹⁴⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 481.

¹⁴⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Felsefe-i Zenan”, s. 61.

duyduğunu ifade eder. Yine Akile, Zekiye'nin sevgi hakkındaki fikirlerine karşı olmasına rağmen "Herkes zatına mahsus her bir teşebbüsünde fail-i muhtar olduğu için bu bapta seni men'e salâhiyetimiz yoktur."¹⁵⁰ diyerek onun özgür fikirlerine saygı duyduğunu belirtir.

Felsefe-i Zenan'da hürriyeti tanımaya yeni başlayanlar için bir uyarı vardır. İnsan hürriyete giden yolu daima arar. Bulduğu şey ona hürriyet gibi saadetli gelse de esaret olabilir. Bu sebepten insan akıllı olmalı hürriyete giden yolda esarete düşüp ferdi özgürlüğünü kaybetmemelidir:

"İnsan kısmı hürriyet hürriyet der de hürriyetin ne olduğunu dahi bilemez. Saadet-i hâl, saadet-i hâl diye arar arar da bulamaz. Biraz tatlıca lokmayı ve beş on kuruş ziyadece akçeyi görünce saadet bu imiş, hürriyet dahi ancak bununla hâsıl olurmuş diye kapılır gider ve kendisini bir kere bu suretle mesut addettikten sonra bu saadeti muhafaza edeyim diye her türlü sefaleti ihtiyar eder de haberi bile olmaz."¹⁵¹

1.3.2.1.1. Hürriyet-i Şahsiye/Kölelerin ve Hür Esirlerin Esareti

Letâif-i Rivâyât'ın yazıldığı yıllarda varlığını bir kurum olarak devam ettiren, günümüzde farklılaşmış şekillerde karşımıza çıkan esaret, kişi hürriyetini sınırlaması bakımından *Letâif-i Rivâyât* serisindeki bazı hikâyelere de konu olmuştur.

Esaret hikâyesinde anlatılana göre bir insanın esir olması, onun hayvanlardan da alçak bir hâlde olmayı istemesine sebep olacak derecede fecidir. *Esaret*'te Fitnat'ın "bizi satanların gözleri kör olsun"¹⁵² diye beddua etmesi üzerine "insan-ı kamil isen bunu böyle söyleme"¹⁵³ diyen Fatim; "Şuna hayf et ve de ki dünyada öyle insan gelip de hürriyet-i şahsiyemizi muhafaza edemeyerek gasp ettireceğimize keşke sair nev'den bir hayvan gele idik. Meselâ birer koyun ve koç ola idik. Hürriyet-i hayvaniyemizi olsun muhafaza ve güzel meralarda zümrüt gibi otları yiyip ve turna gözü gibi suları içip kemal-i huzur-ı bâl ve refah-ı hâl ile yaşayabilirdik."¹⁵⁴ der. Fakat âdemoğlu öyle kötü bir varlıktır ki, insan, tabiatı gereği hür olarak yaratıldığı hâlde onu bile esir alıyorsa hayvanları da elbette esareti altına alacaktır.

¹⁵⁰ Ahmet Mithat Efendi, "Felsefe-i Zenan", s. 74.

¹⁵¹ Ahmet Mithat Efendi, "Felsefe-i Zenan", s. 61.

¹⁵² Ahmet Mithat Efendi, "Esaret", s. 21.

¹⁵³ Ahmet Mithat Efendi, "Esaret", s. 21.

¹⁵⁴ Ahmet Mithat Efendi, "Esaret", s. 21.

“Ah! Ah! Ey Fitnat bu da boş bir fikir. Bu da nakıs mütalaâ. Tabiatın hürri-i mutlak olarak yaratmış olduğu senin ve benim beş on kuruşu medâr-ı tahsil olmak üzere sevgili hürriyetimizi gasp eden o edna insanların zulüm ve denaeti yalnız bu mudur zannediyorsun? Sanki hayvan ola idik hürriyet-i hayvaniyemizi muhafaza edebilir mi idik? Ne mümkün! Bizi okşaya okşaya ve kuyruğumuzu ve alnımızı kınalaya kınalaya besleyen gaddar encam-ı kâr gerden-i masumiyet ve mazlumiyetimize sikkin-i gadr sürmeye iptidar eyler idi.”¹⁵⁵

Fatin’in verdiği örneklerle desteklenen bir görüş ise, insanın varlık bulduğu âlemde mutlak hürriyet denilen bir şeyinin olmadığıdır. Zira insan öyle bir mahlûktur ki, insanı esir alır, hayvanları esir alır, madende yatan taşları bile kendine hizmet etsin diye esir alır. Dünya hayatı insanın esaret içinde yaşadığı bir hayattır. Hürriyet de sınırları çizilmiş bir esaret zincirinden başka bir şey değildir. Kâinatta her hür olan bir diğerinin esiridir aslında: “Bu âlem böyledir ey Fitnat! Bunda ne insan için ne de sair hayvanlar için hürriyet yoktur. Madende yatan taşları bile söküp bin pare ederler. Hayvan değil, taş olsa idin bile hür olamaz idin.”¹⁵⁶

Letâif-i Rivâyât’ta yalnızca kölelik kurumuna hizmet edenler esir olarak görülüyor, bu kölelerin efendileri de esaret altında tasavvur ediliyordu. *Bekârlık Sultanlık Mı Dedin?* hikâyesindeki Süruri Efendi de bahsettiğimiz efendi kölelerdendir.

Efendilik makamında bile olsa köle, köleliğine karşı çıkmalı kendini esaretten kurtarmalıdır. Nitekim Süruri Efendi de böyle yaparak hürriyet-i şahsiyesini kazanmıştır. Süruri, sırtındaki robdökamarasını, başındaki serpuşu, ayaklarındaki terlikleri çıkarıp yardımcısı Petraki’ye verir ve “Haydi bakalım sofraya git, benim yerime otur, yemek ye. Ben ise efendilikten vazgeçtim. Aşağıda uşaklar için hazırlanan sofrada yemek yiyeceğim”¹⁵⁷ diyerek efendilik esaretinden kurtulur.

“Esir efendiler” görüşünün bir örneğini de *Felsefe-i Zenan*’da Zekiye anlatır. Ona göre esir olan kişi, hanımın evinde bulunan cariyeler, uşaklar vs. değil hanımın ta kendisidir. Çünkü asıl esirlik başkasına muhtaç olarak bir hayatı idame ettirmektir. Esir sahibi hanımlar en temel ihtiyaçlarından olan yeme ihtiyacını bile birkaç uşağın, cariyeenin çalışıp çabalaması sonucu karşılayabilir. Bu, esaret değil de nedir? Hanımlık efendilik zannedilen şey esasen köleliktir. Fazıla Hanım’a göre de, “bir adam zahiren

¹⁵⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Esaret”, s. 21.

¹⁵⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Esaret”, s. 21.

¹⁵⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Bekârlık Sultanlık Mı Dedin?”, s. 280.

ne kadar büyür ise hakikatte esareti o nispette artar.”¹⁵⁸ Büyüyen insanın derdi de çoğalır ve o dertlerinin esiri olur. Ulaştığı makamı mevkiyi koruma derdine düşer, makamının esiri olur. Kendini zengin çevresiyle kıyaslar, bu kıyasının esiri olur. Kulu kölesi çoğalır, bunları kumanda etmenin esiri olur:

“Kızlarım, arzu-yı ikbal iyi bir şey değildir. Zira insan gitgide ikbalinin yani muhafaza-i ikbalinin esiri olur. Zira ikbal arttıkça, insan büyüdükçe huzur ve rahatı münselib olur. Zira o zaman diğer mukbiller ile rekabete kalkışır. Filân hanımefendinin elmasları pırlanta olup kendisi için dağ-ı derun olur. Karşısında kul halayık çoğaldıkça rahat edecek yerde bunları kumanda etmek ve her birinin gerek amden ve gerek min-gayri-taammüden ihtiyar eyledikleri yevmî bin hatayı tashih eylemek için yüreği üzüm üzüm üzülmeye başlar.”¹⁵⁹

Hikâyelerde, köle olmayan fakat -Akile’ye göre- esir olanlardan biri de Zekiye’dir. Zekiye’nin esir gibi telakki edilmesinin sebebi ise çalışmasıdır. Hikâyeye göre bir kişinin emri altında çalışmak da bir nevi köleliktir ve ferdi hürriyeti kısıtlar. Bu fikre örnek olarak ise şu cümleler verilir: “Hanımefendi geceye gündüzdür dediği zaman sen, hayır gecedir, işte ay dahi doğmuş diye doğruyu meydana koyamayacak-sın. Evet efendim, gündüzdür, işte şu görünen dahi güneştir diyeceksin. Sözü uzatmayalım, kendi serbestî ve hürriyetini onların rızası yolunda mahvedip gideceksin.”¹⁶⁰

Bir kişinin emri altında çalışmayı kişi özgürlüğüne engel olarak nitelendiren Akile’ye göre emir altında çalışmak evlilikten, kocadan bile daha beterdir: “Kendi serbestî ve hürriyetini onların rızası yolunda mahvedip gideceksin. Eyvah, eyvah ki biz muhafaza-i hürriyetimiz arzusuyla kocaya varmaktan dahi vazgeçmiş idik. Halbuki koca hiç olmaz ise aguş-i ünsiyetinde buldukça karısını hoş tutar bir adamdır.”¹⁶¹

İnsanın özgürlüğünü kısıtlayan şeylerden biri de medeniyet ve şehir hayatıdır. İnsanlar medeniyet dairesinde kendilerini hür zannetseler de aslında hür değil medeniyetin esareti içindedirler. *Firkat*’te Memduh, İstanbul’dan Çerkezistan’a gidince kendini esaretten kurtulmuş gibi hisseder. Ona göre “medeniyet hamî-i hürriyettir derler. Lakîn hamî değil mahî olduğu bedihidir.”¹⁶²

¹⁵⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Felsefe-i Zenan”, s. 69.

¹⁵⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Felsefe-i Zenan”, s. 69.

¹⁶⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Felsefe-i Zenan”, s. 61.

¹⁶¹ Ahmet Mithat Efendi, “Felsefe-i Zenan”, s. 61.

¹⁶² Ahmet Mithat Efendi, “Firkat”, s. 129.

I.3.2.1.2. Hürriyet-i Şahsiye/Evlilik

“Her gönül kendi sevdasında muhtar olmak zarurî ve tabiidir.”¹⁶³

Letâif-i Rivâyât'ta esirlik kurumunun ve hür esirlerin bulunduğu hikâyelerin yanı sıra gençlerin evliliğinin mevzu bahis olduğu hikâyelerde hürriyet-i şahsiye bahsi sıklıkla vurgulanır ve kişi hürriyetine göndermeler en çok bu hikâyelerde yapılır.

Evlilik bağlamında hürriyeti şahsiyeye vurgu yapılan; vakanın Osmanlı Devleti'nde geçtiği hikâyelerde, evlenmesine aileleri tarafından karşı çıkılan, sevdiğine kavuşamayan gençler intihar ederken, vakası Osmanlı Devleti dışında geçen hikâyelerdeki gençler -*Suizan*'da, *Gönül*'de olduğu gibi- tüm zorluklara, karşı çıkmalara rağmen kavuşurlar. Bunun sebebi Osmanlı Devleti'nin henüz hürriyet-i şahsiye kavramını sosyal hayata geçirmeye hazır olmamasında aranabilir. Bu hikâyelerde gençler, ana babanın rızası olmadan evlendirilmeyerek, o dönemin okuyucusunun tepkisi direkt alınmamış ve aslında hikâyelerle beraber ailelerin, çocuklarının ferdi hürriyetleri hakkında bir kere daha düşünmeleri için onlara fırsat verilmiş, zihinlerinde soru işaretleri bırakılmış ve okuyucu ferdi hürriyet hakkında bilinçlendirilmek istenmiştir.

Tanzimat devrinde birçok alanda ikilik olduğu gibi evlilik ve bekârlık fikrinde de ikilik vardır. Bu ikilik *Bekârlık Sultanlık Mı Dedin?* hikâyesinin girişinde anlatılır: “Bekârlık sultanlıktır denildiği zamanlarda; Bekârın parasını it yer yakasını bit sözü dahi revaçta idi. Sonraları İstanbul'da terakkiyat-ı medeniye bekârlar için emri maişet-i teshil ve tehvin eyledikçe bu söz yavaş yavaş revaçtan sakıt oldu. Fakat bekârlık sultanlıktır diyenlere hâlâ sıkça tesadüf ediliyor.”¹⁶⁴

Bekârlık Sultanlık Mı Dedin?'de Süruri, *Mihnetkeşan*'da Dakik, *Gençlik*'teki hikâye kahramanı, *Esaret*'te Zeynel Bey evliliği ferdi hürriyetlerini kısıtlayacak bir kurum olarak görürler. Bu kişilerin hikâye sonunda evlendirilmesi, yazarın, evlilik kurumunun kişi hürriyetini sınırlamadığı, gençlerin evlenmesi gerektiği niyetine hizmet eder.

¹⁶³ Ahmet Mithat Efendi, “Gönül”, s. 104.

¹⁶⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Bekârlık Sultanlık Mı Dedin?”, s. 269.

Bekârlık Sultanlık Mı Dedin?, Mihnetkeşan, Gençlik, Esaret'ten farklı olarak *Felsefe-i Zenan*'da evliliği şahsi hürriyeti kısıtlayan bir kurum olarak gören kadın kahramanlar vardır. Bu hikâyede, *Letâif-i Rivâyât*'taki bütün hikâyelerden farklı olarak, evliliğe -kadın gözüyle ve kadın açısından- ferdi hürriyeti kısıtlayan bir kurum olarak bakılır. *Felsefe-i Zenan*'ın kahramanları, Tanzimat devrinden sonra ortaya çıkan yeni kadın tipinin ilk örnekleridir. Hikâyede öne sürülen evlilik fikri döneminin evlilik anlayışına âdeta bir başkaldırı niteliğindedir. Fazıla, Akile ve Zekiye'nin kanaatine evlilik, şahsın hürriyetine sınırlama getiren, kadının yaşam felsefesine aykırı, kadını ilmî etütlerinden uzaklaştıracak, esaretten daha şiddetli bir hâl iken erkek de esaret zinciriyle kadını bağlayandır. Öyle ki Fazıla Hanım “Âlemde hürriyet-i şahsiyenize tamamıyla sahip olarak hanenizde kendi keyfinizce yaşamak ile bir kocanın ve hele zamanımız erkekleri gibi hâl ve şanları muhtac-ı izah olmayan bir herifin dest-i tagallübü altında esirane yaşamak beyninde olan farkı elbette temyiz ve takdir edersiniz.”¹⁶⁵ diye ettiği vasiyetle evliliği, daha doğrusu bir kocanın, erkeğin, hâkimiyeti altına girmeyi, kişisel özgürlüğü kısıtlayan bir unsur olarak görür. Hikâyede savunulan görüşe göre kadının maddi ihtiyaçları sağlandığı takdirde evliliğe ihtiyacı yoktur zira evlilikle hürriyet-i şahsiyenin temini bozulur.

Evliliğin hürriyet-i şahsiyeye engel olup olmadığını sorgulattıran muharrir, ailelerin çocuklarının sevdikleriyle evlenmesine mani olmaması, onların evlilik hakkındaki fikirlerine saygı duyması konusu üzerine de hikâyeler yazar.

Gençlik'te, “Bizim memlekette kızlar istediği ve sevdiği kocaya varmazlar. Babalar kimi isterler ise onu kendilerine damat ederler”¹⁶⁶ diyen yazar, hikâyeye kahramanına, şahsın üstünde bir güç olan baba otoritesini ve kişinin hür iradesiyle evlilik kararı verebilmesini sorgulattığı gibi *Teehhül*'de ise, istediği kızla evlenemeyen Mazlum'a, “Bizim memlekette henüz hürriyet-i şahsiye temin edilmemiştir ki her erkek istediği kızı alsın ve her kız da istediği erkeğe varsın.”¹⁶⁷ dedirterek değişmesi

¹⁶⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Felsefe-i Zenan”, s. 58.

¹⁶⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Gençlik”, s. 33.

¹⁶⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Teehhül”, s. 48.

gereken durumu daha belirgin ve kararlı bir şekilde söylettirir. Mazlum beyin bu sorgulayıcı sözlerinin ardından Sabire'nin "Hürriyet-i şahsiyemiz temin edilmemiş ise tesadüfî olsun ben istediğim kocaya vardım."¹⁶⁸ demesi gençlerin ancak tesadüf olarak sevdikleriyle evlenebileceğinin bir göstergesidir. Fakat bu durum böyle olmamalıdır.

Letâif-i Rivâyât'taki bazı hikâyelere göre, hürriyet-i şahsiyenin temin edilmediği yerlerde yapılan evlilik esarettir. Sabire Hanım, esasında evliliğin büyük bir saadet olduğunu fakat -yalnızca- ana babanın arzusuyla yapılan evliliklerin felaket getirdiğini söyler. Hakikaten de Sabire Hanım'a, evliliği esaret getirmiştir: "Halbuki bizim memleketlerde tehhül ve tezevvüç yalnız peder ve maderin rey ve arzuları mucibince icra edileğeldiğine mebni bizde tehhül mucib-i saadet olmaktan ziyade müstevcib-i felâket ve ukubet oluyor."¹⁶⁹

TeHHül'de Sabire'nin "Hem çocuğun başını ateşe yaktılar hem benim. Canım böyle evlenmek mi olur? Ne olur idi, çocuklara bu bapta biraz hürriyet verseler fena mı olur idi?"¹⁷⁰ diye kendi kendine konuşması esasında okuyucuyla yapılan bir konuşmadır. Bu sorular *Letâif-i Rivâyât* okuruna sorulur, Sabire ve Mazlum'un çok kötü bir sonla biten evliliği onlara örnek olarak sunulur.

Okuyucuyu düşünmeye sevk ettiren konuşmalardan biri de sevdiğine kavuşamayıp, zorla başkasıyla evlendirilmek üzereyken intihar eden Hayfa'nın konuşmalarıyla olur: "Hayır evlat senin değildir. Cenab-ı Hak onu senin sulbünden getirdiği cihetle olsa olsa evlât üzerinde hukuk-ı übüvvet olabilir, yoksa her çocuk bereket versin ki henüz ismi kaybolmamış olan 'fail-i muhtar' olduktan sonra hukuk-ı şahsiyesine tamamıyla sahip olur."¹⁷¹

Çingene'de devrin artık değiştiği, ana babaların çocuklarının evliliğine karışması gerektiği tavsiye edilir. Ebeveynler çocuklarına karıştırlarsa da zaten karşılarında "Ben tehhül edecek olsam hiç sizin tarafınızdan, mümanaata, muvafakata bakmam. Falancayı alacağım der ve alırım. Senin bildiğin zamanlar geçti. Bu zamanda benim

¹⁶⁸ Ahmet Mithat Efendi, "TeHHül", s. 48.

¹⁶⁹ Ahmet Mithat Efendi, "TeHHül", s. 42.

¹⁷⁰ Ahmet Mithat Efendi, "TeHHül", s. 46.

¹⁷¹ Ahmet Mithat Efendi, "TeHHül", s. 54.

gibi bıyığını parmağına dolayan babayığitler değil a, bana oğul olabilecek çocuklar bile her haklarını, vazifelerini öğrenmeye başladılar.”¹⁷² sözlerini sarf eden bir genci bulurlar. Hikâyelere göre evlilik, aslında devir değişse de değişmese de, insanın dünyadaki en tabii hakkıdır. “Teehhül denilen şey ne anadan doğmaya benzer ne de ölmeye! Bunlar insanın ihtiyarı haricinde şeyler oldukları hâlde teehhül doğrudan doğruya insanın kendi yedd-i ihtiyarına verilmiş bir haktır. O haktan niçin şöyle istifade etmiyorsun, böyle yapıyorsun diye kimse kimseyi tazyik edemez.”¹⁷³ İşte bu sebepten yazara göre gençlerin sevdiğiyle evlenmesi onların en doğal hakkıdır. Gençlerin bu hakkı hür bir şekilde kullanmasına hiç kimse karışamaz. Kişi sevdiğiyle evlenmekte özgürdür.

I.4. Eşitlik-Adalet

“Hürriyet ile adâlet, birbirini dengeleyen iki önemli hakkı teşkil etmektedir. Adâletsiz hürriyet anarşi; hürriyetsiz adâlet de etkisiz kalmaya mahkûmdur.”¹⁷⁴

Tanzimat devrinde sıkça kullanılan hürriyet, eşitlik, adalet kavramlarını Ahmet Mithat Efendi insanlığın bir gereği olarak görmüş ve *Letâif-i Rivâyât* serisindeki hikâyelerde de, okurlarını bu meseleler hakkında muhakemeye sevk edecek, onlarda ufuk açacak şekilde dile getirmiştir.

Eşitlik kavramı “1. İki veya daha çok şeyin eşit olması durumu, denklik, müsavilik, müsavat, muadelet. 2. Kanunlar yönünden insanlar arasında ayırım bulunmaması durumu. 3. toplum bilimi. Bedensel, ruhsal başlıkları ne olursa olsun, insanlar arasında toplumsal ve siyasi haklar yönünden ayırım bulunmaması durumu.”¹⁷⁵ olarak tanımlanır. *Letâif-i Rivâyât*'ta eşitliğin birinci anlamı işlenmekle beraber, üçüncü manasında olan insanoğlu, dini, dili, milliyeti ne olursa olsun eşit yaratılmıştır felsefesine daha geniş yer verilmiştir. “1. Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe. 2. Hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme 3. Bu işi uygulayan, yerine getiren devlet kuruluşları. 4. Herkese kendine uygun düşeni, kendi

¹⁷² Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 483.

¹⁷³ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 483.

¹⁷⁴ Bayraktar Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 227.

¹⁷⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 825.

hakkı olanı verme, doğruluk.”¹⁷⁶ olarak tanımları verilen adaleti Ahmet Mithat Efendi, daha çok kadın erkek ilişkileri açısından değerlendirmiş ve onlar arasında sağlanması gereken bir unsur olarak görmüştür.

I.4.1. İnsanların Eşitliği

Letâif-i Rivâyât'ta sıklıkla dile getirilen düşüncelerden birisi insanın yaratılışça eşit olduğu, bu sebepten kimsenin kimseyi hor görmemesi gerektiğidir.

Çingene hikâyesinde, “Çingene’ye ne yapsan Çingene kalır.”¹⁷⁷ düşüncesi söylenir ve eleştirilir. Ziba’nın, aldığı eğitimle Çingene kalmayıp devrinin İstanbul hanımefendileriyle yarışacak bir âdâba sahip olmasıyla bu görüş yıkılır.

Hikâyede öne sürülen fikre göre, Şems Hikmet Bey’in ailesinin ve eniştesi Rakım’ın, insanların soyca birbirinden üstün ve asil olduğu görüşü yanlıştır. İnsanların suret olarak birbirinden farklı olması birbirlerine üstün olduklarını göstermez çünkü insanların “siretçe cümlesi insandır.”¹⁷⁸ Neticede “insanlar dahi soy soydur. Birinciyi beyaz cinsindedir diye dava edemezsiniz ya?”¹⁷⁹

Hikâyelerdeki bir diğer önemli görüş, insanların mesleğine bakıp da hor görülmemesidir. İnsanlar arasında eşitlik bozulacaksa bu, ırkla, meslek ile olmaz yalnızca eğitimle olur. İnsanların birbirinden üstün olmasını sağlayan şey ne mesleği ne de ırkıdır. İnsanları birbirinden üstün kılan bir şey varsa o da ancak kendini geliştirmiş olmasıdır.

“Köylü fabrikacı, esnaf takımı filân olmakla insan olmamaları lâzım gelmez ya? Zira maarif İsviçre’de Avrupa’nın sair her memalikinden daha ziyade münteşir olduğundan köylüler meyânında bile mütefennin, şair, edip adamlar bulunur. Ne tarlayı sürmek, ne bağdan üzüm toplamak, ne inekleri sağıp peynir yapmak ilim ve irfanı muhil olmayıp, bilâkis asıl bunlarla iştigal fikr-i hikmete ve ihtisat-ı şairaneyeye vüs’at verir.”¹⁸⁰

¹⁷⁶ *Türkçe Sözlük*, s. 24.

¹⁷⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 489.

¹⁷⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 488.

¹⁷⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 487.

¹⁸⁰ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud’akâr”, s. 715.

Gönül'de sınıf farklılıkları eleştirilir. İnsanlar arasında sınıf farkı olmamalı, “pespaye sınıftan bir adam en hakir bir hayvan kadar da kadr ve itibar(sız)”¹⁸¹ sayılmamalıdır. Çünkü “hanedan dediğimiz şeyler gökten inme değildir”¹⁸² pespaye sınıfını da asilzadeleri de yaratan aynı Allah'tır.

“Sen beni hâlâ asilzadeliğini bir şeref itibar eder mi zannediyorsun? Bu zanda isen yanılıyorsun. Ne demek cümlemizi bir Allah yaratmadı mı? Cümlemiz anasır-ı erbaadan mürettep değil miyiz? Hepimizde cevher-i insaniyet müsavî değil mi? Hiç insanın büyüğü, küçüğü, eşrefi, ednası olur mu? Bu fikir mahza cühelaya mahsus bir şeydir...”¹⁸³

Yazara göre, aynı unsurlardan müteşekkil insanları birbirinden işçi, patron, padişah, halk vs. diye ayıranlar cahildir. Doğası gereği farklı yaratılan kadın ile erkeğin bile mizaçları aynı anasır-ı erbaadan oluşur. Bu sebepten onlar arasında aranacak olan şey, kimin kimden üstün olduğu değil, adalet olmalıdır.

I.4.2. Kadın-Erkek Eşitliği

Ahmet Mithat Efendi kadın erkek eşitliği konusundaki görüşlerini *Karı- Koca Masalı* adlı eserinde şu şekilde belirtir: “Doktor Zeyfus erkeklerle karılar arasında eşitlik aramak yolunda beyin patlatıyor. Eşitlik birbirinden ayrı olan iki şeyde aranır. Bense karı ile erkeği bir vücut saydıktan sonra bir vücut üzerinde nasıl eşitlik arayabilirim? Bunu akıl ve mantık kabul eder mi?”¹⁸⁴

Letâif-i Rivâyât'ta dile getirilen eşitlik sorunu aslında bir olan insanların arasında sağlanması gereken adalettir. Ahmet Mithat, özellikle kadın erkek ilişkilerini ahlakî boyuttan değerlendirir. Ahlaklı olmak yalnızca kadının değil erkeğin de vazifesidir. Kadın yaptığında hazmedilemeyecek olan bir şeyi erkek de yapmamalıdır. *Bir Tövbekâr*'da savunulan görüşe göre, aşüftelik sadece kadınlara atfedilen bir sıfat gibi görünse de erkekler de yaptıkları türlü ahlaksızlıklarla aşüftelik sıfatına layıktırlar. Hikâyede, “gönlü bir yerde iki ayağız tevakkuf etmemiş”¹⁸⁵ olan Feda Efendi'ye

¹⁸¹ Ahmet Mithat Efendi, “Gönül”, s. 88.

¹⁸² Ahmet Mithat Efendi, “Gönül”, s. 103.

¹⁸³ Ahmet Mithat Efendi, “Gönül”, s. 96.

¹⁸⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Beliyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Kaynakçası*, haz. Nüket Esen, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 159.

¹⁸⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Tövbekâr”, s. 415.

Talat Hanım; “Gönlünü bin kişiye veren, ağışunu bin adama açan kadınlara ne dersiniz? ‘Aşüfte’ dersiniz de bunlardan kimseye bir hayır gelmeyeceğini dahi hem de haklı olarak hükmeylesiniz. İşte siz dahi erkeklerin aşüftesisiniz. Gönlünüzü bin kadına verip, ağışunuzu bin kadına açarsınız. Sizden dahi hiçbir kadına hayır gelmez.”¹⁸⁶ der.

Kadının da erkeğin de ahlaklı olması görüşünü *Mihnetkeşan*’da bir erkek dile getirir. Dakik’e göre “kocalar karısı kendisine ne vaz’ ve muamelede bulunmayı isterler ise kendileri dahi karılarına o vaz’ ve muamelede bulunarak hoşnudî-i tarafeyn istihsaline himmet etmeli(dir).”¹⁸⁷

Evlilik hayatında erkeğin hissettiği şeyi kadın da hissedebilir. Bu sebepten erkekler, empati kurmalı, eşlerine adil davranmalıdırlar. Kadın ve erkeğin aslında aynı olduğu, aslında hikâyedeki Mithat’a değil okuyucuya bir soru olarak gelir. “Sen karından ne bekler isen o da senden onu beklemez mi? Sen onu nasıl kıskanır isen o da seni aynıyla öyle kıskanmaz mı?”¹⁸⁸

Felsefe-i Zenan, evlilikte aldatanın kadın ya da erkek olduğuna bakmaksızın, kadın ve erkek arasında adaletin olması gerektiğini anlatan hikâyelerden biridir. Eşi tarafından aldatıldığına bizzat şahit olan Zekiye, kocasının pişkince “ne oldun”¹⁸⁹ diye sormasının ardından “Ne olacağım? Sen beni bir erkekle bulmuş olaydın ne olur idiyen ben de aynıyle öyle oldum.”¹⁹⁰ diyerek aldat(ıl)manın karşısında, kadın-erkek arasında adaletin bulunması gerektiğinin önemini ortaya çıkarır. Devrinin erkek egemen toplum yapısı düşünüldüğünde -ki durumun günümüzde de pek bir farkı olduğu söylenemez- bu söylem, kadınla erkek arasında sağlanması gereken adalet, kadın hakları, kadının erkek egemen toplum yapısına başkaldırısı için oldukça mühimdir.

¹⁸⁶ Ahmet Mithat Efendi “Bir Tövbekâr”, s. 418.

¹⁸⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Mihnetkeşan”, s. 113.

¹⁸⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Mihnetkeşan”, s. 112.

¹⁸⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Felsefe-i Zenan”, s. 85.

¹⁹⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Felsefe-i Zenan”, s. 85.

1.5. Kadın

“Kadın bizim idolumuzdur.”¹⁹¹

Osmanlı’da modernleşme süreciyle beraber toplumun her alanında değişimler görülmeye başlamıştır. Bu değişimlerin en önemlisi de kadının sosyal hayattaki yeri ve rolleri üzerine olmuştur. Kadının sosyal hayattaki değişiminde eğitim-öğretimdeki reformların büyük rolü vardır. Örneğin, kız çocuklarının eğitiminin zorunlu hâle getirildiği Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 1859’da ilk kız rüştiyesinin açılması, Darülmualimat’ın kurulması eğitim alanında kadının önünü açan yenilikler olmuştur. Eğitim alanındaki bu gelişmelerin büyük etkisiyle beraber Osmanlı Devleti’nde kadın, sosyal hayatta daha fazla yer almaya başlamıştır.

1860’tan itibaren Osmanlı kadınları tarafından çeşitli cemiyetler ve dernekler kurulmuştur.¹⁹²Bu dernek ve cemiyetler vesilesiyle kadınlar, sosyal meselelerde fikirlerini sunabilecekleri, kendilerini geliştirip tartışabilecekleri ortamlarda bulunabilmişlerdir. Ahmet Mithat Efendi, kadının sosyal alanda yer almasını desteklemiş ve Avrupa’daki kadının konumunu Osmanlı Devleti’ndekiler için örnek olarak göstermiştir: “Avrupa’da ve hususiyle Paris’te kadınsız hiçbir iş görülmez. Her ne maksatla olursa olsun bir içtima-ı umumî vukua geldi mi mutlaka kadınlar dahi iştirak edecekler.”¹⁹³

Kadınlar, Tanzimat devrinde, birçok alanda olduğu gibi edebiyat dünyasında da yer almaya başlamıştır. Tanzimat devrinde kadınların telif ve tercüme eserler üretmelerinin en büyük destekçisi Ahmet Mithat Efendi olmuştur. Hacı-i Evvel, gazete yazılarında Fatma Aliye’den övgüyle bahsetmiş ve Fatma Aliye’nin yazılarını, onun adını yazmaktan gurur duyarak imzasıyla birlikte neşretmiştir. Ahmet Mithat, Fatma Aliye Hanım’la beraber *Hayal ve Hakikat* adlı bir roman yazmış ve Fatma Aliye’yi tercüme ve telif eser vermesi yönünde her zaman yüreklendirmiştir. Hatta

¹⁹¹ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar*, s. 68.

¹⁹² Bu dernekler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sümevra Çakır, *20. yy Başlarında Osmanlı Sosyal Ekonomik Hayatında Kadın Cemiyetleri; Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Örneği*, (Danışman: Prof. Dr. Erol Özvar), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

¹⁹³ Ahmet Mithat Efendi, “Ana-Kız”, s. 829.

Fatma Aliye'nin tercüme eserlerinin tepki alması üzerine ise şu sözleri söyleyerek Fatma Aliye'yi desteklemiştir: “Çekemezler efendim çekemezler! Kendilerinin âciz kaldıkları muzafferiyât-ı kalemiyede bir kadının muvaffakiyât-ı gâlibânesini çekemezler. Bizim böyle pejmürde, me'yûs, miskîn kaldığımızı sebep hep bu haller değil midir?”¹⁹⁴

Toplumun geri kalışının sebeplerinden birini, özellikle erkeklerin kadınları desteklememesinde ve kadınların başarısını çekememesinde gören Ahmet Mithat “Ak-vâm-ı sâirede bir kadın yalan yanlış dört lakırdıyı bir yere getirecek olsa kadirşinâsân ricâli alkışlaya alkışlaya avuçlarını kabartırlar. Biz ise kendimize fâik nisvânımızı görürüz de güyâ onlardan aşağıda görünmekliğimiz için şöyle bir celâdet-i merdâne ile o mukaddes kadınları yıldırım husûsunda olanca kuvve-i merdânemizi ibrâz ederiz. Hây Allah lâyıkmızı versin. Zâten veriyor yâ!”¹⁹⁵ der.

Toplumların ilerlemesinin kadınların başarılı işlere imza atmasıyla doğru orantılı olduğunu savunan Ahmet Mithat Efendi, kadın ve erkeğin kalem arkadaşı olmasının kendisine verdiği hazdan bahsederken gelecekte bu durumun daha da güzelleşeceğini de vurgulamıştır: “Bir kadının bir erkek ile kalem arkadaşı olabilmesi kimin hayâline sığar idi? Fakat bundan sonra iş daha başkalaşacaktır. İhtimâl ki hanım kızlarınız neşriyâta başladığı ve benim oğlum bir Midhatzâde olarak matbaada benim yerime geçtiği zaman orada birlikte çalışacaklardır. Evet, birlikte çalışacaklar da hiç kimsenin nazar-ı istiğrâbını bile celb etmeyeceklerdir. Bir erkek ile bir kadının gönülleri birer cihet-i meşrûaya merbût olduğu hâlde aralarında yalnız bir refâkat-i kalemiye bulunabileceğini şimdi bu asrın zihni belki de kabul edemese bile o asrın zihni kabul edecektir.”¹⁹⁶

Ahmet Mithat, Fatma Aliye'yle mektuplaşmalarında Fatma Aliye gibi kadınların çoğalmasını diler: “Siz bizim bir tanecik hanımımızsınız. İnşâallah pek ziyâde çoğalacaksınız ...”¹⁹⁷ Fatma Aliye gibi münevver kadınların çoğalmasını dileyen Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı Devleti'ndeki kadınların birçoğunun hekimlik, hocalık gibi

¹⁹⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 33.

¹⁹⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 33- 34.

¹⁹⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 69.

¹⁹⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 293.

vasıflara zaten sahip olduğunu; fakat bu kadınların ev dışına çıkmadıklarından, kendilerini geliştirip ilimlerinden daha çok insanın faydalanamadığından yakınır. Kadınların artık evden çıkıp toplumda erkeklerin tekelinde olan meslekleri yapabileceğini savunur. Hâce-i Evvel'e göre artık kadınların içinden bilim kadını, doktor, avukat, ressam, yazar çıkmalıdır:

“Kadınlar meyyânında olsun me’zun ulema yetişmeli. Çünkü ötedenberi ve hâlâ dahi kadın hocaları bulunup bunlar familyalar içinde va’z u nasihat ve ta’lîm ve terbiye işlerinde bulunuyorlar ise de ikmalleri maksûddur. Tabîbeler Avrupa’dan ziyade bizde matlûbtur. Zaten kocakarı ilaçları yapıyor. Mestûriyeti İslamiye hasebiyle haremlere girecek tabiplerin kadın olmaları bizce müreccah ve hatta zarûridir. Avukat bile bulunmalı. Zirâ tevârüs ve eytâm ve sâir umur-ı hukûkiyede kadınların hukuku daima zayi’ oluyor. Erkekler zaaf ve cehâlet-i nisvândan daima istifâde eyliyorlar. Hasılı ressam bulunmalı, müellif bulunmalı, her şey bulunmalı. Çünkü erkeklik nasıl bir âlem-i vâsi’ ise kadınlık dahi öyle bir âlem-i vâsi’dir. Bu âlem hem de el-yevm mevcûddur. Onu ıslah etmeli. Kadınların evlat için ilk muallime oldukları artık çürümüş, eskimiş bir hükm olduğunu da söylemeli. Neden kadınlar ilk muallime olmakla kalsınlar? Cemiyet-i medeniyenin yarından çok a’zâsını onlar teşkîl etmiyorlar mı?”¹⁹⁸

Gündelik hayatında kadın meseleleri hakkında bir hayli düşünen Ahmet Mithat, *Letâif-i Rivâyât*'taki birçok hikâyesinde de kadın meselesi üzerine durmuştur. Yazar, hikâyeler aracılığıyla; kadının eğitimi, çalışma hayatı, evlilikte söz sahibi olması, anne olarak, eş olarak yeri hakkında birçok düşünce dile getirmiş ve hikâyelerindeki bazı kadın karakterlerle ideal kadın tipinin portresini çizmiştir.

I.5.1. İdeal Kadın

“Şükufe-füruş dahi olacak olsa kızları yine muallime diplomasına nail etmelidir.”¹⁹⁹

Letâif-i Rivâyât'taki hikâyelerin vermiş olduğu mesaja göre ideal kadın, kendini her alanda yetiştirmelidir. Eğitimli, kültürlü olmalı ve bol bol kitap okumalıdır. Kadın, haksızlığa karşı susmamalı, zorluklar karşısında yılmamalıdır.

Felsefe-i Zenan'da Akile, Zekiye ve Fazıla Hanım; *Diplomalı Kız*'da Jüli Döpre; *İki Hud'akâr*'da Sesil; *Cinli Han*'daki Jozefin *Letâif-i Rivâyât*'taki ideal kadın tipinin en iyi örnekleridir.

¹⁹⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 223.

¹⁹⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 661.

Diplomalı Kız'da yazar, Jüli Döpre'nin eğitim-öğretim hayatını küçüklükten başlayarak üniversiteden mezun olana kadarki kısımları ayrıntısıyla vermiştir. Hikâyesinin sonunda Jüli, kendi mesleğini yapamasa bile, oldukça nitelikli bir eğitim alması ve akıllı bir kız olması hasebiyle diğer çiçekçilerden ayrılarak eğitilmiş kimliğini de ortaya koymuş ve çiçekçilik mesleğinde oldukça başarılı olmuştur. Bu örnekten yola çıkarak Ahmet Mithat Efendi der ki; kız çocukları ileride çiçekçi dahi olsa eğitim öğretimle buluşturulmalıdır:

“Şükufe-fürüş dahi olacak olsa kızları terbiye ve talim etmelidir. Yalnız çiçek satmak ile şu saadete nail olmak mümkün olsa idi her şükufe-fürüş kızlar nail olabilirler idi. Terbiye ve talim-i nisvan için memalik-i sairenin de Fransa'dan farkı yoktur. Hatta bizim dahi farkımız yoktur. Bir kız her ne olacak olursa olmalı talim ve terbiyesini ikmal etmiş bulunmalı.”²⁰⁰

Eğitim öğretim hayatının sonunda hangi mesleği yaparsa yapsın, bir kadının eğitim öğretimden uzak kalmamasını savunan yazar, kızların talim terbiyesine gerek olmadığını söyleyenleri ve erkeklerle kıyaslama yapanları eleştirir:

“‘Bizde kızların talim ve terbiyesine lüzum yoktur’ demek için, ‘Bizde erkeklerinde talim ve terbiyesine lüzum yoktur’ diyebilmek cesaretini peyda etmelidir, ama kızların terbiyesine ‘O kadar lüzum olmadığı dava edilebilecek imiş. Terbiye ve talimin ol kadarı bu kadarı olamaz. Nisvan dahi cemiyet içinde yaşadıkları medeniye-i insaniyenin azasından tanıdıkça erkeklerin talim ve terbiyeye ne kadar ihtiyaçları varsa kadınların da o kadar ihtiyaçları vardır.”²⁰¹

Yazara göre, kadınların da elbette eğitim öğretim almaya hakkı vardır ve bu görüşün zıddını savunanlara en güzel cevabı zamanla çeşitli meslek gruplarına sahip olacak kadınlar verecektir:

“Bunu şimdiki zamanlarda inkâra cesaret edecek olanları müstakbel mutlaka tekzip edecektir. Kadınlardan dahi tabibeler, eczacılar, cerrahlar, kâbileler, muharrirler, feylosoflar, muallimeler, falanlar filânlar çoğalıp meydan aldıkları zaman o tekzip-i maddî vukua gelecektir. Ama o zaman ne zamandır? Daha çok uzakta mıdır? Gaybı Allah'tan başka kimse bilemez.”²⁰²

İdeal kadın tipini en iyi anlatan hikâyelerden biri de *Çingene*'dir. Ahmet Mithat Efendi *Çingene* hikâyesi ile esasında var olan bir kadından yeni(den) bir kadın yaratmıştır. Hikâyede, Ziba'nın Şems Hikmet Bey ile tanışmadan önceki ve sonraki

²⁰⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 662.

²⁰¹ Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 662.

²⁰² Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 662.

hâllerinin ayrıntılarıyla anlatılması Ahmet Mithat'ın ideal olarak sunduğu kadın tipinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Şems Hikmet Bey, Ziba'yı ailesinden alıp terbiye göreceği yalıya doğru yol alırken, Ziba'nın tavırları karşısında, bir hanımefendide olacak özellikleri sıralar; “Beni dinle! Vakıa güzelsin ama şimdiki hâlde bir Çingene kızsın! Sendeki bu güzellik beş para etmez. Bir güzel kız senin gibi yılışık olmamalı. Gayet ağır tabiatlı, ağırbaşlı olmalı. Yüzsüzcesine sözler ile kendi kadrini, kıymetini düşürmemelidir.”²⁰³ Yazar bu sözlerin ardından araya girer ve Ziba ile Şems Hikmet'in konuştuğu Türkçenin farklı olduğundan, Şems Hikmet'in Ziba'nın anlaması için sözlerini sadeleştirdiğinden, Türkçenin sadeleşmesi gerektiğinden bahseder ve yazarın aradan çıkmasıyla Şems Hikmet Bey ideal bir kadının özelliklerini sıralamaya devam eder:

“Senin kadar güzel olan bir kız nasıl olmalıdır biliyor musun? Evvelâ erkeklerin yüzüne bile bakmamalıdır. Bir erkeğin yüzüne bakmayı ve bahusus öyle arsızcasına yılışarak bakmayı pek ayıp saymalıdır. Şayet bir erkek kendisine dikkatlice bakacak olsa mahcuben gözlerini yere indirmelidir. İşte mahcup kız diye böyle olana derler. Yoksa sen hâlde bulunan kıza sıyrık kız diye kimse itibar etmez.”²⁰⁴ Ziba bu sözleri dinledikten sonra Kâğıthane'de araba içinde oturan hanımlar gibi mi olacağını sorar ve onların da bazı erkeklere gülüp temenna ettiklerini söyler. Şems Hikmet Bey ise o kadınların tavırlarını taklit etmesini fakat ayıp hareketlerini beğenmemesi gerektiğini belirtir. Bunun ardından ise kendisini hizmetçi olarak almadığından fakat usulüne göre hizmet etmenin de hanımefendiliğin gereklerinden biri olduğundan bahseder: “Hizmet dahi bir güzel kızın zineti sayılır. Güzel hizmet edebilmek terbiyeden sayılır. Onun için de sen de hizmet etmeyi öğreneceksin.”²⁰⁵ Bu sözlerin ardından Ziba'nın “kıyafetini tebdil ede(r), hanım kıyafetine sok(ar)”²⁰⁶ ve asıl terbiyeyi alacağı Düriye Hanım'ın yalısına götürür.

Şems Hikmet Bey'in, Ziba'yı Düriye Hanım'ın yalısına götürmeden önce, şimdilik kulağında dursun diyerek, hanımefendi olması yolunda rehberlik etmesi için

²⁰³ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 467.

²⁰⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 468.

²⁰⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 468.

²⁰⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 469.

söylediği bu ilk sözler esasında yazarın kadın okurlarına söylenmiştir. Evlerinde bu hikâyeyi okuyan kadınlar elbette kendilerine ders çıkaracaktır. Bu sebepten yazar, okura örnek teşkil etmesi bakımından, bir kadının nasıl yetiştirilebileceğini hikâye boyunca en ince ayrıntılarıyla anlatmıştır.

Ziba, Düriye Hanım'ın yalısında almış olduğu talim ve terbiyenin ardından güzel sözler söyleyen, konuşurken edalı olan, sürekli gülmeyen, bakışlarını yere indiren, oturup kalkmasını bilen, yemek yerken âdâba dikkat eden, musıkiden anlayan, dikişe nakışa eli yakışır bir kadına dönüşmüştür. Yazara göre, saymış olduğumuz bu sıfatlar, bir hanımefendi olma yolundaki önemli meziyetlerdendir.

Hâce-i Evvel'in ideal olarak sunduğu kadın, âdâb-ı muâşeret kurallarını bilen naif bir hanımefendi olmasının yanı sıra güçlü de olmalıdır. Ahmet Mithat Efendi güçlü bir kadından yanadır. Yazar, güçlü kadının özelliklerini *Cinli Han*'daki Jozefin karakteri ile anlatmıştır. “Azimde ciddiyet ve kuvvet hususunda kadınlar daima erkek-lere galiptirler. Erkekler hiçbir vakitte kadınlar kadar sahih'ül-azim olamazlar. Bin hâl olur ki onlara tebdil-i azmettirir. Kadınlar ise kendi nefislerine elbette erkeklerden ziyade hâkim olduklarından, göze aldıkları işi mutlaka itmam ederler. Jozefin ise benat-ı nev'i meyanında en ziyade azminde kavî bir kadındır.”²⁰⁷

Güçlü bir kadının duruşu sağlam olmalı ve kendine yapılan bir haksızlık karşısında susmamalı, onurunu inciten olaylara göz yummamalıdır. *Felsefe-i Zenan* hikâyesinde Sıtkı Efendi'nin Zekiye'yi aldatması karşısında Zekiye'nin aldatılmaya göz yummayıp, aldatıldığını gördüğü anda, Sıtkı Efendi ile yüzleşmesi ve Sıtkı Efendi'nin Zekiye'ye “Ne oldun?” demesi üzerine “Ne olacağım? Sen beni bir erkekle bulmuş olaydın ne olur idiyse ben de aynıyle öyle oldum”²⁰⁸ diyerek çekinmeden cevap vermesi bu duruma verilebilecek en güzel örneklerdendir.

I.5.1.1. Kadının Şiir Yazması

Kadınların edebiyat dünyasında yer almasını yürekten destekleyen Ahmet Mithat Efendi, kadınların eril, ağdalı, hakikatten uzak, âşıkane bir üslupla şiir yazmasını

²⁰⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Cinli Han”, s.344

²⁰⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Felsefe-i Zenan”, s. 85.

eleştirmiş hatta Fatma Aliye Hanımın böyle şiirler yazdığını duyunca mektuplarında onu tenkit etmiştir. Bu mektuplarda şiir hakkındaki görüşlerini dile getiren Ahmet Mithat, Fatma Aliye'nin yazmış olduğu bir şiir için ise şu sözleri söylemiştir:

“Nazımda ne güzel iktidarınız var. Ne selis söylüyorsunuz! Nitekim! Şiirin en güzeli de budur. Lâkin ne söylüyorsunuz? Sizin bir maşûk-ı hayâliniz varmış. Vaslını ağyâra revâ görür imiş de sizi hicrânda bırakır imiş. Yani rezilin birisi! Herkesi nâil-i nimet-i visâli eylediği halde yalnız sizi dūçâr-ı hicrân eder imiş de siz de bunu bir dîde-i giryânla bir kalb-i sūzân ile makâm-ı sūziş u istirhâma koyuyorsunuz! Aman yâ Rabb! Şu sözleri nesren söyleyebilir misiniz? Böyle bir makale-i mensûre-i (edebiye!!) yazabilir misiniz? Yâ size bu cür'eti veren nedir? Şiir! Öyle değil mi? Lanet o şiire!”²⁰⁹

Ahmet Mithat'a göre kadın bu tarzda şiirler yazmamalıdır çünkü Ahmet Mithat kadını idol olarak görür.²¹⁰ İdol olan kadın da aklın ve mantığın çerçevesinden uzaklaşan, ağır üsluptan uzak, eski âşıkane şiirlerden uzak eserler kaleme almamalıdır. Bu sebepten Fatma Aliye için “Ben istemem ki benim kızım Leylâlara, Fitnatlara benzesin! Victor Hugolara benzemesini isterim”²¹¹ diyen Ahmet Mithat, Fatma Aliye'yi şiirden tamamen men etmediğini, şiir söyleyecekse de “Naci'nin kebûteri, sehâbesi, kuzusu gibi şiirler söyle(mesini)”²¹² hatta o şiirleri iftiharla neşredebileceğini belirtir.

Kadının şiir yazması hakkında görüşlerini açık bir şekilde dile getirmekten çekinmeyen muharrir, *Felsefe-i Zenan*'da, Zekiye ve Akile'nin birbirlerine yazdığı mektuplarda, şiir hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir. *Felsefe-i Zenan*'da Akile, Ahmet Mithat Efendi'nin şiir hakkındaki görüşlerini temsil eden bir karakterdir.

Zekiye, Akile'ye yazdığı mektubunda “hele divan efendisinin tabiat-ı şiiriyesi pekâlâ olduğunu rivayet ediyorlar. Bakalım, şu aralık bir de şair olur isem daha âlâ olur”²¹³ diye şair olma hevesinden ve şiir hakkındaki düşüncelerinden bahsedince Akile oldukça şaşırır ve Zekiye'yi, “şiir hevesine düşmekliğine âdetâ gülüyorum”²¹⁴ sözleriyle eleştirir. Çünkü ona göre “işbu sanat-ı kelâm filân fıstık bunlar âlemde

²⁰⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 67.

²¹⁰ Bk: “Kadın bizim idolemüzdür.” Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 68.

²¹¹ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 70.

²¹² Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 70.

²¹³ Ahmet Mithat, “Felsefe-i Zenan”, s. 68.

²¹⁴ Ahmet Mithat, “Felsefe-i Zenan”, s. 71.

kelâmdan başka bir sanatın olmadığı zamanların mahsulüdür. Erbab-ı fikir ve danış i'mal-i efkâr edecek başka bir şey bulamamışlar da buna sarf-ı fikir etmişler.”²¹⁵

“ ‘Ve leyse kurbu kabri harbi kabr’ sakildir, yok hafiftir muarazasına kadar varmışlar. İçinde bulunduğumuz şu asır bunların topunu iptal ediyor. Kelâm demek muhabta efkârını anlatmak demek olduğu meydana çıkıyor. İhtisar-ı kelâm, tafsil-i kelâm filân davaları mahvolup gidiyor. Muhatap mütekellimin efkârını anlayıncaya kadar laf söylemek lüzumu anlaşılıyor. Çünkü üdeba-yı asır görüyorlar ki sanayi-i kelâmiyeye riayetle yapılan kitaplar metin oldukları hâlde anlaşılmayıp her biri için beş on tane şerhe muhtaç olmak tefhim ve tefehhüm tas’ib demektir. Binaberin şimdi yazdıkları şeyler öyle şerhe, haşiyeye lüzum kalmayacak gibi yazmak hevesinde bulunuyorlar.”²¹⁶

Yazara göre şiir, dilin esaretidir. Bir insan şiir yazarken kafiyeye ya da vezne uyduracağım diye söylemek istemediği şeyleri bile yazabilir, kendini âdeta kelimelerin içine hapseder. Bu sebepten yazma hevesine düşenler nazmın esaretine bağlanmak yerine kalemini nesir türünde oynatmalıdırlar:

“Hem hürriyet sevdasında hem de esarete heves ediyorsun. Şiir demek esaret-i lisan demek değil midir? Lisanı bir daire-i mahdude içine sokmak ve söylemek istediğin bir şeyi söylemeyip söylemek lüzumu olmayan bir şeyi dahi ya vezin doldurmak yahut kafiye bulmak, hâsılı zaruret-i şiiriye beliiyesi olmak üzere söylemek lisan için âdeta bir esaret demektir. A kuzum, biraz tabiata muhabbet etsene! Tabiat insana mensuru mu talim ediyor manzumu mu? İmdi mekteb-i tabiattan aldığın dersle iktifa fena mı olur? Buna mukabil tabiatın haricine çıkacağım diye cebr-i nefis etmek iyi bir şey midir?”²¹⁷

Hikâyelerden çıkardığımız neticeye göre hürriyet sevdasında olan bir kadın şiir yazarak kendine esaret zinciri vurmamalıdır. Kadınlar, şiir yazabilirler fakat âşıkane değil. Bununla birlikte bir kadın, şiir yerine nesir yazmayı tercih etmelidir.

I.5.1.2. Çalışan Kadın

Osmanlı’da kadın, modernleşme sürecindeki değişimlerle beraber sosyal hayatta erkekler gibi yer alabilmiş, Tanzimat devrine kadar yalnızca erkeklerin görev aldığı kurumlarda da çalışabilmiştir. Tanzimat Devrinde “kadının sahip olduğu ilk

²¹⁵ Ahmet Mithat, “Felsefe-i Zenan”, s. 70.

²¹⁶ Ahmet Mithat, “Felsefe-i Zenan”, s. 70-71.

²¹⁷ Ahmet Mithat, “Felsefe-i Zenan”, s. 71.

resmi meslek öğretmenlik olmuştur.”²¹⁸ Osmanlı Devleti’nde kadın hayatında önemli gelişmeler yaşanırken Ahmet Mithat Efendi de kadının çalışma hayatında aktif olarak yer almasını desteklemiştir. Hatta Fatma Aliye ile olan mektuplarının²¹⁹ büyük bir bölümü kadın meseleleri, kadının ekonomik özgürlüğü ve kadının edebiyat dünyasında yer edinmesi üzerine olmuştur.

Letâif-i Rivâyât’taki *Felsefe-i Zenan*, *Diplomalı Kız*, *İki Hud’akâr*, *Ana-Kız*, *Teeshhül*, *Emanetçi Sıtkı*, *Cinli Han*, Ahmet Mithat Efendi’nin çalışan kadını destekleyen fikirlerinin yer aldığı hikâyelerdir. Bu hikâyelerde, bizzat çalışarak kendi geçimini temin eden kadınlar vardır. *Letâif-i Rivâyât*’taki birçok kadın kahraman çalışır. Evde olsalar bile boş durmazlar. El emeği göz nuru ile evin geçimine katkıda bulunurlar.

Felsefe-i Zenan, Osmanlı toplumunda var olan kadın algısını birçok açıdan sorgulattıran bir hikâyedir. Edebiyatımıza *Felsefe-i Zenan* ile birlikte çalışan kadın girmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın da tespitine göre, *Felsefe-i Zenan*’da “ki genç kız hayatta çalışan bir kızdır. Hulâsa Çalığışu’ndaki Feride’den evvel biz Zekiye Hanımı görürüz.”²²⁰

Kadın, dışarıda erkeklerle meslektaş olarak çalışabileceği gibi evini de bir ilim irfan yuvası hâline getirip insan yetiştirebilir. Nitekim *Felsefe-i Zenan* hikâyesindeki Fazıla Hanım evini irfan yuvasına hâline getirmiş kadının en güzel örneğidir. *Felsefe-i Zenan*’da Fazıla Hanım, kendi çalışmalarından feragat ederek Zekiye ve Akile’nin yetişmesi için elinden geleni yapmış ve evini âdetâ mektep hâline getirmiştir. Fazıla Hanım şahsiyetinde anlatılan mektep hocalığını, Ahmet Mithat’ın gerçek hayatında da uyguladığı fikir olarak bir de oğlu Kâmil Yazgıç’tan dinleyelim:

“Mahallemizde, hoca hanım adında ihtiyar bir kadıncağız vardı. Ahmet Mithat, kendi yetiştirdiği bu kadının evini hususi bir mektep şekline soktu. Bunu yapabilmesi için ona her türlü yardımda bulundu. Ve bu sayede de, babamdan kâfi derecede istifade edemiyen çocuklar, muntazam çalıştırılmak fırsatını buldular.”²²¹

²¹⁸ Müşerref Avcı, “Osmanlı Devletinde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 55, Erzurum 2016, s. 230.

²¹⁹ Bk. Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar*.

²²⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 418.

²²¹ Kâmil Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları*, s. 47.

Evinde çalışan kadınlardan bir diğeri de *İki Hud'akâr*'daki Luiz'dir. Luiz eşi evde olmadığı zamanlarda kimseye minnet etmeden kendi geçimini kendisi temin etmiştir. “Luiz ise şu boş zamanlarında kendisi dahi para kazanarak kocası geldiği zaman göstermek için el işleri işlemeye başladı. Bir boyunbağıcı fabrikasına devamı iltizam eyledi ki hem gündelik alacağı, hem de namusu mahfuz kalacağı için bu hareketini Madam Balu'ya dahi beğendirmiş idi.”²²²

El emeğiyle ev ekonomisine katkıda bulunanlardan biri de *Ana-Kız* hikâyesindeki Jermen Valide'dir. Hikâyede karı-koca işbirliği içinde çalışır. Jermen Valide evde kurabiyeler yapar, eşi de sokakta bunları satar. Eşi Mişel'in vefatının ardından ise Jermen Valide kocasının mesleğini devralarak bir müddet hem evde kurabiye yapar hem de sokakta bu kurabiyeleri satar. Geçimini alınının teriyle kazanır.

I.5.2. Mihnet Çeken Kadınlar

Hâce-i Evvel, *Letâif-i Rivâyât*'taki *Firkat* ve *Mihnetkeşan* hikâyelerinde, kadının hayatta karşılaştığı problemlere yer vermiştir. Yazar, yaşadığı devirdeki kadınların çektiği sıkıntıları hikâyelerinde işlemekle kalmayıp; erkeklere, kadınların zorluklar karşısında verdiği mücadelede destek olması için tavsiyelerde bulunmuştur. Bunun en güzel örneği *Mihnetkeşan* hikâyesindedir. *Mihnetkeşan* hikâyesi *Letâif-i Rivâyât*'taki diğer hikâyelerden farklıdır. *Mihnetkeşan*'da diğer hikâyelerde olduğu gibi ailesiyle ya da tek başına, kendi evinde yaşayan, ailesi tarafından okuması için desteklenen kadınlar değil de annesi eliyle fuhuş yuvasına bırakılan bir kadının hikâyesi konu edilir.

Tanpınar, *Mihnetkeşan* hikâyesiyle edebiyatımıza “... kadın ıstırabı temi giriyor. *Mihanetkeşan*: Dünyada mihnet çeken bir zümre var. İnsaniyete açılıyor bu kitap.”²²³ demiştir. Hikâyede kadın hayatının zorluğu hakkında şu düşünceler belirtilmiştir:

“A karı olmak pek güç bir şeydir. Bahusus ki hem karı olmak hem de fakir olmak pek güç bir şeydir. Eğerçi bir karı, karılıktaki olan güçlüğü takdir edebilecek mertebeye tamik-i efkârâ muktedir olsa ya karı olduğuna pişman olur veya bu güçlüğü kolaylatmaklığın vesailini aramak mecburiyetinde bulunur idi ki o da bir karının, kocasız

²²² Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 724.

²²³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, haz. Abdullah Uçman, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., İstanbul 2004, s. 20.

olduğu hâlde dahi eli hüneriyle veyahut terbiye ve irfanı sermayesiyle saadet-i hâlini muhafaza edebilmesidir. Lâkin bir saadeti muhafaza etmek veyahut müptelâ-yı pençe-i kahrı olduğu fakr u zarureten yakayı kurtarabilmek için kâlâ-yı giran-baha-yı iffetini mezada çıkarmaya mecbur olacaksa canını çıkarıp kurtulmaya himmet etmek daha evlâdır. ²²⁴

Kadın için en zor hâllerden biri olan esirliği konu edinen *Firkat* adlı hikâyede ise Guşacuk'un çektiği sıkıntılarla kadın hayatının zorluğu gözler önüne serilmiştir. Guşacuk'un bunca sıkıntı çekmesinin karşılığında Memduh'un İstanbul'a dönüp pasif bir karakter olarak çizilmesi Guşacuk'un bir kadın olarak mücadeledeki gücünü daha da ön plana çıkarmıştır.

I.5.3. Kadın-Süs/Makyaj

Ahmet Mithat, kadınların makyaj yapması hususundaki görüşlerini Fatma Aliye'ye yazdığı bir mektubunda dile getirir. Mektupta, makyaj malzemelerine karşı olduğunu fakat ailesini bundan men etmediğini söyler çünkü bazı şeyleri engellemenin daha kötü sonuçlara sebebiyet vereceğini düşünür. Ailesindeki kadınların makyaj malzemeleri kullanmalarını engellemediği gibi onlar için gerekli olan malzemeleri de istedikleri takdirde, eve kendinin getirdiğinden bahseder. ²²⁵

Şahsi hayatında kadının süslenmesi, makyaj yapması üzerine fikirlerini bu şekilde beyan eden yazar, *Letâif-i Rivâyât*'taki *Gençlik*, *Dolaptan Temaşa*, *Emanetçi Sıtkı* ve *Diplomalı Kız* adlı hikâyelerinde satır aralarında dahi olsa, kadının makyaj yapması ve süslenmesi hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir.

Gençlik'te hikâyenin kahramanı olan genç, fotoğrafta duran güzel yüzlü sevdiğine bakar. Fotoğraftaki kadın süsten püsten uzak doğal bir güzellikle donatılmıştır. Fotoğraftaki kadının doğal güzelliği anlatıldıktan sonra yazar araya girer ve şunları söyler: “Şuna dikkat etmeli ki, hanım öyle rastık filân ile birtakım cahiller gibi yüzünü gözünü berbat etmiyor.”²²⁶ Hikâyede, makyajsız saf bir yüz ile makyajlı bir yüzün kıyası yapılarak hikâye kahramanının âşık olduğu kadının doğal ve makyajsız

²²⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Mihnetkeşan”, s. 115.

²²⁵ Bk. Ahmed Midhat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 310.

²²⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Gençlik”, s. 36.

güzelliğine vurgu yapılır. *Gençlik*'te olduğu gibi *İki Hud'akâr* hikâyesinde de makyajsız olan bir kadının tabii güzelliği övülür:

“O! Alınız size gerçekten güzel bir kız! Ama türlü düzgünlerin, kozmetiklerin, pudraların, tuvaletlerin, filânların güzel ettiği güzellerden değil! Avarız-ı mezkûrenin kâffesinden tecerrüdü hâlinde güzel! Mahir bir ressama model olabileceği farz olursa, çıplak resmolunsa da güzel, giyinik resmolunsa da mütebessim resmolunsa da güzel, tünd veya mahzun resmolunsa da! Avrupa ressamlarının ‘şeduver de la natur’, yani maharet ve kudret-i halikânenin eser-i enfesi dedikleri güzellerden!”²²⁷

Kadının makyaj yapması meselesine değinen hikâyelerden biri de *Dolaptan Temaşa*'dır. Bu hikâyede yazar eril bir dil ile kadını çirkin ve güzel diye ayırıp, kadının makyaj yapıp yapmamasının esaslarını ise bu ayrıma göre belirlemiştir. Hikâyede, Behram Ağa'ya kendini Leyla olarak tanıtan kadının güzelliğinden bahsedilirken anlatıcı sözü Behram Ağa'ya bırakmaz ve kendisi araya girerek, aslen güzel olan bir kadının; süslenmesi makyaj yapması, o kadının hüsnüne daha bir güzellik katar fakat çirkin olan kadınlara hiçbir süs yakışmaz şeklindeki fikrini beyan eder: “Vakıa kadın kısmı süslenmeli, ama süsten evvel kendisinde de bir varlık olmalı da süsü onun üzerine ilâve etmeli. Yoksa maymun gibi surata düzgünü sıvacı takozu ile badana eder gibi sürseler yine bir akçe etmez”²²⁸

Emanetçi Sıtkı hikâyesinde kadının, süsü için kullandığı malzemeler anlatılır. Farklı toplumlardaki kadınların süs için kullandıkları malzemelerin değişikliğinden bahsedilir. Oya ve dantelânın kadınlar için öneminden bahsedilmesi devrin kadınlarının süsü hakkında günümüz okuyucusuna da bilgi verir: “Malûm a, bundan otuz kırk sene evvel kadınların en makbul süsleri oyalar idi. Avrupa nisvanı dantelâya ne kadar ehemmiyet verirler ise bizim nisvanımız dahi oyaya o kadar ehemmiyet verirler idi. Bir tanesi altı ay zarfında biter ve üç bin kuruşa ancak alınabilir derecelerde mükellef oyalar yapılırdı.”²²⁹

Yazar, *Diplomalı Kız*'daki Jüli Döpre'nin annesini anlatırken araya girer ve “Âlemde kadın olup da süsü sevmemek kâbil görülemez. Baksanız a, validesi bile o

²²⁷ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 709.

²²⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Dolaptan Temaşa”, s. 679.

²²⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Emanetçi Sıtkı”, s. 749.

yokluk hâlinde kendinin de bir kat yeni elbise ile tezyîni ihtimalinden tebaüd edememiştir. Ne kadar kocakarı olursa olsun elbette süsten hoşlanmak kocakarılıkla dahi kabil-i zeval olmayan kadınlık muktezasındandır.”²³⁰ der. Bu örnekte görüldüğü üzere, yazara göre, bir kadının süsü için kullandığı malzemeler; ekonomik durumu vs. özellikleri ne kadar değişirse değişsin, kadının içindeki süslenme hevesi geçmeyecektir.

I.5.4. Kadının Kadından Akıl Alması

“Soran dağları aşmış sormayan düz yolda şaşmış. Danışan dağı aşmış danışmayanın yolu şaşmış” gibi istişareye önem verilen atasözlerinin bolca olduğu bir kültürde Ahmet Mithat Efendi bunun tam zıddı görüşleri de dile getirir. Yazara göre kadın olsun erkek olsun bir işe girişeceği zaman herhangi biriyle fikir alışverişi yapmadan önce kendi aklına danışıp işe koyulmalıdır. Yazar, *İki Hud’akâr* adlı hikâyesinde bu görüşü savunur. Bir insan bir iş yapacaksa başkalarına akıl sormak yerine önce kendi aklına danışmalı, sonra da icraya geçmelidir ki böyle yapan insan daha kârlı çıkacaktır. “Binaenaleyh insanlar hatırlarına gelen şeyleri birbirine sormaktan ise yine kendi akılları erdiği vechle icra ediverseler şüphe yoktur ki daha karlı çıkarlar.”

231

İnsanların birbirlerine fikir danışmaları yerine kendi akıllarına güvenmeleri gerektiğini savunan yazar, özellikle, kadınları “Hele kadınlar birbirine mutlaka akıl sormamalıdır.”²³² diyerek bu hususta uyarır çünkü yazara göre kadınların “dostluğu da pek çabuk düşmanlığa tahavvül edebilir, düşmanlığı da pek çabuk dostluğa mübeddel olabilir.”²³³

²³⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 640.

²³¹ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud’akâr”, s. 728.

²³² Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud’akâr”, s. 728.

²³³ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud’akâr”, s. 728.

I.6. Aile-Evlilik

“Tanzimat ailesi ... modern dünya arasında kimliğini arayan bir geçiş kurumu olmaktadır.”²³⁴

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat devri ve öncesinde birçok alanda başlayan değişimden aile kurumu da etkilenir; büyük ve geniş aileler yerini yavaş yavaş çekirdek ailelere bırakır. İncelediğimiz hikâyelerdeki aile tipi genelde çekirdek ailedir. *Letâif-i Rivâyât*’taki bazı hikâyelerde, çekirdek aile tipinin kurulmasında gerekli olan şeylerden biri olan evlilik ve eş seçimi hikâyelerin konusu olmuştur.

Eş seçimini önceden aileler yapıyorken Ahmet Mithat’ın yaşadığı devirde gençler kendi eşlerini kendi seçmek istemeye başlamışlardır. *Letâif-i Rivâyât*’taki hikâyelerde, “Hürriyet-i Şahsiye” başlığı altında incelediğimiz, evlilik kararını ailenin mi yoksa gençlerin mi vereceği meselesi üzerine uzun uzun durulmuştur.

Tanzimat devrinde görücü usulüyle evlenme ve yalnızca erkeğin görerek evlenmesi gibi geleneksel evlilik şekilleri geleneği yerini yavaş yavaş görüşerek evlenmeye bıraktığı gibi, *Letâif-i Rivâyât*’taki hikâyelerle de bu tarz evliliklere destek verici açıklamalar yapılarak toplum bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Hikâyelerde özellikle kadının evlilikteki hürriyeti açısından önem arz etmiştir. Bu evlilik biçiminin gelmesiyle beraber aile kurumu da yeniden şekillenmiştir:

Muharrir, hikâyelerde, evliliğin gerekli olup olmadığı üzerinde okuru düşündüren sorular sormuş ve kendi görüşlerini dile getirmeyi ihmal etmemiştir. Ahmet Mithat Efendi evliliği “insan için bir safa değil bir vazife” olarak görür. Çünkü ona göre “... bir tehhül nasıl ki bizim vücudumuza vesile olmuş ise bizim tehhülümüzün dahi sair vücutlara vesile-i husul olması mukteza-yı beşeriyedendir. Bizce gayr-ı mütehhil bir adam mutlaka nakıstır.”²³⁵ Bu örnekte görüldüğü üzere yazara göre insanlar evlenmeli, aile kurmalı ve bir insanın doğmasına vesile olmalıdırlar.

²³⁴ Nevin Meriç, *Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, s. 197.

²³⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Emanetçi Sıtkı”, s. 738.

I.6.1. Görücü Usulü mü? Aşk mı?

Evliliği insanın bir vazifesi olarak gören Hâce-i Evvel, *Bir Tövbekâr ve Çingene* hikâyelerinde evliliğin görücü usulü ile mi yoksa aşk evliliği olarak mı yapılması gerektiği üzerinde durur. *Letâif-i Rivâyât*'ta evliliğin görücü usulüyle mi yoksa aşk evliliği şeklinde mi yapılacağı hususunda en geniş bilgilerin yer aldığı hikâyeye *Çingene*'dir. *Çingene* hikâyesinde Rakım ve Şems Hikmet Bey bir Çingene ile İstanbul beyefendisinin evlenmesi mevzusunda uzun uzun tartışırlar. Yazar, bu tartışmaların ardından “Kayınbirader ile enişte arasında cereyan eyleyen şu muhavere de kimi haklı buldunuz?”²³⁶ diyerek okuyucuya soru sorar ve okuyucusunu bu konu hakkında düşünmeye sevkeder. Sorularının ardından ise kendi fikirlerini dile getirir: “Âşık mizaçlı iseniz elbette Şems Hikmet'i haklı bulmuşsunuzdur. Mülâhazalı bir adamsanız hakkı Rakım Efendiye vermişsinizdir.”²³⁷ Kimin haklı olabileceği hakkındaki bu fikirlerini sunduktan sonra da Rakım Efendi'nin görüşlerini, yani mantık evliliğini, haklı bulduğunu söyler: “Vakıa bizce Rakım Efendiyi haklı bulmak daha doğrudur.”²³⁸

Ahmet Mithat, *Bir Tövbekâr*'daki Talât Hanım ve Murtaza Bey'in birbirlerini hiç görmeden, ailelerinin dost olması hasebiyle evlendiklerini anlattıktan sonra evlilik hakkındaki düşüncelerini dile getirerek görücü usulü ile evlenmenin kötü yanları olduğu gibi iyi yanları olduğunu söyler: “Bir adamın yüzünü hiç görmediği ve ahlâk ve terbiyesini bilmediği kız ile bizim âdet-i Osmaniyemizce tehhül ve tezevvüç etmesinde bilâhare o kızı beğenmemek ve ahlâk ve terbiyesinden hoşlanmamak gibi ihtimaller hakikaten pek çok ise de bu âdetin bir de iyilik ciheti vardır ki onu da inkâra ihtimal yoktur.”²³⁹

Yazar, görücü usulü evliliğin aşk evliliğinden daha iyi olduğu görüşünü şöyle dile getirir: “Aralarında muaşaka bulunarak izdivaç eylemiş bulunanlar izdivaçlarından itibaren o muaşakayı tedennîden muhafazaya çalışmış olurlar. Talât ve Murtaza gibi tehhül etmiş olanlar ise aralarında bir muaşaka peyda olur ve bir hayli zamana kadar gittikçe artar ve ondan sonra hâl-i vukufa vasıl olup daha sonra dahi bittabi itidal

²³⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 490.

²³⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 490.

²³⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 490.

²³⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Tövbekâr”, s. 420.

ve tedenniye yüz tutar.”²⁴⁰ Yazar, burada görücü usulü evliliğin neden iyi olduğunu anlatırken “hürriyet-i şahsiye ve evlilik” başlığında incelediğimiz hikâyelerde ise aşk evliliğine karşı olmadığını belirtmiştir. Bu durumla yazar evliliğin, şartlara göre, görücü usulü ile de aşk ile de olabileceğini okurlara anlatmıştır.

I.6.2. Evlilikte Gerekli Hususiyetler

I.6.2.1. Fedakârlık

Diplomalı Kız'da fakir düşen bir aile vardır. Öyle ki gün gelir bir parça kuru ekmeği bile zor bulurlar. Bir gün, akşamdan kalma birkaç parça kuru ekmeği, ailenin tek çocuğu olan Juli iş aramaya gitmeden önce yanına alır. Öyle ki kızları Juli en büyük ekmek parçasını almasına rağmen annesi babası ses etmez. Diğer parçayı ise Jan eşi Polini'ye bırakır. Eşinin bu fedakârlığının ardından Polini, bugüne kadar fedakârlık yapmak yerine sitemkarlık yaptığı için kendine bir hayli kızar ve o günden sonra kızı ve eşini incitmeye karar verir:

“Ah fukaralık beni de fena bir zevce etti. Ne kadar da fena bir valide etti. Zavallı kocamın, zavallı kızımın kendi yeisleri kendilerine elvermiyormuş gibi bir yandan da ben başlarının etini yiyip bitiriyorum. Onlar ikisi dert ortağı olarak belâ-yı fakra sabredebilmeye kendilerini müstait görüyorlar da yalnız beni bu bapta kendilerinden gayrı addediyorlar. Hakları da var ya. Ben onlara itirazlarım ile serzenişlerim ile yabancı kalıyorum. Tövbeler tövbesi olsun bir daha kendilerini incitmeyim.”²⁴¹

Döpre ailesi örneğinde gösterildiği üzere aileler, zor zamanlarında birbirlerine kenetlenmeli, gerektiğinde bir ekmeği paylaşmalı, birbirlerini incitmeden zorluklara karşı sabır göstermelidirler.

I.6.2.2. Mal-Mülk

Hikâyelerde savunulan bir fikre göre, eşler mala mülke tamah etmemelidirler. Yazar, *Gönül*, *Suizan*, *İki Hud'akâr* hikâyelerinde bu görüşün örneği olan karakterlere yer vermiştir. *Gönül*'de Margret, *Suizan*'da Polin, *İki Hud'akâr*'da Sesil'in asilzadelerine, mala mülke tamah etmeyen kişiler olarak sunulması okuyucuya örnek olarak verilir. Yazara göre iyi bir eş Margred gibi: “Ben kocamın asaletiyle iftihar etmem,

²⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Tövbekâr”, s. 420.

²⁴¹ Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 613.

zira kocamın o asaleti kazanmış olan ceddine varmıyorum, kendisine varıyorum. Eğer kendisinde bir ulüvv-i cenap görür isem onunla müftehir olabilirim.”²⁴² fikrinde olmalı ve eşinin asaleti, ailesinin zenginliği ile iftihar etmek yerine onun şahsiyeti ile övünmelidir.

I.6.2.3. Sadakat

Letâif-i Rivâyât'ta üzerinde durulan konulardan biri de eşlerin birbirine olan sadakatidir. *İki Hud'akâr ve Bir Tövbekâr* hikâyelerinde bu mevzu işlenmiştir. *İki Hud'akâr hikâyesinde*; hikâyenin geçtiği yerde, eşleri evden uzaklaşan kadınların genelde eşlerini aldattığından bahsedilirken Luiz'in eşi kartal avına gittikten sonra eşine sadık kaldığı anlatılmıştır:

“Kocası gittikten sonra... etraf ve civarda maharetine güvenen ne kadar genç güzel zendostlar var ise kadına hücum etmeye başladılar. Kimi posta ile kimi çiçek demetleri içinde Luiz'e yağmur gibi muhabbetnameler yağdırmaya kalkıştılar. Luiz bunların hiçbirisine cevap vermedikten maada, bazıları cesareti daha ziyade artırarak ikâmetgâhına gelmeye cür'et alınca Luiz, Madam Balu'ya ifade-i hâl ederek şu arsız herifleri def' hususunda onun da himmet ve muavenetini ricaya başladı.”²⁴³

Bir Tövbekâr 'da ise Fedai Efendi adlı çapkın bir gencin evli bir kadına âşık olması ve evli olan kadının eşine olan sadakatinden ödün vermemesi konu edindir. Hikâyede, Fedai Efendi, evli olan Talat Hanım'a âşık olur. Uzun bir süre Talat Hanım'ın peşini bırakmaz hatta kocasını öldüreceğini söyler. Talat ise tüm bu olanlara rağmen Fedai'ye karşılık vermez ve eşine olan aşkıdan ve sadakatinden ödün vermez ve “Ben kimseye ümit veremem efendim. Kimseye bir kelime söyleyemem. Ben o ümidi, vaktiyle kocam olan zata bir taahhüd-i meşru suretinde verdim. Şimdi kanımın dökülmesine razıyım da taahhüdümü bozmaya kat'iyen razı değilim.”²⁴⁴ der. Talat'ın kanının dökülmesi pahasında da olsa bu sadakatinden vazgeçmemesi Ahmet Mithat'ın okuruna sunduğu sadık bir eşin timsalidir.

²⁴² Ahmet Mithat Efendi, “Gönül,” s. 96.

²⁴³ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 724.

²⁴⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Tövbekâr”, s. 432.

I.6.2.4. Tatlı Söz

İki Hud'akâr'da tatlı sözün yılanı deliğinden çıkaracağı, eşlerin birbirlerinden güzel sözleri esirgememeleri gerektiği tavsiye edilirken ailelerinin dışındaki insanlara güzel sözler sarfedip de eve gelince mendebur kesilen karı-koca eleştirilir ve bunun karı-koca arasında olmaması yönünde tavsiyeler verilir:

“Her iki şahıs birbirini ez-dil ü can severler ve yekdiğerlerinden başka kimseyi düşünmezler de can sıkıntısı ne olduğunu bilirler mi? Hanelerinde ocak başında oturur iken esnemekten çeneleri ayrılan kocalar, hariçteki gönül eğlencelerine gidemedikleri için bu hâlde bulunurlar. Kocasıyla teati için dört çift tatlı söz bulamayan kadınlar dahi en güzel sözlerini kocalarından başka yekdiğerinin fikirlerine, arzularına muhalefetle bir kavga çıkarmalıdırlar ki olanca talâkat ve fesahatleriyle ilzam-ı hasm yollu sözler bulup söyleyebilsinler. Bizim Mösyö ve Madam Balu ise niza ve kavga denilen şeylerin âlem-i imkânda vücudunu bile tahattur edemiyorlar idi.”²⁴⁵

Dolaptan Temaşa hikâyesinde ise Behram Ağa'nın daha yeni tanıdığı hoşsohbet Leyla karşısında kendini alamamasının sebebi, Behram Ağa'nın evinde iki çift tatlı söz duymamasına bağlanır. Evde tatlı söz duymayanların dışarıdaki en ufak bir ilgiye alakaya bile çabucak kanıp evden uzaklaşacağıının mesajını yazar hikâyenin akışı esnasında araya girerek verir. Hikâyede, Behram Ağa'nın Leyla'yla karşılaştıktan sonra yazar araya girip eşinin hâlimden haber verir ve Leyla gibi olmayan eşe sahip Behram'ın davranışlarını haklı çıkarmaya çalışır: “Hele dört lâkırdıyı bir yere getirip de ağzından bir tatlı sohbet çıktığı yok. Böyle bir refika ile ömür geçirmiş olan biçare Behram Ağa şu anda karşısında en dil-pesend, en nazar-rüba, dilbaz, kurnaz, şen şatır, cerbezeli elhâsıl mükemmel bir karıyı görür de yüreği ısınmaz olur mu?”²⁴⁶ Bu hikâye göre, Behram Ağa gibi, evinde tatlı dil güler yüz görmeyen bir erkeğin dışarıdaki kadınlardan gördüğü tatlı sözlere kapılması kolaydır.

I.6.2.5. Ev İdaresi

Letâif-i Rivâyât'ta kadının ev idaresindeki etkin rolü *Bahtiyarlık* hikâyesindeki Şinasi'nin eşi Zeliha ile okurlarına örnek olarak anlatılır: “O kadar zeki o kadar müdebbir bir kadın olmuş idi ki, umur-ı beytiyesini idare hususunda ne validesini kayın pederini hanenin teknil umuru kendi evamir ve işaretıyla rü'yet olunur idi. Her kadına

²⁴⁵ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 725.

²⁴⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Dolaptan Temaşa”, s. 679.

bir emir verir idi. Her yanaşmaya bir emir gönderir. Her emirleri ise misafirlerinin izzet ve ikramına münhasır olur idi.”²⁴⁷

Yazar Zeliha'nın ev idaresinde hâkim güç olarak Zeliha'yı okurlarına örnek olarak gösterirken bir yandan da, hikâye boyunca, Şinasi gibi bir kocaya sahip olmanın da ev idaresinde etkisi olduğunu vurgular. Zira evi çekip çeviren Zeliha'nın Şinasi gibi çalışkan bir eşi vardır. Nusret Hanım'ın ise Senai gibi. Tencere yuvarlanmış kapağını bulmuştur.

I.6.2.6. İyi Bir Eşte Bulunması Gereken Özellikler

Yazara göre, eşler birbirlerine her konuda yardımcı olmalıdır. Luiz'in hamile olduğunu öğrenen eşi Andre ona birçok konuda yardımcı olur. Andre'nin bu tutumu *Letâif-i Rivâyât* okuruna örnek teşkil eder:

“Artık Andre'de Luiz'in gayret-i siyanet ve muhafazasının artmasına dikkat etmeli. Yerinden ziyadece kımıldanacak olsa âdetâ tazire kıyam diyor. Hemen: Sen hâlde bulunan bir kadının yerinden kımıldamasına hiç müsaade olunmaz. Ağırca bir şey kaldırmamalısın. Gönlünü evvelkinden ziyade hoş tutup hiçbir şeye mahzun olmamalısın, diye tabibane, feylesofane bin emirler ile Luiz'i tasdi dercelerine varıyor. Bereket versin ki bu müddet zarfında bir kartal şikârı mevsimi daha hulul eyledi de kadıncağız kocasının mucib-i tasdi olmaya takarrub eden ifrat-ı muhafazakârlığından bir az kurtulmuş oldu.”²⁴⁸

Bir Tövbekâr hikâyesinde eşler arasındaki hususiyetler Murtaza ve Talât ilişkisi ile anlatılır:

“İçki bilmez tütün dahi içmez, ama mükeyyifatın safasını takdir edemeyecek kadar ahmak veya mutaassıb olduğu için değil, bunların mazarratını cidden takdir etmiş olduğu için perhizkârlık eyler. Zaten Talât dahi kocasının sarhoşluğundan hoşlanan kadınlardan değildir. Birbirinin dizlerinin dibinden ayrılmazlar diye hükmolunmaz. Muhabbetin bu derece-i fevkalâdesinden naşi yekdiğerini ağyar gözünden dahi kıskanmazlar. Bu gibi şeyler hakikaten muhabbette safvete, samimiyete delâlet edecek şeyler değildir. Binaenaleyh Murtaza Efendi hem musikiyi hem kendisi de icra eder zevattan olmağla yaz kış mevsimine göre yerlerde bazı ehıbbayla birleşip sohbet etmek ve edibane ve afifane bir hâl ve tavır ile seyirlere gitmek gibi hususatta muhtariyetleri dahi vardır. Bu yoldaki ihtiyarlarından istifadeyi karısı kocasına menetmediği gibi kocası dahi karısına menetmez.”²⁴⁹

²⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 335.

²⁴⁸ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 725-726.

²⁴⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Tövbekâr”, s. 421.

İki Hud'akâr'da Luiz ve Andre'nin kız çocukları olmuştur. Fakat kız çocukları doğduktan sonra her ikisi de zaten kız çocuğu istediklerini söylemişlerdir. Bu söylemlerin ardından yazar, eğer ki çocukları erkek olsaydı zaten erkek çocuğu istiyorduk diyeceklerini belirtir. Çünkü Luiz ve Andre birbirlerini seviyorlardır. Bu sebepten her hâl onlar için bahtiyarlıktan ibarettir: “Zevce ve zevce birbirini bu kadar sürekli ve gittikçe artan bir muhabbetle sevdikten sonra her hâli kendileri için bahtiyarlık addeceklerine ne şüphe.”²⁵⁰ Muharrire göre ancak eşler birbirlerini severlerse haneleri bahtiyarlıkla dolacaktır.

I.6.2.7. Evlilikte Çocuk

Ahmet Mithat Efendi, *Bir Tövbekâr* hikâyesinde, evli çiftlerin çocuk yapmasını bir mutluluk olarak görürken çocuğu olmayan çiftlerin ise mesudiyetlerinin eksik olacağı görüşünü işler ve “Esbab-ı mesudiyetten yalnız birisi nakıs olup o dahi mahsul-i muaşakaları olmak üzere meydana bir yavrucuk çıkarmamış olmaları(dır).”²⁵¹ der. Bunun ardından, çocuğun, eşler arasındaki bağın akdi olduğu için istendiğini fakat birlikte yaşamaktan memnun olmayan eşlerin ise evliliklerini çocuk bağıyla bağlamayı istemeyeceklerini dile getirir: “İnsan beraber yaşadığı eşinden niçin çocuk ister? Rabita-i kalbiyelerinin bir akdi olması için değil mi? Birlikte yaşamalarından memnun olmasalar kendilerini rabteden habl-i zevciyete böyle bir de düğüm vurulmasını arzu ederler mi?”²⁵²

I.6.2.8. Davul Dengi Dengine

Yazarın *Letaif-i Rivâyât*'ta işlediği mevzulardan biri de evlenecek insanlar arasında olması gerektiğine inandığı uyum ve eşler arasında, birçok açıdan, denklik bulunup bulunmaması gerektiği, eş seçiminin önemi mevzularıdır. Eş seçiminin ciddiyetini anlatan hikâyelerden biri *Cankurtaranlar*'dır. Bu hikâyede herkes kendi boğulma ve kurtulma hikâyesini anlatır. Yalnızca bir genç başından geçen evlilik hadisesini anlatarak kendisine denk olmayan biriyle evlenmenin eşiğinden dönmeyi boğulmaktan

²⁵⁰ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 726.

²⁵¹ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Tövbekâr”, s. 420.

²⁵² Ahmet Mithat Efendi, “Bir Tövbekâr”, s. 420.

daha şiddetli bir hâl olarak görür: “Öyle bir kız ile tezevvüç meselesi bahr-ı muhitin cezir ve meddi emvacı arasında boğulmaktan da Ren nehrine düşmekten de daha müthiş olduğunu teslim kılındı.”²⁵³

Doğru eş seçimini hayat kurtaran bir karar olarak gören Ahmet Mithat’a göre bir insanın evlenmek istediği kişinin, her açıdan kendisine denk olmasını istemesi oldukça doğaldır. Örneğin *Yeniçeri*’de Osman Çorbacı evlilik yaşına gelir. Evlenebileceği bir kız arar. Kendisine tavsiye edilen kızların kiminin babası kâtip kiminin de validesi zengin olduğu için reddeder. O, kendi gibi bir yeniçeri kızıyla evlenmek ister: “Herif yeniçeri, yine yeniçeri kızı istiyor.”²⁵⁴ Osman Çorbacı’nın kendisine ancak bir yeniçeri kızının denk olacağını düşündüğü gibi Hüseyin Çorbacı’nın eşi de kızı Ayşe’nin; bir yeniçeriye layık olduğunu savunur. Ayşe’nin annesi, kızının evlenmesi için aracı olan Seyfullah’a şu sözleri söyler: “Bizim kıza öyle hoca moca istemiyorum. Biz evin erkeği yeniçeri olmasına alışmışız. Erkek eve geldiği zaman tahtalar ve duvarlar titremeli. Evde erkek olduğu belli olmalı. Biz mal gözlü değiliz, adam gözlüyüz. Öyle hoca ve kâtip makulesi adamlar bizim gözümüzü doldurmaz ve doyurmaz. Yeniçeri olsun da varsın potunu bin yamalı olsun. Şimdi anladın mı muradımızı? Ayşe yeniçeri kızıdır. Yeniçeriye varacak, yeniçeri karısı olacak yine yeniçeri doğuracak.”²⁵⁵

Bir başka hikâye olan *Dolaptan Temaşa*’da ise Leyla’nın kocası Ahmet Ağa’yı Zorlu Mustafa ile bir dolabın içinden izleyen Behrami: “Böyle kerli ferli, namlı namuslu bir ağanın şöyle mekkâr bir kariya koca olmuş bulunmasını bir türlü havsalasına sığdıramayarak istikrah-ı küllî ve istinfar-ı kat’î mertebesine varmış idi.”²⁵⁶ der. Yazar, Behrami karakterini konuşurarak evlilikte karı-kocanın birbiriyle denk olması gerektiğini vurgular. Hikâyelere göre, karı-koca arasındaki denklik unsurlarından biri namustur. Yazara göre namuslu bir kadının eşi namussuz biri olmamalıdır. Nitekim, *Cinli Han*’da Jan de Laruş, Papa Prasil’a, Jozefin’le evlenme istediğini söyler. Bunun

²⁵³ Ahmet Mithat Efendi, “Cankurtaranlar”, s. 787.

²⁵⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Yeniçeriler”, s.166.

²⁵⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Yeniçeriler”, s. 166.

²⁵⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Dolaptan Temaşa”, s. 686.

üzerine papa “İnsan bir hevese düştüğü zaman o hevesin imkân-ı husulünü dahi beraber düşünmelidir. Evvelâ Jozefin namuslu bir kızdır. Hiç senin gibi bir adam namuslu bir kadın zevce olabilir mi?”²⁵⁷ der.

Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar hikâyesinde müstesna bir kadının kendi gibi bir adamı seveceği vurgulanır: “Zira bu kadar müstesna bir kadının elbette kendisine lâıyk olmayacak bir adamı sevmeyeceği derkârdır.”²⁵⁸

Yazar, müstesna bir kadın kendi gibi biriyle evlenmeli görüşünü desteklemek için *Emanetçi Sıtkı* hikâyesindeki Ayşe Hanım’a yanlış eş tercih ettirir. Ayşe Hanım daha yirmi beş yaşında ömrünün baharındayken yanlış eş seçiminden dolayı kupkuru bir güle döner. Eşi, Ayşe Hanım’ın varını yoğunu har vurup harman savurur; Ayşe’ye bir hayli kötü muamelede bulunmuştur. Yazara göre, Ayşe gibi iyi bir ailede yetişmiş birisi elbette Rıza’ya layık değildir. Bu sebepten yazar, niyetine hikâyenin akışını hizmet ettirir ve hikâyenin sonunda Rıza’dan ayrılan Ayşe’yi, Sıtkı ile evlendirir.

I.6.2.9. Kıskanmak

Ahmet Mithat Efendi, *Bir Tövbekâr* adlı hikâyesinde eşler arasındaki kıskançlık üzerine fikirlerini şu şekilde dile getirir:

“Kıskanmak denilen şey vakıa muhabbetten gelir. Buna hiç şüphe yoktur. İnsan sevmediği şeyin hiç kaydında bulunmaz. Hatta bazı kadınlar vardır ki kocalarının kendilerini kıskanmalarından memnun dahi olurlar. Fakat biraz dakikçe düşünülecek olur ise gerek erkeğin kadını ve gerek kadının erkeği kıskanması sevdiği hakkında itimad-ı tammı olmadığını göstereceği için mahz hakaret addolunur. Eşinin sadakatte sebat ve metanetinden emin olduğu hâlde insan neden kıskanmaya mecbur olsun?”²⁵⁹

Yazarın burada belirttiği görüşe göre, kıskançlık muhabbetten gelir. Zira birbirini sevmeyen insanlarda kıskançlık emaresinin bulunmaz; fakat biraz düşünüldüğünde kıskançlığın eşlerin birbirine olan güvensizliğinden doğduğu görülür.

²⁵⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Cinli Han”, s. 353.

²⁵⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar”, s. 581.

²⁵⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Tövbekâr”, s. 421.

I.7. Ekonomi

Ahmet Mithat Efendi, yaşadığı devirde, bir iktisatçı gibi Osmanlı ekonomisi hakkında görüşlerini bildirmiş ve bu konu hakkında makaleler yazdığı gibi *Ekonomi Politik* ve *Hall'ül-Ukad* adlı iki de kitap kaleme almıştır. Hâce-i Evvel, bu kitaplardan biri olan *Ekonomi Politik* kitabını yazarken Brosker'in yazmış olduğu bir eseri göz önünde bulundurmuş, fakat Brosker'in eserindeki fikirleri olduğu gibi benimsemek yerine Osmanlı'nın ihtiyacı olana göre bir iktisat politikası çizmiştir:

“Çalışılmadığı surette bir şey üretilemez. Üretilmediği surette bir şey tüketilemez. Tüketilmediği surette yaşanamaz. Meğer ki, başkalarının çalışıp ürettiği şeyleri tüketeler. Bu ise ekonomi açısından adeta bir haydutluk görür. Ekmekçi yaptığı ekmeği kunduracıya veriyor ise, o da ona kundura yapmak suretiyle hizmet ediyor. Hizmet olmaksızın, halkın ekmeğini mahsülünü alıp yaşamak gizli ise hırsızlık, zorla ise haydutluk sayılmaktan başka hiçbir anlama delalet edemez. ‘Dilencilik’ diyemeyiz. Zira ekonomi politikte onun da bağımsız olarak bir konusu vardır.”²⁶⁰

Yazar, *Ekonomi Politik* adlı eserinde ekonomi politiğin tanımlarını karşılaştırmalı bir şekilde yapmış, ekonominin amacından, tüketimden, servet, sermaye, değer, para gibi kavramlardan söz etmiş, servet üretimi ve artırımı hususunda tavsiyelerde bulunmuş, ithalat-ihracat konusundaki görüşlerini dile getirmiş, millî servetimizin gelişmesi için neler yapılabileceği üzerine düşünmüş ve çöküş nedenlerini araştırmış ve çöküş için önlemler ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Osmanlı'nın kurtuluşunu kılıçta değil ticaret ve sanatta; esasında eğitim ile her alanda güçlü olmakta gören Ahmet Mithat, Rodos'ta kurduğu Medrese-i Süleymaniye okulundaki öğrencisiyle yıllar sonra karşılaşınca okulda bir denizcilik dersi açtırmanın içinde dağ-ı derin olarak kaldığını ve denizcilik gibi derslerin gerekliliğini vurgular. Ardından; Oğuzhan'dan bu yana kılıç gücüne dayanıldığını; millî sanayinin elden çıkmak üzere olduğunu, fakat yine de “milleti hakimeyiz” diye böbürlenildiğini; bu gidişin gidiş olmadığını söylemiş ve ilerlemek için sanat ve ticarete önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir:

“Bugün kuvve-i hakikiye, kılıçtan ziyade servete ve servetin müvellidi olan ticaret ve sanattadır. Bir an evvel aklımızı başımıza toplayarak ticaret ve ziraat ve sanatın bütün icabat-ı hazırasını idrak ve ihata etmeli. Aynı zamanda tatbik dahi eylemeliyiz.

²⁶⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Ekonomi Politik*, haz. Erdoğan Erbay-Ali Utku, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s. 106.

Necat ümidi bundadır. Yoksa akıbetimizin fenalığından bihakkın korkulmak iktiza eder. İşte bunun içindir ki (Medrese-i Süleymaniye’de) bir ticaret-i bahriye dersi açmamak bana dağ-ı derun olup kalmıştır. İnşallah sizler muvaffak olursunuz. Sizler bari muvaffak olursunuz.”²⁶¹

Yazar, şahsi hayatında ekonomik meselelerle ilgilendiği, pek çok işte girişimci-likte bulunduğu gibi *Letâif-i Rivâyât*’ta da ekonomi hakkındaki fikirlerine yer vermiş hatta *Bahtiyarlık* hikâyesiyle ekonomi fikrinin temellerini a(nla)tmıştır. *Letâif-i Rivâyât*’taki *Bahtiyarlık*, Ahmet Mithat Efendi’nin iktisat fikirlerinin temellerini a(nla)ttığı gibi *Para* hikâyesi de Ahmet Mithat’ın servete bakış açısının yansımasıdır.

I.7.1. Girişimcilik İçin Gerekli Hususiyetler

Yazar, *Bahtiyarlık* hikâyesinde girişimcilik yapmak için gerekli hususiyetleri ayrıntılarıyla belirtmiştir. Yazara göre, girişimcilik için önce niyet etmek gereklidir. Nitekim Şinasi, hikâyenin en başından beri bu niyeti aklında taşır. Niyette kararlı olduktan sonra ise cesaret gereklidir. Yazar, Şinasi’yi cesaret örneği olarak donatmıştır. Aklına köye gitmeyi koyan Şinasi; “Babacığım hangi mesleğe süluk edecek olsam bir iki sene acemiliğini çekecek değil miyim? Geliniz bana şu parayı iki sene daha veriniz. Anadolu’ya gideyim. Köylülük hâlini bir tecrübe edeyim. O para ile hem geçinirim hem bir tecrübe hâsıl etmiş olurum. Parayı külliye zayi bile edecek olsam İstanbul’da dahi o para bizde kalmayacak idi ya? Anadolu’da masrafım hiç derecesinde bir şey olur. Bu harçlıktan her ne artırabilir isem sermaye edinmiş olurum. Cenab-ı Hak muvaffakiyet verir ise belki de sermayem büyür.”²⁶² diyerek niyetinde kararlı olmuş ve ticarete atılmak için çekinmeden cesaret göstermiştir.

Şinasi tarlasına önce, bakla, fasulye mısır, patates, köy kabağı, bal kabağı, soğan, sarımsak, hıyar, biber, lahana, pırasa, ıspanak eker. Bunları ilk başta kendi geçimini temin edecek şekilde yapar. İşte buradan okura verilmek istenen mesaj, insan bir işe atılacaksa küçük bir adım da olsa atmalıdır. Gerekirse önce kendi kendine yetmelidir. Devamı elbette gelecektir.

²⁶¹ Yunus Nadi, *Kısm-ı İctimai*, “Ticaret-i Bahriye Hakkında, -Hatırat ve Mülâhazat-“, 3. sene, S. 33, Teşrinisani, 13288, s. 418-423’ten aktaran: Salim Çobanoğlu, *Bir Hayat Hikâyesinin Kâğıttan Tanıkları Hikâye ve Romanlarında Ahmet Mithat Efendi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 84-85.

²⁶² Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 297.

Yazara göre, niyet ve cesaret ticarete girişmek için önkoşuldur fakat tabii ki yalnızca niyet ve cesaret bireysel girişim yolunda yeterli değildir. Bunun için insan biraz da yapacağı işi iyi bilmeli, tıpkı Şinasi gibi bazı meziyetlere sahip olmalıdır: “Bu misilli ameliyat-ı şakaya kuvvetli bir vücut lâzım olduğu gibi kendini korumaya kâfi cesaret ve yapacağı işi bilmek için maharet dahi lâzım gelir. Şinasi bunların birisinden mahrum değildir.”²⁶³

Hem cesur hem de maharetli olan Şinasi, yaptığı işi hem pratikte tecrübe eder hem de girişimde bulunduğu işler hakkında olan gelişmeleri özellikle kitap okuyarak yakinen takip eder. Öyle ki; bir merkep, koca bir çoban köpeği ve “fukara hanesinin ineği”²⁶⁴ olarak kitaplardan okuduğu bir de keçi alır.

Şahsi teşebbüste bulunmak isteyenlere verilecek en güzel örneklerden bir de budur: “...Şinasi mektepte teneffüs ve oyun zamanlarıyla karyolasında uykuya varıncaya kadar olan zamanını ‘mezon rustik’ yani köylü hanesi ve baskur yani kümeşçilik gibi hep köylülüğe ait kitaplar okumak ile imrar edip her tatil günü Kasımpaşa bostanlarına gider ve sabahtan akşama kadar amele gibi bahçıvanlık edip bu iş esnasında dahi hangi mahsulün hangi mevsimde ekileceğini ve ne gibi hizmetlere muhtaç olacağını bahçıvanlara sorup beller idi.”²⁶⁵

Tarımda ve hayvancılıkta başarılı olmak isteyenler yeni yöntemleri daima araştırmalı ve kullanmalıdır. Zira Şinasi de öyle yapmıştır. Küvez denilen kuluçka sandıklarını kullanmış ve verimi artırmıştır.

Bahtiyarlık hikâyesindeki Şinasi’nin kadın versiyonu *Cinli Han*’daki Joze-fin’dur. Jozefin de Şinasi gibi kıvrak zekâsıyla ve kendine olan güveniyle, küçük bir sermaye ile başladığı hayvancılık işini büyütmüş, sabır ve kararlılıkla çalışmasının karşılığını en güzel şekilde almıştır. Her ne kadar hikâye mekânı Osmanlı toprakları dışında olsa, karakter Osmanlı Devleti’nden olmasa da *Cinli Han*, Osmanlı kadınının şahsi teşebbüste bulunması yönünde teşvik eden, girişimci bir kadında bulunması gereken hususiyetleri anlatan en güzel hikâyelerden biridir.

²⁶³ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 301.

²⁶⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 302.

²⁶⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 301.

I.7.2. Memuriyet mi Şahsi Teşebbüs mü?

“Tanzimat ailesinin temel özellikleri: İktisadi açıdan tüketicidir; dolayısıyla üst tabaka bürokrat grubu içinde yer alır.”²⁶⁶

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’la beraber birçok eğitim kurumu açılmış ve çeşitli alanlardan pek çok eğitilmiş insan yetişmiştir. Zamanla, yetişen bu insanların devlet dairelerinde masa başı iş arama talebi artmış, gün gelmiş devlet yetiştirdiği eğitilmiş insanları istihdamda yetersiz kalmıştır. Ahmet Mithat Efendi, eğitilmiş insanların yalnızca memuriyet kapısında beklemelerini doğru bulmamış hatta kendi hayatında, memurluğunun yanı sıra birçok ticari faaliyette bulunmuş ve bir insanın yalnızca devlet kapısına bağlı kalmamasını imkânları ölçüsünde kendine ve insanlara faydalı olacak girişimcilik faaliyetlerinde bulunmalarını tavsiye etmiştir.

Süt, su satıcılığı vs. birçok iş yapmış olan Ahmet Mithat’ın oğlu, babasının şahsi teşebbüsleri hakkında şunları zikreder: “Ben babamın, uzun müddet sütçülükle de meşgul olduğunu ve İstanbullulara sattığı süt kâselerinin de, gazetesinde ortaya attığı fikirler kadar rağbet bulduğunu hatırlarım. Çünkü onda, eline aldığı her işte mutlaka muvaffak olmak talii, veya hassası şaşılacak kadar kuvvetliydi.”²⁶⁷

Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyât*’taki, Fransa’da öğretmenlik mezunu bir kızın hayatını konu eden *Diplomalı Kız* hikâyesinde memur ataması bekleyen kadınların sorunlarını ele almıştır. Muharrir, bu sorunu yalnızca ele almakla kalmamış, soruna çözüm olarak şahsi teşebbüsü önermiştir. Ahmet Mithat’a göre gençler eğitilmiş olmalıdırlar fakat mezuniyetin ardından yalnızca devlet kapısında bir iş bulmayı beklememelidirler. Ticaretle, sanatla uğraşmalıdırlar. Onların ticaretle sanat dallarıyla uğraşmaları ve ekmeklerini bunlardan çıkarmaları aldıkları eğitimi boşuna çıkarmaz, bilakis eğitilmiş birer meslek erbabı olurlar. Bu fikri destekleyen en güzel örneklerden biri *Bahtiyarlık* hikâyesindedir. Hikâye karakterlerinden olan Şinasi okulunun ardından memuriyet kapısını beklemek yerine kendi işini kurmuştur. Yazar, hikâyenin başından itibaren Senai ve Şinasi kıyası ile köylülük hayatı hakkında bilgiler verir.

²⁶⁶ Nevin Meriç, *Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi*, s. 197.

²⁶⁷ Kamil Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları*, s. 63

Babası köy ağası olan Senai “ben şehirli olacağım”²⁶⁸ derken Şinasi “Köye gideceğim, köylü olacağım.”²⁶⁹ der. Köylü olmayı aklına koyan Şinasi’nin babası Semih Efendi, Senai’nin babası gibi köyde yetişip yaşamamış; İstanbul’da tahsil görüp yaşamış, çeşitli memuriyetlerde bulunmuş şehirli bir insandır. Semih Efendi, memuriyetten ziyade sanat ve ticareti destekleyen bir babadır. Fakat buna rağmen oğlu Şinasi’yi bir ustanın yanına çırak vermek yerine en iyi okullarda okumasını savunarak Galatasaray Lisesi’ne yazdırır. Çünkü ona göre bir kişi ticaretle ve sanatla uğraşacaksa yalnızca ustasından öğrendiklerinin tekrarını yapmamalı; kendini her açıdan geliştirmeli; tahsilden de mahrum kalmamalıdır:

“Efendim! Ben oğlum sanatkâr olsun diyor isem yorgancı veyahut yemenici çırağı olsun demiyorum... Ben oğlum tacir olsun diyor isem bakkal veyahut attar olsun demiyorum. İstanbul ve Galata ve Beyoğlu mağazalarını gezip sanayin derece-i terakisine dall olan bunca icazkârane masnuatı görmüyor musunuz? Üstadlarından gördüklerinden başka bir şey yapmayanlar bu asar-ı mucidane, bu malûmat-ı muhterianeyi meydana koyabilirler mi? Bahçe kapısı ve Galata gibi merakiz-i ticariyede bulunan mağazaları görmüyor musunuz ki derunlarında birer yazıhaneden başka bir şey bulunmadığı hâlde size iki kelime ile iki bin kese akçelik mal devrediyorlar. Bunlar ile kırk paralık kuru kahve satan tacir arasındaki farkı bulamıyor musunuz?”²⁷⁰

Şinasi, okulu bitirdikten sonra memur olmak yerine bir köye yerleşmiş ve hayallerindeki gibi çeşitli ticari faaliyetlerde bulunup tam altı sene zarfında elini attığı işlerde başarılı olmuş ve büyük bir çiftlik kurmuştur. Köylülüğü eleştiren, makam mevki peşinde koşan arkadaşı Senai ise tahsiline devam edeceğini söyleyip herkesi kandırmış; Avrupa’da parasını har vurup harman savurmuş, kendi gibi bir eş bulmuş ve en sonunda kayınpederinin varını yoğunu satarak İsviçre’ye kaçıp sefil bir hayat sürmüştür. İşte, yazar hikâye boyunca ve hikâyede hazırladığı sonla, Senai ve Şinasi tipinin hikâyesi ile ‘memuriyet mi şahsi teşebbüs mü’ hakkındaki fikirlerinin cevabını en güzel şekilde vermiştir.

Yazara göre bir insan ne kadar eğitim öğretim görmüş olursa olsun, malı mülkü ne kadar olursa olsun insanın elinde mutlaka bir sanatı olmalıdır. Çünkü elinde sanatı olan insan hiçbir zaman aç ve sefil kalmaz. Her ne olursa olsun, küçük dahi olsa bir girişimde bulunur ve geçimini temin edebilir. Yoksa *Ölüm Allah’ın Emri*’ndeki Sıtkı

²⁶⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 283.

²⁶⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 283.

²⁷⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 287.

gibi çaresiz kalabilir: “Sefaletе duçar olacağım derkârdır. Çünkü elimde avucumda bir şey yok. İstanbul’da da kimseyi tanımam. Kimseden beş para isteyemem. Elimde hiçbir sanat yok. Bir memuriyet almak ise mutlaka arka ile olur.”²⁷¹ Ahmet Mithat, bu hikâyede olumsuz bir örneği vererek olması gereken durumu göstermek istemiştir. Sıtkı’nın, yazdığı mektupta, sefaletе düşme sebeplerini kendi dilinden anlatması ve bu durumu elinde bir sanatı olmamasına da değinerek açıklaması, Hâce-i Evvel’in, okuyucusuna herkesin elinde bir sanat olmalıdır fikrini aktarmasına hizmet eder.

I.7.3. Kadının Şahsi Teşebbüsü

“Ticaret neden kabahat olsun? Neden felâket sayılsın? Bilâkis en namuskârane şarlardandır. Namusa müteallik başka türlü bir fenalık olmasın yoksa!”²⁷²

Teehhül, Emanetçi Sıtkı, Diplomalı Kız, Cinli Han hikâyelerinde zor durumda kaldıkları zaman kimseye el açmayan, kendi ellerinin emeğiyle geçinen kadınlar vardır. Yazar, bu hikâyelerde kadınların girişimcilik yolunda attıkları adımlara ayrıntılı bir şekilde yer vermiş ve onları kadın girişimci olmalarından dolayı yücelterek anlatmıştır.

Ahmet Mithat Efendi’nin torunu -Muallim Naci’nin kızı- Nigar Hanım’ın anlattığına göre Ahmet Mithat’ın annesi Nefise Hanım Kafkasya’dan göçtüğü sırada yanında getirdiği serveti ile kâhyası Süleyman Ağa’ya²⁷³ bir bezci dükkânı açmış ve ailesinin geçimini bu şekilde temin ettirmiştir. Görüldüğü üzere şahsi hayatında annesinde ticari zekâ ve girişimci bir şahsiyet bulunan Ahmet Mithat Efendi’nin hikâyelerindeki bazı kadın kahramanlar da girişimci kişiliğe sahiptirler. *Letâif-i Rivâyât*’ta, vakanın Osmanlı Devleti dışında geçtiği hikâyelerde kadının, evi dışında yaptığı girişimcilik örneklerine yer verilirken vakanın Osmanlı Devleti’nde geçtiği hikâyelerde ise kadının evinin içinde neler yapabileceğinin örnekleri verilmiştir.

Vakanın Osmanlı Devleti dışında geçtiği, kadının şahsi teşebbüsüne yer veren hikâyelerden biri *Diplomalı Kız*’dır. *Diplomalı Kız*’da Juli Döpre, mezun olduktan

²⁷¹ Ahmet Mithat Efendi, “Ölüm Allah’ın Emri”, s. 212.

²⁷² Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 658.

²⁷³ Süleyman Ağa Ahmet Mithat Efendi’nin babasıdır. Aynı yazıda, daha sonradan komşuların da ısrarı üzerine Nefise Hanım ile evlendikleri belirtilir.

sonra Fransa’da öğretmenlik ataması bekler. Juli, mezun olduktan sonra ataması yapılmayınca varını yoğunu kendisi için harcamış olan ailesinin sitemlerine maruz kalır ve buna daha fazla maruz kalmamak için bitirdiği bölümle alakası olmayan işlere bile başvurur fakat çaldığı iş kapılarının hiçbiri açılmaz. En sonunda memuriyetten ve devlet kapısında bir iş bulayım mantığından vazgeçer ve kimsenin aklına gelmeyecek bir iş bulur: Çiçekçilik. Juli artık bir çiçekçidir fakat o tahsilli bir çiçekçidir. Juli, diğer çiçekçilerden farklı olarak “âdeta dilenircesine bir zillet ile”²⁷⁴ çiçek satmak yerine “sanki bir kilisede papaz vaaz veriyormuş gibi”²⁷⁵ çiçeklerini satar. Juli okulda öğrendiği şiirleri, birikim ve bilgisini ticari zekâsıyla birleştirerek geçimini temin etmiş, çok iyi paralar kazanmış ve ailesine ev yaptırmıştır. Yazara göre “...yiyecek ekmeği olmayan bir kızın çiçek satması kabahat...”²⁷⁶ değildir hem “...ticaret neden kabahat olsun? Neden felaket sayılsın? Bilâkis en namuskârane şanlardandır.”²⁷⁷

Kadının şahsi teşebbüsünü örneklendiren ve vakası Osmanlı Devleti dışında geçen bir diğer hikâye ise *Ana-Kız*’dır. Hikâyede, Luiz’in hastalanması üzerine doktor, Luiz’in hava değişimine ihtiyacı olduğunu ve bir köye gidip temiz hava almasını ve organik gıdalarla beslenmesini tavsiye eder. Fakat bunun için 25 frangından başka parası olmayan Jermen Valide çözüm olarak “kurabiyecilik sanatına tekrar süluk”²⁷⁸ eder. Oysaki Jermen Valide on iki sene evvelinde hem yapıp hem satmayı göze almayıp işçilikte karar kılmıştır. Fakat hayat şartları onu bireysel teşebbüse zorlamıştır. “Hem yapmalı hem satmalı! Fakat çare yok. Luiz’i bir köye gönderebilmek için bundan başka çare yok, vesselâm!”²⁷⁹

Kendi emeğiyle çalışıp kazanan girişimci kadınlardan biri de *Cinli Han*’daki Jozefin’dir. Jozefin sevgilisi askerdeyken; geceleri evde el işleri ile uğraşır gündüzleri ise dışarıda bahçe ve hayvancılık işleri ile uğraşarak yatırım yapar:

“Ya tarla, ya kümes, veyahut ahır ile müyesser olur. Jozefin, ahır tedarik edecek kadar sermaye sahibi olmadığından, çalıdan çırpıdan tedarik eylediği

²⁷⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 649.

²⁷⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 649.

²⁷⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 658.

²⁷⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, s. 658.

²⁷⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Ana-Kız”, s. 837.

²⁷⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Ana-Kız”, s. 837.

kümesinden tavuk ve kaz ve ördek yetiştirmeyi gözüne kestirdiği gibi hanesi civarında bulunan bahçesinde dahi muktedir olabileceği sebzeleri zer'den asla fütür getirmeyecek bir bahçıvan olduğunu nazar-ı ehemmiyeti önüne aldı. Gece-leri ise çorap veyahut dikiş ile vakit geçirir idi. Bu suretle kazancını artırmanın yolunu bulduğu gibi masrafını dahi her taraftan tenkih ederek âşıkı askerden gelinceye kadar behemehâl bir iki inek ile yedi sekiz keçi tedarikine kadar varmayı azmeylemiş idi.”²⁸⁰

Yazar, vakanın Osmanlı Devleti'nde geçtiği hikâyelerde kadınlara ev içinde şahsi teşebbüs adına neler yapabileceklerinin örneklerini verir. Geçimini evinin içinde, küçük de olsa yaptığı işlerle temin eden kadınlara örnek *Emanetçi Sıtkı* hikâyesindeki Ayşe Şeref Hanım ve annesidir. Hikâyede Ayşe Şeref Hanım, eşi Rıza'nın har vurup harman savurmaları neticesinde evsiz barksız kalır ve eski refahlarından eser kalmaz. Bu durumda dışarıdan gelen yardımları da kabul etmeyip kendi başının çaresine bakmaya karar verir. İşte yazar, Ayşe Hanım'ın kimseye minnet etmeden kendi elinin emeğiyle geçinmek istemesi durumunu yücelterek anlatmıştır: “İki el bir baş için’ derler. Bizde ise çalışacak dört el olduğundan iki başın çaresini pekâlâ görebiliriz.’ diye Sıtkı’yı bir daha redle teb’id eyledi.”²⁸¹ Ayşe Şeref Hanım ve annesi ilk olarak temizlik ve çamaşır işlerine gider fakat çok yorulup bu işlerin kendilerine uygun olmadığına, temizlikçilik yapmak yerine zenginken oyalanmak için yaptıkları el işlerini yapıp satmaya karar verirler:

“Gel senin ile el işleri yapalım. Hani ya biz zengin iken işsizlikten canımız sıkıldığı ve esnemekten çenelerimizin ayrıldığı günler oyalar yapar idik, nakışlar işler idik de eğlenir idik. Haydı yine o yolda kendimize eğlence hem medar-ı maişet bulalım’ diye badema tahtaya çamaşıra gitmekten men etmiş idi. Bunlar her gün kapı önünden geçen yalvarıp yakarıp biraz ipek ve bir miktar tül bent aldılar. Ayşe bir oya yapmaya, validesi dahi dört çevreyi birden gergefe gererek işlemeye başladılar. Bir hafta kadar kemal-i sa’y ve gayretle işleyerek vücuda getirdikleri ileri validesi alıp çarşıya yağlıkçılara götürdü.”²⁸²

Vakanın İstanbul’da geçtiği hikâyelerden bir diğeri de *Teehhül*’dür. *Teehhül*’de Sabire Hanım kimseye muhtaç olmadan geçiminin mahalledeki kızlara el işi dersleri vererek ve “dikiş dikmek, oya ve kaneviçe yapmak ve kese ve dantelâ ve çorap örmek gibi el işleri...”²⁸³ yaparak temin eder.

²⁸⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Cinli Han”, s. 344.

²⁸¹ Ahmet Mithat Efendi, “Emanetçi Sıtkı”, s. 747.

²⁸² Ahmet Mithat Efendi, “Emanetçi Sıtkı”, s. 748.

²⁸³ Ahmet Mithat Efendi, “Teehhül”, s. 41.

I.7.4. Nasıl Bir Köy Ağası-İşveren?

Orhan Okay'ın da belirttiği üzere *Bahtiyarlık* “romanımızın köye ilk yönelişinin bugüne kadar dikkat çekmeyen eseri(dir.)”²⁸⁴ *Bahtiyarlık* hikâyesi patron-işçi ilişkisinin nasıl olması gerektiğini örnekleriyle anlatan bir hikâyedir.

Küçükken çalıştığı yere oğlunu götüren ve “...dükkân sahibi de, beni bir esirci yüreksizliği ve insafsızlığı ile çalıştırıyordu.”²⁸⁵ diyen Ahmet Mithat Efendi, *Bahtiyarlık* hikâyesinde, zalim bir Ağa olan Yamalı Musa ile iyi bir işveren olan Şinasi'nin işçilerine davranışlarıyla nasıl bir işveren olunmalı cevabının sorusu verirken aslında nasıl bir işveren olunmaz sorusuna da cevap vermiştir.

Yamalı Musa Ağa, sayısız orman ve meralara, ipek fabrikasına, Bursa'da beş on dükkâna sahiptir. Mülkü oldukça fazladır fakat o kendini yormadan para kazanmanın derdinde olduğundan iltizamcılık yapar. O, Osmanlı'nın son dönemlerinde görevini kötüye kullanan mültezimlerden ve görevli bulunduğu yerdeki halka oldukça eziyet eder: “...bîçareler mültezim ağanın mezalimine ister istemez gerden-dande-i teslimiyet olurlar idi.”²⁸⁶

Şinasi ise Yamalı Musa gibi gaddar bir köy ağası değildir. Zaten o, köy ağasından ziyade modern bir işverendir. Köylünün yanına geldiğinde onlara tepeden bakmaz, güler yüz gösterir, hâllerini hatırlarını sorar, onlara isimleriyle hitap eder, yaptıkları işleri takdir ederek gönüllerini alır ve onlarla bildiklerini paylaşır: “Amelenin yanına geldiği zaman gayet güler bir yüz ile selâm vererek ve Köse Muhtardan bed' ile hatırlıca adamların kâffesine isimleriyle hitap eyleyerek hâl hatır sordu. Ameliyatı gözden geçirdikte Tahsinler, aferinler ile heriflerin gönüllerini aldı.”²⁸⁷

İyi bir işveren, işçilerinin yaptığı işi bilmeli ve işin yürümediği yerlerde çözüm üretebilmelidir. Zira, Şinasi işçileri için yeni olan broet denilen arabaları doğru kullanamadıklarını görünce işe el atar ve arabanın doğru ve işçilerini yormayacak şekilde nasıl kullanılacağını gösterir: “Fakat araba sürenler ‘broet’ denilen el arabalarını

²⁸⁴ Orhan Okay, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990, s. 111.

²⁸⁵ Kamil Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatırları*, s. 6.

²⁸⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 284.

²⁸⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 296.

istimalde tamamıyla mahir olamayıp arabaları yalnız kol kuvvetiyle sürerek kendilerini ziyadece yorduklarından Şinasi ‘bunu şöyle sürmeli!’ diye diğerlerinden ziyade doldurduğu bir arabanın kollarından yakalayıp beli hizasına kadar kaldırınca ileriye doğru meyl eden sıklet arabayı hemen kendi kendisine ileriye doğru sürmeye başladı.”²⁸⁸ İşçilerine araba sürmenin doğru yöntemini gösteren Şinasi, bahçıvanlarına da doğru kürek kullanımını öğretir: “Şinasi kürekçilerin ameliyatında dahi tashih olunacak bir cihet buldu. Herifler küreği ya kol kuvveti ile daldırmakta veyahut bel kuvvetiyle kürekler üzerine abanmakta olup Şinasi ise bahçıvanların bel ile toprak belledikleri gibi sağ ayağını küreğin kulağı üzerine basıp toprağa gömerek badehu kaldırıp arabaya dökmeyi tarif etti.”²⁸⁹

İşçilerinin işini kolaylaştıran ve onlara yeni âlet edevatın kullanımını öğreten iyi bir işveren ya da ağa gerekirse işçisiyle beraber yemek yemelidir. Bunun en güzel örneği Şinasi’nin işçileriyle beraber sofranın başına oturduğu sahnede verilir: “Saat dokuza gelmiş olmağla amele ikindilik ekmeğini yemeye oturduklarında Şinasi dahi yarım somun yakalayarak ve bir baş soğanı bir yumruk ile ezerek amele ile beraber hem ekmek yeyip hem de kendilerine yeni bir şey söylemeye başladı.”²⁹⁰

İyi bir işveren işçilerinin fikirlerine kulak vermeli, onlara saygı duymalı ve işçilerinin fikirlerini kabul etmeyecekse de kabul etmeme gerekçelerini sunmalıdır. Nitekim Şinasi böyle bir işverendir. O, Köse Muhtar’ın “Tohum çoğalınca kadar bekleyeceğimize şundan beş on okkasını getirtsek olmaz mı?”²⁹¹ sorusu üzerine İstanbul’da ellerine gelene kadar tohumun daha da pahalanaacağını hesabını dahi yapıp birkaç sene sabredip kendi tohumlarını üretmeyi dışa bağımlı olmama fikrini Köse Muhtar’a açıklamıştır.

²⁸⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 296.

²⁸⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 296.

²⁹⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 296.

²⁹¹ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 297.

I.8. Çalışmak-Bahtiyarlık

“...sevdâ-yı sa’y ü amel kadar insanı aşk dahî eğlendiremez.”²⁹²

Ahmet Mithat Efendi, ömrünü çalışmaya adanmış bir mütefekkindir. Yazar, çalışmaya daha beş yaşındayken İstanbul’daki Mısır Çarşısı’nda bir attar dükkânında başlar ve ömrü boyunca birçok alanda durmaksızın çalışıp çabalar. Bir insanın vaktini boş işlerle geçirmemesine, faydalı işlerle meşgul olup çalışıp çabalamasına bir hayli önem veren Ahmet Mithat, Fatma Aliye’ye yazdığı bir mektubunda, çalışmanın bir ödül için değil de ilahi hizmet için olması gerektiğini söyler: “Biz hemen hizmet etmeliyiz. Hem de çelenk ve nişân tama’ıyla değil rızâ-yı ilâhî tama’ıyla.”²⁹³ Fatma Aliye’ye yazdığı diğer bir mektupta ise çalışma felsefesinden bahseder: “Ben tecrübe ettim ki, insan yalnız bir iş ile iştigâl eder ise usanıyor. Hem de yoruluyor. Birkaç işe birden giriyor ise birinin yorgunluğunu diğeri def’ü tard eyliyor. Onun için birkaç işi birden destgâha konulur ise daha hoş olur demek istemişimdir.”²⁹⁴ *Letâif-i Rivâyât*’ta Ahmet Mithat’ın bu görüşünü destekleyen karakterler vardır. Bunlardan biri *Bahtiyarlık*’taki Şinasi’dir. Zira Şinasi tek bir işle uğraşmaz. Bağ bahçe işleri ile uğraşırken aynı zamanda hayvancılıkla da ilgilenir. Bir yandan da kitap okur ve daha birçok işi bir arada yapar. Yorulmadan durmaksızın çalışır. *Letâif-i Rivâyât*’ta savunulan görüşe göre kararlı bir şekilde durmaksızın çalışan insanlar bahtiyar olur. Zira insanı bahtiyar eden şey çalışma aşkı ile bir işle meşgul olmak ve çalışıp çabaladıktan sonra emeklerinin karşılığını almaktır. Yazar bu görüşünü anlatmak için hikâyelerinde; genellikle durmaksızın çalışan, kendini geliştiren, paraya tamah etmeyen, öte yandan çalışıp çabalamadan kısa yoldan bir şeyleri elde etmeye çalışan, mirasyedi parayla bahtiyar olacağını sanan, fakat parayla da mutluluğu bulamayan tiplere yer vermiştir. *Bahtiyarlık* hikâyesindeki Şinasi ve Senai; *Para* hikâyesindeki Sulhi ve Vahdeti tipleri Ahmet Mithat’ın çalışmak ve bahtiyarlık hakkındaki görüşlerini en iyi anlatan ve bu fikirlerinin hikâyeler vasıtasıyla okuyucuya aşılmasında yardımcı olan en güzel örneklerdir.

²⁹² Ahmet Mithat Efendi, *Sevdâ-yı Sa’y ü Amel*, Editör: Hilmi Uçan, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2016, s. 25.

²⁹³ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar*, s. 268.

²⁹⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar*, s. 270.

I.8.1. El Emeği Güz Nuru İle Gelen Bahtiyarlık

“En büyük emelim elimin emeğiyle yaşamaktı.”²⁹⁵

Ahmet Mithat’a göre bahtiyarlık, insanın el emeğiyle çalışarak oluşturduğu şeylerin karşılığını almasıyla doğar. Özellikle *Bahtiyarlık* hikâyesindeki Sulhi’nin kendi emeğiyle oluşturduğu çiftliği anlatılırken insanların nelerden bahtiyar olacağı ve nelerden bahtiyar olmayacağı belirtilir. *Bahtiyarlık* hikâyesinde insanın bahtiyarlığına vesile olan şeylerden birinin, insanın emeline ulaşması olduğu anlatılır. Bu hikâyede Şinasi, Yamalı Musa’nın köyüne gider. Yamalı Musa’nın, köye yerleşip köylü olacağı fikri üzerine söylediği sözler hoşuna gitmez ve oradan ayrılıp Bozok’a gider. Bozok ahalisinden Süleyman Efendi adlı zatın da tecrübelerinden faydalanarak tarlaları işleyemeyenlerden cesaret alarak ufak bir tarla satın alır. Şinasi’nin hayalini kurduğu tarlayı satın aldıktan sonraki hâli, bahtiyarlığın nerede olduğunun en güzel örneklerindendir: “Bu memnuniyet olsa olsa bir büyük kıtayı kılıcı kuvvetiyle fethe-den fatihlerde bulunabilir.”²⁹⁶

Şinasi hayalini kurduğu toprağı satın aldıktan sonra hemen kazma kürek vs. âlet edevatının siparişini verir. Siparişleri geldiği zaman, gelen âletleri birer birer öper ve gözyaşı döker.²⁹⁷ Bunun ardından ilk başlarda işçi tutmaya gücü yetmediğinden “kendi kendinin gündelikçisi”²⁹⁸ olur. “Bir yorgunluk diğerini defeder felsefesiyle”²⁹⁹ bir yandan canla başla bakla ekeceği yerleri kazarken diğer yandan da kulübesi için ağaç keser. Kulübesine Bahtiyarhane adını verir. Şinasi’nin Bahtiyarhane adını verdiği kulübesi; ince dallar, Sakarya nehrinin kenarından topladığı sazlıklardan oluşan çatısı tezekli sıvasıyla, penceresi kâğıtla kaplı ufak bir delikten ibarettir “Lâkin bir kere de siz bu kulübeye Şinasi’nin gözüyle bakınız. Acaba en güzel konaklar, köşkler bundan daha güzel midir?”³⁰⁰

²⁹⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, s. 179.

²⁹⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 299.

²⁹⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 299.

²⁹⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 300.

²⁹⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 300.

³⁰⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 302.

Aslında Şinasi kendi kulübesinden önce; tavuk, horoz, hindi, kaz gibi kümes hayvanları alır ve bunların kümesini inşa eder. Yazara göre, Şinasi'nin köyde yetiştirdiği horozun sesinden aldığı keyifle Senai'nin Beyoğlu'nda kafe şantan kızlarından aldığı ses asla bir olamaz. Çünkü Şinasi yıllarca böyle bir çiftliğin hayalini kurmuş ve hayalini kendi gayretiyle gerçekleştirmiştir. “Şinasi'nin horozlarının sedasından aldığı lezzeti Beyoğlu'nda Senai'nin Kafe Şantan kızlarının sedasından aldığı lezzete kıyas edebilmek kabil (değildir).”³⁰¹

Çiftliğindeki horozların sesinden lezzet bulan Şinasi, kümeste iki yumurta bulduğu gün “cidden ve hakikaten sevincinden hüngür hüngür ağlamıştır.”³⁰²

Şinasi kararlı duruşu ve çalışkanlığı neticesinde el emeği göz nuru ile kurduğu çiftlikte mutlu mesut yaşarken; Senai ise Paris'e gitmiş, hukuk tahsil ediyorum diyerek varını yoğunu Paris âlemlerinde heba etmiş ve borca batınca İtalya'ya kaçmış orada da ressam kılığında dağlarda gezerken haydutlara rast gelmiş ve bankadaki tüm parasını onlara soydurup çareyi beğenmediği Osmanlı topraklarına dönmekte bulmuştur. Oraya dönünce de kendisi gibi bir kadın bulmuş ve alaturkalıktan nefret eden tamamen alafranga eğitime göre yetişmiş Nusret Hanım ile evlenmiştir. Yazar Senai'nin düştüğü hâller sonucu yaşadığı bahtiyarsızlığı da Şinasi'nin yaşadığı bahtiyarlığı da anlatarak okuyucusuna yol göstermiştir.

Yazar, *Bahtiyarlık* hikâyesinde bir insanın bahtiyar olması için çalışıp çabalaması, hayallerinin peşinden gitmesi, hayalini ektiği tohumların fidana durduğunu görmesi gibi özellikleri gösterirken *İki Hud'akâr* hikâyesindeyse bahtiyarlığa başka bir açıdan bakmış ve bahtiyarlığın ne olmadığını söylemiştir. Nitekim, bahtiyar olmak için gençlik, güzellik, asilzadelik, muhterem bir kişi olarak görülmek yetmez. *İki Hud'akâr*'da Vikont Şarl de Blanşmezon Paris'te gençliğiyle asilzadeliliğiyle ün salmış bir adam olarak anlatıldıktan sonra “Genç, güzel, zengin, asilzade muhterem olmak bir adamı bahtiyar etmeye kâfi midir?”³⁰³ sorusu sorulur ve bunların yetmediği; hatta yetmediği için de terki diyar ettiği hikâye edilir.

³⁰¹ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 300.

³⁰² Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 301.

³⁰³ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 704.

I.8.2. Para Bahtiyarlığın Kaynağı Olabilir Mi?

“Bir patlıcan kızartmasıyla bahtiyâr olmayı dahi biliriz.”³⁰⁴

Letâif-i Rivâyât'ta *Para* adlı hikâyede paranın mı yoksa alın terinin mi önemli olduğu konusu işlenmiştir. Hikâyede Sulhi, parayı her şeyden üstün tutar. Sulhi'nin yaşam amacı Vahdeti'nin aksine paradır ve onun için paradan başka düşünülecek saadet kaynağı yoktur: “Paradan başka medar-ı saadet olsa ona müracaat edebilirdim. Doğrudan doğruya para kazanma teşebbüsü benim için müşküldür.”³⁰⁵ Onun fikrinde tahsilin de hiçbir önemi yoktur. Halasının servetiyle rahat bir şekilde geçinebilir. Bu sebepten kendi fikrinde eğitim-öğretime de ihtiyacı yoktur. Zaten isterse yıllarca okullarda dirsek çürütmek yerine ticarete atılarak çok para kazanabileceğini düşünür: “Size birçok zenginler irae edebilirim ki ulûm-ı tıbbiyeyi tahsil etmiş olmak şöyle dursun okumak ve yazmaktan bile mahrumdurlar. Halamın saye-i servetinde geçinmek için ne tabipliğe ne hiçbir şeye ihtiyacım yok ise de bilfarz ben de zengin olmak ister isem tariki ticarete sülûk edebilirim.”³⁰⁶ Sulhi hayatının ilerleyen dönemlerinde yine bu fikrinden vazgeçmez. Bu defa da Yazıcıoğlu gibi zengin bir adamın kızıyla evlenirse paraya ve dolayısıyla bahtiyarlığa ulaşacağını düşünür.

Vahdeti ise başkalarının gölgesinde bir şeyler elde etmeyi asla doğru bulmaz ve bu tarz bir yaşamın insanı bahtiyar etmeyeceğini düşünür: “Bahtiyarlığın tamamîsi insanın kendi âlemciliği dâhilindeki hürriyet ve istiklâli ile kaimdir. Vahdeti bu âlemde her neye nail olacak ise kendi kudret-i iktisabiyeti ile nail olmak davasıdadır. Kedd-i yemini ile bir okka ekmek kazanmayı halası, teyzesi, amcası, dayısı sayesinde mükemmel kotralar ile Cezayir-i Bahr-ı Sefid seyahatlerinde Safalar sürmeye tercih eder.”³⁰⁷

³⁰⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 310.

³⁰⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Para”, s. 540

³⁰⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Para”, s. 526.

³⁰⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Para”, s. 530.

Hikâyenin en sonunda el emeği, çalışıp çabalamadan elde edilen paraya üstün gelmiş; Sulhi çok kısa sürede hüsrana uğrarken, Vahdeti ise alın teriyle geçimini sağlayacak parayı kendi hizmetine almış, sabırla devam ettiği eğitiminin güzel sonuçlarına da ulaşmıştır.

1.9. İntihar (dan Vazgeçiş)

“İnsan bir maksat uğruna telef-i nefis etmez. Bilakis yaşar.”³⁰⁸

Sözlüklerde “Kendi kendini öldürme.”³⁰⁹ “1. Bir kimsenin toplumsal ve ruhsal nedenlerin etkisi ile kendi hayatına son vermesi. 2. Hayatını tehlikeye düşürecek aşırı davranış veya iş.”³¹⁰ olarak tanımlanan intihar, “yazarın okura vermek istediği mesajın ya da temanın anlaşılmasına yardımcı bir tepkisel tavır”³¹¹ olarak *Letâif-i Rivâyât*’taki on bir hikâyede yer alır. Yedi hikâyede (*Suizan*, *Gönül*, *Yeniçeriler*, *Emanetçi Sıtkı*, *Ölüm Allah’ın Emri*, *Bahtiyarlık*, *Diplomalı Kız*) intihar fikrini aklından geçiren kişiler, dört hikâyede ise (*Esaret*, *Firkat*, *Teehhül*, *Çingene*) intihar eden kişiler bulunur.

Günümüzde kendi canına kıymak anlamında çoğunlukla intihar etmek³¹² birleşik fiili kullanılırken, bahsettiğimiz hikâyelerde farklı farklı kelimeler tercih edilmiştir. *Suizan*’da kendini telef, itlâf-ı nefis, canına su’-i kast; *Esaret*’te kâtil de maktul de kendileri denilmiş; *Yeniçeriler*’de kendini öldürmek, kendine kıymak, telef-i nefis; *Emanetçi Sıtkı*’da telef-i nefis, intihar; *Ölüm Allah’ın Emri*’nde feda-yı can etmek, nefesine kıymak; *Teehhül*’de telef-i nefis, kendini öldürmek; *Bahtiyarlık*’ta, kendine kıymak, *Çingene*’de cebr-i nefis, *Firkat*’te kendine kıymak; *Gönül*’de feda-yı can, nefesine suikast, kendine kıymak; *Diplomalı Kız*’da kendilerini boğmak kelimeleriyle intihar fiili anlatılmıştır.

Hikâyelerde intihar fiiline karşılık gelen kelimelerin farklı olması gibi intihar şekilleri de farklı farklıdır. *Esaret*’te Fatin ve Fitnat’ın intiharı planlı değildir. Bu

³⁰⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Beşir Fuat*, s. 52-52.

³⁰⁹ <http://www.lugatim.com/s/İNTİHAR> (11.11.2019)

³¹⁰ *Türkçe Sözlük*, s. 1119.

³¹¹ Selçuk Çıkla, *Edebiyat ve Hastalık*, Kapı Yayınları, İstanbul 2016, s. 202.

³¹² “... intihar kelimesinin Türkçeye girişi hem edebî eserlerde görülüşü hem de intiharı Türkiye’de giderek artması son yüzyıllardadır.” Selçuk Çıkla, *Edebiyat ve Hastalık*, s. 203.

gençler, evlendikleri gece kardeş olduklarını öğrenince revolver ile intihar ederler. *Firkat*'te Guşacuk intiharını planlamıştır. Memduh'un söylediklerini dinlemeden, lavanta şişesinde hazırlamış olduğu zehrin yarısını içerek canına kıyar. "İşte öteki yarısını da sana bıraktım"³¹³ dediği zehrin diğer yarısını ise Memduh içer ve zehrin etkisiyle saçları sakalları dökülerek ölümü gerçekleşir. *Çingene*'de Şems Hikmet Bey kendisini kuyuya atar, fakat kovalara asılı kalır ve ölümü o anda gerçekleşmez, yirmi dört gün ölüm döşeginde yatışının ardından can teslim eder. *Teehhül*'de Hayfa'nın intiharını Mazlum Bey'e bıraktığı mektup ile öğreniriz. Mazlum'un intiharı ise sıcak bir banyoda gerçekleşir. Sabire'ye, midesindeki fesatın kan alarak geçeceğini ve bu sebepten kolundan kan alacağını söyleyerek sol kolunu neşterle kesmesi sonucunda Sabire'nin kollarında can verir.

Sonu intihar olmayan hikâyelerde intiharın düşünülme şekilleri ise şöyledir: *Ölüm Allah'ın Emri*'nde Sinesaf hazırlamış olduğu sıçanotunu yiyerek intihar etmeyi aklından geçirirken Sıtkı, İngiliz çakısını midesine saplamak suretiyle ölmeyi düşünür. *Suizan*'da Simon çifte tabanca ile kendini vurmak ister. *Gönül*'de Margred, Pol'ün belindeki meçi alıp göğsüne dayamak suretiyle intihara kalkışır. *Bahtiyarlık*'ta Senai tehdit için kendime kıyarım sözlerini kullanır. *Diplomalı Kız*'da ise Juli, fakirlik ve işsizlik canına tak ettiği sırada ailesine yine iş bulamadığını nasıl söyleyeceğini düşünürken ebeveynlerinin intihar etmesini düşünür. Keşke evde yakacak kömür olsaydı da kendilerini boğup helak olsaydılar temennisiyle intiharı onlar için bir kurtuluş olarak görür.

Letâif-i Rivâyât'ta muharrir, bazı hikâyelerini intiharla sonlandırarak intiharı "... tematik bir yardımcı tavır"³¹⁴ olarak kullanmıştır. *Esaret*'te, Fatın ve Fitnat intihar ederek bu dünyada sahip olamadıkları hürriyetlerini kazanmışlardır. Fatın ve Fitnat'ın, ferdi hürriyetlerine ait haklardan yoksunlukları ve esirlik sebebiyle kardeş olduklarını bilmeden ensest bir ilişkiye sürüklenip intihar etmeleri yazarın, esaretin kötü olduğu hakkındaki niyetini aktarmaya yardım eder. Fatın ve Fitnat intihar ederek hürriyetlerini kazanmışlardır. Efendileri de bu feci intiharın neticesinde bir daha köle almaya tövbe

³¹³ Ahmet Mithat Efendi, "Firkat", s. 164.

³¹⁴ Selçuk Çıkla, *Edebiyat ve Hastalık*, s. 202.

etmiş, yazarın intihar ile bitirdiği hikâyenin sonuyla, anlatılmak istenen mesaj okuyucuya verilmiştir. *Firkat*'te Guşacak, intiharıyla Memduh'a kavuşmuş bu intiharla kölelik kurumunun doğurduğu kötü sonuçlara da isyan edilmiştir. *Teehhül* ve *Çingene* hikâyelerinde gerçekleşen intihar vakalarıyla; evlenme kararını ve evlenilecek kişiyi, çocuklarının kararına bırakmayan, onların düşüncelerini yok sayan ailelere intiharla biten bir hayatın ardından kalan acıyla ders verilmeye çalışılmış ve bu intiharlar "...gençleri çıkmaza sokanları cezalandırmak için başvurulmuş bir çözüm(süzlük) olarak karşımıza çık(mıştır)."³¹⁵

Letâif-i Rivâyât'ta bulunan hikâyelerde intiharın "... 'yeni bir tematik yardımcı tavrı' sayılabilir(mesinin)"³¹⁶ yanı sıra hikâyelerin en dikkate değer tarafı, intihar fikrini aklına getiren bazı hikâyeye kahramanlarının anlatıcı tarafından bu fikirden vazgeçirilmesidir. Hikâyeler bu bakımdan okuyucuya örnek teşkil eder. Hikâyelerindeki bazı şahıslar gibi Ahmet Mithat Efendi de hayatının belli dönemlerinde intihar fikrini aklından geçirir, sonrasında bu fikirden vazgeçer. Sefahat âlemlerine daldığı "dem bu demdir zevk bu zevk"³¹⁷ dediği yıllarda abisiyle olan bir tartışmanın sonucunda "ölmeye kesinlikle karar ver(ir)"³¹⁸ ve Tuna nehrinin kıyısına giderek kendini nehre atmayı planlar. Nehrin manzarasını seyrederken şunları düşünür:

"Ölmekle yaşamının önemce bir farkı yoktur. Allah insanı öyle yaratmış ki canlı gördüğümüz insanların hepsini ölü olarak düşünmek mümkündür. Zira dağ gibi bir vücut bir anda yokluk toprağına serilebilir. Gelecekte ümidimiz bir âna kadar ilerlemediikten sonra, hayatla ölüm arasındaki fark neden ibaret kalır? Öleceğim! Kendimi şuracığa atacağım! Bununla birlikte yine de büyük bir iş görmüş olmayacağım. Benim gibi gençler bir baş ağrısıyla tekerlenip gitmişlerdir. Ben de bu şekilde gitmiş bir genç olayım. Bu işte önemsemem gereken bir şey varsa o da arkamda ismini, izini bırakmadan gitmektir. Yalnız buna izin vermemeliyim."³¹⁹

İşte bu düşüncelerin ardından kısa süreliğine de olsa intihar etme fikrinden vazgeçer. Ahmet Mithat'ı intihara sürükleyen anlık öfkesi olduğu gibi, onu bu fikirden kısa süreliğine alıkoyan şey ise ardında iz bırakma fikridir. Hacı-i Evvel ardında iz bırakmak için bu hâle düşüşünü kaleme almayı düşünür, fakat yanında kalem ve kâğıdı

³¹⁵ Selçuk Çıkla, *Edebiyat ve Hastalık*, s. 202.

³¹⁶ Selçuk Çıkla, *Edebiyat ve Hastalık*, s. 202.

³¹⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, s. 174

³¹⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, s. 172.

³¹⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, s. 172.

yoktur ve o anda parası olmadığı için bunları almaktan bile acizdir. İşte bu esnada düşündüğü tek şey ardında iz bırakacak olan yazıyı yazıp intihar etme eylemine dönmekken yolda Rıfat Paşa ile karşılaşır. Paşa, Ahmet Mithat'ın elinden tutar ve bırakmaz. Birlikte teravihe giderler. Cami'de dinlediklerinin gönlünü ferahlatması, Rıfat Paşa'nın sözleri Ahmet Mithat'ın öfkesini dindirmiş ve onu intihar fikrinden uzaklaştırmıştır.³²⁰

Görüldüğü gibi Ahmet Mithat Efendi abisiyle tartışması sonucunda anlık olarak büyük bir öfkeye kapılmış ve ardından kendini çaresiz hissederek ümitsizliğe düşüp intiharı aklından geçirmiştir. Ahmet Mithat'ın kendi yaşamında da var olan, intihara sürükleyen fikirlerden birisi ümidin kaybolmasıdır. İnsan, ümidinin kaybolduğu andaki kederin şiddetiyle ani kararlar verip emeline giden yolu intiharda bulabilir. Nitekim *Ölüm Allah'ın Emri*'nde Sinesaf ve Sıtkı, Behice'nin oyunuyla birbirlerini öldü zannedip ümitsizliğe düşmüşler ve ölerек kavuşma beklentisiyle intihar kararını vermişlerdir.

Aynı hikâyede türlü türlü düzenler kuran Behice; Sinesaf ve Sıtkı gibi intihar fikrine sürüklenmemiştir, çünkü akıllıca düşünüp ani kararlardan uzak durmuş, emeline olan ümidini asla yitirmemiştir ve hatta yeni yeni ümitler peyda etmiştir.

“Feda-yı can edenleri bile sakın meyus olmuş zannetmeyiniz. Onlar husul-i emeli o yolda buldukları cihetle feda-yı can ederler. Vasiyetnamelerinde yeisten bahsedenler ise o hâldeki yeislerine nispetle ölümü ümid-i selâmet görerek onun için nefslerine kıyarlar. Ben Sıtkı'nın hâli ve bana olan muamelesi üzerine meyus olmadıktan başka bilâkis yeni yeni ümitler peyda eyledim.”³²¹

İşte Behice'nin intihar fikrine kapılmamasını sağlayan -kötü de olsa- bir emelinin, ümidinin olması ve öfkesini kontrol etmesidir. Behice'nin tam aksine çaresizlik içindeki hiddetli hâliyle intiharı düşünüp öfkesini kontrol edemeyen hikâye kahramanlarından biri *Yeniçeriler*'deki Osman Çorbacı'dır. Aldatıldığını düşünen ve çıkmaza düşen Osman Çorbacı'nın aklına gelen ilk şey intihar olur ve “artık âleme bakacak yüzüm kalmadı bari kendimi öldürüp kurtulmalıyım diye âdeta hiddetinden telef-i nefsi göze al(ır).”³²² Onu intihara sevk eden şey, âleme bakacak yüzü olmaması

³²⁰ Bk. Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, s. 17-2.

³²¹ Ahmet Mithat Efendi, “Ölüm Allah'ın Emri”, s. 216.

³²² Ahmet Mithat Efendi, “Yeniçeriler”, s. 168.

ve karısı tarafından aldatıldığını sanmasıdır. Onu intihardan vazgeçiren ise kendinin suçlu olmadığı -her ne kadar haksız bir düşünce de olsa- karısının kabahatli olduğu düşüncesidir. Nitekim insan “arzu ve maksadıyla yaşa(r)”³²³, bu arzu ve maksadı onu intihardan alıkoyar. Hikâyeden çıkardığımız sonuca göre insanlar bir şeyin aslını astarını öğrenmeden ani kararlar vermemelidir.

Gönül'de ailesinin evlenmelerine müsaade etmemeleri üzerine kaçan iki genç vardır. Babasının onları bulduğunu gördüğü anda Margred'in aklına Pol'un cebinde duran meçi alıp canına kıymak gelir. Margred'in bu davranışı ailesine karşı bir tepki niteliğindedir. O andaki öfkesine korkusuna yenik düşse canına kıyacaktır fakat yazar buna izin vermez, Margred teskin edilir ve olaylar tatlıya bağlanır.

Ümitsizliğe düştüğü bir anda intiharı düşünenlerden biri de Simon'dur. *Suizan*'da Simon “kendini telef etme(yi)”³²⁴ düşünür. Simon'u intihardan vazgeçiren Polin'in mektubudur. Simon Polin'e kavuşarak mesut bir hayat sürer. Sabretmeyip, anlık öfkesine ve çaresizliğine yenilip intihar etseydi bu mutlu hayatı yaşayamayacaktı. İşte yazar, Simon'un intihardan vazgeçmesinin ardından yaşadığı huzurlu hayatı anlatarak okuyucuya intihar fikrinin kötülüğünü hissettirir.

İnsanın bir gayesinin olması, ümitvar olması intihardan vazgeçiren bir sebepken, ahiret inancının olması da hikâyelerde intiharı önleyen unsur olarak sunulur. İntihardan vazgeçmek için insanın daima ümitli olmasının yanında inançlı olmak ve sabretmek de intihardan döndüren şeylerdir. Örneğin *Emanetçi Sıtkı*'da Dimyatzâde'nin Sıtkı'ya “evvel-be-evvel tehhülün çaresini aramalısın”³²⁵ demesi üzerine Sıtkı'nın dünyası başına yıkılır ve kendini öldürmeyi düşünür fakat “dünya(sı) gibi ahreti(ni) dahi harap etmemek, imansız gitmemek gayret-i müminanesi”³²⁶ onu intihar etmek fiilinden uzaklaştırır. Fakat Sıtkı'nın intiharı “... bütün ömrü(nü) hâl-i intiharda geçir(ererek) âlemde her dakika müntehir hâlinde can sürük(lemesiyle)”³²⁷ gerçekleşir. Yazar, Sıtkı'nın fiili olarak intihar etmesini imanının kuvvetli olmasıyla

³²³ Ahmet Mithat Efendi, *Beşir Fuat*, s. 60.

³²⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Suizan”, s. 4.

³²⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Emanetçi Sıtkı”, s. 743.

³²⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Emanetçi Sıtkı”, s. 743.

³²⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Emanetçi Sıtkı”, s. 743.

önlemiş, onu bu hâle getirenleri evlenmemesiyle -Sıtkı'nın düşüncesince- cezalandırmıştır. Fakat hikâyenin en mühim noktası, hikâyenin sonunda yazarın Sıtkı'yı sevdiğine kavuşturması ve böylece ilk başta o üzüntü ve kederiyle ani kararlar intihar etmeyip, emelini gönlünden hiçbir zaman çıkarmamanın ve sabretmenin ne kadar güzel bir şeye vesile olduğunu okuyucuya sezdirmesidir.

I.10. Ümit-Sabır-Karar

“Hey koca ümit ve intizar! Siz olmasaydınız acaba erbab-ı mesainin hâli nice olur idi? Yeis ve fütura siz galebe edersiniz de maayış-i beşeriyeye de siz meydan açarsınız. Var olunuz ey ümit ve intizar, daim olunuz. Nev’-i beşer her belâdan sizin yardımınızla kurtulur, her merama dahi sizin sevginizle nail olur.”³²⁸

Sözlüklerdeki anlamıyla “1. Arzu edilen, olması istenen bir şeyin gerçekleşebileceği ihtimâlinin verdiği rahatlatıcı, ferahlatıcı duygu, olması istenen bir şeye duyulan beklenti, umut. 2. Bu duyguyu uyandıran kimse veya şey”³²⁹ olarak tanımlanan ümit, yaşamın en temel unsurudur. Öyle ki *Letâif-i Rivâyât*’ta intihar eden şahısların intihar sebepleri -genelde- ümitsizliğe düşmeleridir. “Birçok felaketler gördüm ise de dünyâdan usanmadım.”³³⁰ diyen Ahmet Mithat’a göre insan ümitsizliğe düşmemeli daima ümitvar olmalıdır.

Letâif-i Rivâyât’ın -genel itibariyle- ümitvar bir şahıs kadrosu vardır. *Letâif-i Rivâyât*’taki hikâye kahramanları ümitsiz, bedbin bir hâlde ise de onlara yazarın kalemiyle ümit aşısı verilmiştir.

Bazı hikâyelerin akışında ümit aşısı tutmamış ve hikâye kahramanları ümidini yitirmesi neticesinde intihara sürüklenmiştir. Bunlardan biri *Teëhhül*’deki Mazlum Bey’dir. Mazlum Bey, Sabire’ye bıraktığı mektubunda “Bir adam dünyada ancak bir ümit üzerine yaşayıp dünyaca bir ümidi olmayan adam için hayat abestir.”³³¹ der ve Hayfa’ya kavuşma ümidinin kalmamasının ardından hayatına son verir.

Suizan hikâyesinde de Simon sevdiği kızıdan ümidini kesmesi neticesinde az daha intihara sürüklenecektir. Ona intiharı düşündüren şey sevdiğine kavuşmaya olan ümidini kaybetmesidir. Fakat bu hikâye *Teëhhül* gibi intiharla sonuçlanmamış sevenler kavuşmuştur.

³²⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Ana-Kız”, s. 838.

³²⁹ <http://www.lugatim.com/s/ÜMİT> (11.11.2019)

³³⁰ Ahmet Mithat Efendi-Muallim Naci, *Muhâberât ve Muhâverât Mektuplaşmalar*, Hz. Ömer Hakan Özalp, Ark Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 41.

³³¹ Ahmet Mithat Efendi, “Teëhhül”, s. 55.

Ümitsizliğe düşüp ölümü düşünen hikâye kahramanlarından biri de *Yeniçeriler*'deki Osman Çorbacı'dır. Nitekim *Yeniçeri*'de Osman çorbacı çocuğunun olacağına dair ümidini kesmiştir fakat o askerdeyken çocuğu olmuştur. Baba olma ümidini aklından tamamen çıkarması onu, eşinin kendisini aldattığı fikrine itmiş ve eşiyile çocuğunu öldürmeyi düşünmüştür. Yazara göre, insanın ümidini yitirmesi ve artık emeline ulaşmak için hiçbir açık kapı kalmadığı inancı insanı ölüme sürükleyebilir. Hâce-i Evvel'e göre, bu dünyada hiçbir şeye, imkânsız denmemelidir. Allah'tan ümit kesmemek lazımdır. Hikâyedeki vakanın kuruluşuna hizmet eden bu durum bir yandan da insanın hayatında “olmaz olmaz” demeyip ümitsizliğe düşmemesi gerektiğinin bir göstergesidir.

Letâif-i Rivâyât'ta öne sürülen fikirlerden bir diğeri de insanın emelinin peşini hiçbir zaman bırakmaması ve arzu ettiği şeylere ulaşmak için kararlı ve sabırlı olmasıdır. *Firkat* hikâyesindeki Memduh arayış içindedir. Ne yapsa da içindeki yitiğini bulmaya yetmez. Elinden kitabı hiç düşürmeyip her konu hakkında okur. Fakat yine de “aradığını bulamaz.”³³² Mösyö Çörçil'le tanışmasının ardından ona hayran kalır ve seyahat etmek fikri aklına düşer ve Kafkasya'ya gitmeyi arzu eder. Memduh'un Kafkasya'ya gitme hedefi vardır ve bu hedefe varmak için elinden geleni yapar, Çerkez dilini öğrenir, “ısrarında sebat ederek”³³³ Ata Bey'i ikna eder. En sonunda emeline ulaşır. Kafkasya fikrinden hiçbir zaman vazgeçmeyen, hayallerine ulaşma yolunda hiçbir zaman ümidini yitirmeyen Memduh sevgilisi Guşacuk kaybolduğunda onu bulamamıştır. Aslında Memduh, onu bulma ümidini kaybettiği için bulamaz. Belki de o ümit içinde olsaydı bulacaktır fakat bu defa ümidini kaybetmeyen şahıs Guşacık'tır. Guşacuk'u nice badirelerin ardından -her ne kadar sonu intiharla bitse de- Memduh'a kavuşturan şey ümidini yitirmeyip sabırla sevdiğine ulaşmaya çalışmasıdır.

İnsan sabrederse muradına erecek sevdiğine kavuşacaktır. *Emanetçi Sıtkı*'da Sıtkı, Ayşe Şeref'e olan aşkıdan vazgeçmiş gibi görünse de, aşk tohumunu gönlünde gizlemiştir. Önce kavuşamamış, Ayşe Şeref Hanım başkası ile evlenmiş; fakat hikâyenin sonunda Sıtkı sabrının karşılığını almış ve Ayşe Şeref'ine kavuşmuştur. Aynı

³³² Ahmet Mithat Efendi, “Firkat”, s. 121.

³³³ Ahmet Mithat Efendi, “Firkat”, s. 125.

şekilde *Cinli Han*'da Salpet'in kaybolan sevgilisi Jozefin'i bulmasının sebebi de hikâye boyunca sabırla, kararlı bir şekilde ümidini yitirmeden Jozefin'i arayışından vazgeçmemesidir.

Nasip hikâyesinde ümidin yanında yeisin de varlığının altı çizilir. Her duygu durumunun insan için olduğu, mutlak bir hüznün ve mutlak bir mutluluğun olmadığı anlatılır. Hikâyedeki Kambur Feliks "Bir yürek ne bi külliye memnun olabilir ne de bi külliye mahzun. Yeis ve ümit ol kadar tev'emdirler ki yekdiğerinde birbirinin kanından miktar-ı küllî mevcuttur."³³⁴ diyerek yeis ve ümidin esasında bir arada olduğu belirtilir. Yeis ve ümit bir arada olduğundan insan, hayatında, türlü hâllere düşebilir. Zenginken birden fakir olabilir. Yazara göre, bu durumda yeise düşmeyip ümit içinde olmalı, çalışıp çabalamayı bırakmamalıdır. Nitekim *Ana-Kız* hikâyesinde Jermen Valide eşinin ölmesi üzerine yeise kapılmayıp kızına: "Ciğer parem, baş başa verip çalışır isek geçinmeyecek ne başımız var."³³⁵ demiştir. İnsanın sabırla, gayretle çalışıp ümidini yitirmemesi karşılığında emeline ulaşacağı tezini en iyi anlatan hikâyelerden biri de *Bahtiyarlık*'tır. Şinasi, hayallerinden hiçbir zaman vazgeçmemesi neticesinde çiftliğini kurabilmiş, ektiği tohumlar fidana durabilmiştir.

Letâif-i Rivâyât'ta mezun olduktan sonra iş bulamayan gençler için de ümit veren bir örnek vardır: *Diplomalı Kız*'daki Juli Döpre. Diplomalı kız ümit üzerine kurulmuş bir hikâyedir. Hikâyede savunulan fikre göre insan eğer ki eğitimliyse buna güvenmeli, yalnızca oturarak işin ayaklarına gelmesini beklememelidir. Sabır ve kararlılıkla pes etmeden emeline ulaşmak için gayret etmelidir. Bu şekilde davranan gençler, hayatlarında zorluk çekseler de emeklerinin karşılığını alacak ve hikâyedeki Juli gibi bahtiyar olacaklardır.

Yazar, bu kısma kadar bahsettiğimiz hikâyelerde insanın emeline ulaşması için sabır ve kararlılıkla ümidini yitirmeden çabalamasını savunmuştur. Fakat her insan ümit ettiği her şeye ulaşabilir mi? Ahmet Mithat Efendi bu sorunun cevabını *Ölüm Allah'ın Emri* hikâyesinde verir. *Ölüm Allah'ın Emri*'nde kimlerin ümit ettiği şeye ulaşıp kimlerin ise ulaşamayacağı anlatılır. Hikâyeye göre bir insan arzu ettiği şey

³³⁴ Ahmet Mithat Efendi, "Nasip", s. 262.

³³⁵ Ahmet Mithat Efendi, "Ana-Kız", s. 826.

karşısında ümidini yitmezse ümidine kavuşabilir fakat hangi insan? Kalbini temiz tutan. İyi insan. Zira Sinesaf ve Sıtkı kavuşmuşken; Sıtkı'ya kavuşmaya ümidini yitirmeyen Behice kavuşamaz çünkü Behice insanlar üzerinde türlü düzenler kuran kötü bir kadındır.

I.11. Aşk

“Gönül mesailinde milletlerin, yekdiğerinden farkı pek azdır.”³³⁶

İnsanoğlunun varlığından beri hakkında pek çok şey söylenmiş olan aşk kavramı *Letâif-i Rivâyât*'taki hikâyelerde de en çok değinilen konulardan birisi olmuştur. Ahmet Mithat'ın şahsi görüşüne göre aşk hâlinin lezzeti inkâr edilemez fakat kendisi o hâlde bulunmak istemez çünkü yazara göre aşk “insanı egoist eder.”³³⁷

Ahmet Mithat Efendi, Muallim Naci ile mektuplaşmalarında herkesin âşık olduğu dünyayı şu şekilde tasvir eder: “Farz ediniz ki dünyada herkes âşıktır. Koca dünyâ ‘umûmî bir dâr-ı şifâya benzemez mi? Şu tarafta ağlayanları, bu tarafta gülenleri, bir kısım bahtiyârân-ı ‘aşkı, bir sınıf me’yûsân-ı sevdâyı nazar-ı temâşâdan geçiren hakîm şu hâl-i garîb-i ‘umûmiyeye kahkahalar ile gülmez mi ?”³³⁸

Yazar, *Gönül* ve *Teehül* hikâyelerinde aşkın insanı esir ettiğini ve esirden bile beter durumlara koyduğunu savunur. Öte yandan farklı sosyo-ekonomik sınıflardaki insanların da birbirine âşık olup evlenebileceğini savunur. Zira, “Gönül bu ya, tayip edilmez.”³³⁹

Gönül'de pespayelik sınıfından olan Pol; Margred isimli, asilzade sınıfından bir kıza âşıktır. Pol, sürekli sevgilisi Margred'den bahseder. Yazar Pol'un aşk hâllerinden bahsettikten sonra aşk hâlinin pespayelik sınıfından olmaktan bile beter olduğunu söyler. Sosyal yapı açısından Pol, Margred'in zaten esiri iken şimdi ona âşık olduğu için Margred'in tamamen hâkimiyeti altındandır: “Kendisi pespayelik hasebiyle mumaileyhanın zaten esiri mesabesinde iken şimdi ayağına aşk denilir diğer bir zinciri esaret daha vurulduğunu bîçare kendisi dahi anladı.”³⁴⁰

Teehül'de ise Sabire Hanım sevdiği gence yakın olabilmek adına, onun kölesi olmayı bile arzular. Sabire Hanım her akşam Mazlum Bey'in odasını izler. Mazlum'un odasında, Meleksima adlı bir cariyenin Mazlum'la uzunca vakit geçirdiğini, kitaplarını

³³⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Cinli Han”, s. 337.

³³⁷ Ahmet Mithat Efendi-Muallim Naci, *Muhâberât ve Muhâverât*, s. 57.

³³⁸ Ahmet Mithat Efendi-Muallim Naci, *Muhâberât ve Muhâverât*, s. 57.

³³⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Gönül”, s. 88.

³⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Gönül”, s. 88.

düzenleyip piyano çaldığını; yemek hazırlayıp beraber yediklerini gören Sabire “Ah keşke ben bir cariye olmuş olaydım da Mazlum Bey beni alaydı!”³⁴¹ diyerek sevdiğine kavuşabilmek adına esir olmayı ister.

Aşkın insanı esir ettiğini savunan yazar, *Yeniçeriler*’de ise âşıkların korkusuz olduklarını söyler: “Hiç aşk denilen maraza çare olunur mu? Âşık gibi âdetâ hazine-i cihana ve bir kuvvet-i bîpayana malik olan kimse tehditten korkar mı? Aşk bir ejderhaya teşbih edilebilir ki yedi başından hangi birisini kesecek olsalar yerine yedi daha çıkar. Binaberin validesi ne kadar üstüne varır idiyse kız dahi ol kadar üsteler idi.”³⁴²

Emanetçi Sıtkı hikâyesinde yer verilen bir diğer görüş ise aşkın insanı kör edeceğidir. Örneğin Ayşe Şeref Hanım Rıza’ya âşık olur. Âşık olduğu için Rıza’nın birçok yanışını göremez. Gözlerinin gerçekleri görmemesi neticesinde ise Ayşe Şeref Hanım mutsuz bir evlilik hayatı yaşar.³⁴³

Çifte İntikam hikâyesinde aşka düşen insanın sevdiği için kötü düşüncelerinden vazgeçeceği savunulur. Margrid’i seven Leruj, Margrid hakkında kötü düşünceleri olduğunu fakat aşkının etkisiyle bunlarının hiçbirini hayata geçirmeyeceğini söyler. Öte yandan Leruj, Margrid istiyor diye mesleği olan Bürokrasyalardan bile vazgeçeceğinin sözünü vererek *Teehhül* ve *Gönül* hikâyesindeki gibi aşkının esiri olmuştur.³⁴⁴ Leruj, Margrid’e âşıkken Margrid ise bir ressama âşıktır ve aşkı onun dilden dile düşmesine sebep olur ve en sonunda aşkın onu düşürdüğü hâller yüzünden öldürülür.

Ahmet Mithat Efendi, aşk denilen şeyin bir insanı köle ettiği dilden dile düşürdüğü görüşüne yer vermişken esas aşkın nasıl olması gerektiğini de *Bahtiyarlık* hikâyesinde anlatmıştır. Yazar, tek aşkı çalışma sevgisi ve işi gücü olan Şinasi’nin Yamalı Musa’nın kızı Zeliha’ya âşık olmasıyla beraber gerçek aşkın ne olup olmadığından şu şekilde bahseder: “Sevda denilen şeyi gördüğü kadına yılışan serbest mizaçlı adamlarda aramak istenilir ise bunların kadınlara gösterdikleri rağbet ve ihtisas yalnız adî bir zen-dostluktan ibarettir. Şinasi gibi her işinde aşklı şevkli olan kahraman tıynet

³⁴¹ Ahmet Mithat Efendi, “Teehhül”, s. 44.

³⁴² Ahmet Mithat Efendi, “Yeniçeriler”, s. 181.

³⁴³ Ahmet Mithat Efendi, “Emanetçi Sıtkı”, s. 746.

³⁴⁴ Bk. Ahmet Mithat Efendi, “Çifte İntikam”, s. 511.

bir delikanlının sevdası asar-ı atikadan olmak hasebiyle şimdi pek çok kimselerin nazar-ı rağbetlerinden düşmüş olan Ferhatların, Keremlerin, Kanberlerin sevdası gibi bir suret peyda eder.”³⁴⁵ Öte yandan yazar, Şinasi ve Zeliha’nın karşılaşmaları esnasında birbirlerine şiirler okuyup ağlaşmaları üzerine yeni nesil âşıklara bir eleştiri yöneltmeyi de ihmal etmez: “Zira eski âşık ve âşikalar böyle visal demlerinde yeni âşık ve âşikalar gibi yekdiğerini der-aguş etmeyip ağlarlar imiş.”³⁴⁶

Yazar, *Bahtiyarlık* hikâyesindeki gibi *Çingene*’de de bir âşıktan olmaması gereken özellikleri söyleyerek aslında bir âşığın nasıl olması gerektiğini anlatmıştır: “Bizim Şems Hikmet sair âşıklar gibi değildir. Aşkın ne şehvet-perestlikten ibaret bulunan cihetine mağluptur ne de sırf cinnetten ibaret olan tarafına! Şems Hikmet kafasına bir Çingeneyi terbiye ederek hanım etmeyi kurmuş.”³⁴⁷

Ahmet Mithat Efendi’nin örnek olarak tasvir ettiği âşıklara bir örnek de *Para* hikâyesinde vardır. Onların aşkında birbirlerine kul köle olma hâli, duyguların en ucunu şiddetle yaşama hâliinden ziyade denklik ve uyum vardır: “Zira Vahdeti bir zekâ-yı mücesseme âşık olmuş ki kendisinin de dediği vechle onun bir milyon kızlar içinde bir dahasını bulamaz. Lâtime dahi bir kemâlât-ı ilmiye temasiline âşık olmuş idi ki onu bin de bir erkekte bulabileceği teslim edilemez.”³⁴⁸

Felsefe-i Zenan hikâyesinde de aşkın binbir türlü hâline karşı gençlere bir uyarı vardır. Hikâyede Akile Hanım, kardeşi Zekiye’nin, bulunduğu yerdeki Divan efendisini, mektubunda uzunca anlatması ve övmesi üzerine ona âşık olabileceğini düşünür ve bunun ardından kardeşini uyarmak ister çünkü aşkın yalnızca bir hâli yoktur. Binbir hâli vardır. Bu yüzden gençler aşkın her hâline hazır olmalıdırlar: “Hiçbir aşk yoktur ki masallarda denildiği gibi görür görmez derun-ı dilden ve can-ı gönülden hâsil oluversin. Bu belâ insanı o kadar sükûnetle yakalar ki sana bunun vechini tarif etmek ister isem elektirik kuvve-i seyyalesiyle insanın vücudunu doldurduklarını misal gösteririm.”³⁴⁹

³⁴⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 327.

³⁴⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 327.

³⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 490.

³⁴⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Para”, s. 547.

³⁴⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Felsefe-i Zenan”, s. 70.

I.12. Kader (Talih-Felek)

Hâce-i Evvel'in Muallim Naci'den olan torunu Nigar Ulusoy'un anlattığına göre; Nefise Hanım hamile olduğunu öğrendiğinde çocuğu dünyaya getirmemek için çok uğraşmış fakat kadere mani olamamış ve Ahmet Mithat Efendi dünyaya gelmiştir: “Çocuğun düşürülmesine karar veriliyor. Türlü çarelere başvuruluyor. Fakat imkânı yok. Cenin anadan ayrılmıyor. Ne yapsınlar, kadere razı olmaktan başka çare yok. Neticede Ahmed dünyaya geliyor.”³⁵⁰ Annesinin bu olay aklına geldiğinde “Meğer senin gibi tanınmış bir adam dünyaya gelecekmiş, biz de ekmeğini yiyecekmışız. Az kalsın günaha girecektik. Bizi affet oğul.”³⁵¹ dermiş.

Dünyaya gelişi kaderin büyük bir cilvesi olan yazar, *Letâif-i Rivâyâtı*'ndaki bazı hikâyelerinde kaderden, (talihten ve felekten) sıkça bahseder. *Suizan, Gönül, İki Hud'akâr, Can Kurtaranlar, Yeniçeriler, Bir Gerçek Hikâye, Cinli Han ve Bahtiyarlık* hikâyelerinde birer cümle ile hikâyenin akışına bağlı olarak kader hakkında söylemler yer almasına karşın *Nasip*'te hikâyenin kurgusu “nasip” anlayışına ve “eden bulur” ilkesine göre temellendirilmiştir.

Gönül hikâyesinde Pol ve Margred adlı iki aşığın evlenmelerine Margred'in babası karşı çıkar. Bunun üzerine Pol ve Margred kaçarlar. Margred'in babası ve annesi gençlerin peşine düşer ve Kuba'ya kadar gelirler. Orada olay tatlıya bağlanır ve kızın ailesi gençlerin evlenmelerine izin verir. Yazar hikâyenin sonunda onların Kuba'ya seyahat etmelerini “Netice-i kelâm bunların Kuba ceziresine kadar bir seyahat vermeleri cümlesinin defter-i kaderinde mukayyet imiş”³⁵² diye kadere bağlayarak açıklamada bulunur.

Nasip hikâyesinde Polin adlı kız Jan diye bir genci sever. Kızın babası kızını en iyi kemanı yapan kişiye vereceğini söyler. Fakat en iyi kemanı Jan'ın değil Feliks'in yapacağı bellidir. Polin ve Jan kavuşmak için bir hileye başvururlar ve akşamleyin

³⁵⁰ http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/discover?rpp=10&page=1&query=ahmet+mithat+efendi&group_by=none&etal=0 (21.03.2017)

³⁵¹ http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/discover?rpp=10&page=1&query=ahmet+mithat+efendi&group_by=none&etal=0 (21.03.2017)

³⁵² Ahmet Mithat Efendi, “Gönül”, s. 29.

Feliks'in yaptığı kemanla Jan'ın yaptığı kemanı değiştirler³⁵³ fakat kaderin hükmünü değiştiremezler; çünkü Feliks de Polin'in gönlünün kendisinde değil Jan'da olduğunu anladığı için geceleyin onlardan önce gidip kendi yaptığı keman ile Jan'ın yaptığı kemanı değiştirmiştir. Neticede kendi yaptığı keman dönüp dolaşıp yine kendine gelmiş ve yazılan alın yazısı bozulmamıştır.

Suizan'da da "evlilik kaderdir" fikri savunulur. Simon ve Polin'in farklı sosyal sınıflardan olsalar bile evlenmesi "Lâkin takdir-i ilâhi bozulmaz."³⁵⁴ diyerek kadere bağlanır.

Gönül'de de evliliğin kader olduğu fikri vardır. İnsanın kendi iradesinin dışında evleneceği kişinin belirlendiği görüşü dile getirilir: "Âleme tertip veren zat elbette bana dahi bir eş hazırlamıştır. Lâkin bu eş kimdir?"³⁵⁵

İki Hud'akâr'da Luiz yemekte gördüğü delikanlıyı beğenmesi ve hatta yanına oturmadığına pişman olması, kendi kendine konuşması ve evlenme teklifi etse kabul edeceğini düşünmesi üzerine yazar araya girer ve fikrini açıklar:

"Evet, bu hâl insanlıkta vardır. Kaza ve kadere imanı olanlar buna 'kısmet' derler. Böyle şeylere imanı olmayan 'tesadüf' deyip bazı hükema ise bunlar arasında bir seyyale-i mîknatîsiye seyelân eylediğine zethabla türlü türlü tevilâtta bulunurlar. En doğru bir şey var ise o dahi bu hâlin vukuundan ibarettir. Sebeb-i vukuunu aramak pek zannederiz ki beyhude bir yorgunluktur."³⁵⁶

Cankurtaranlar hikâyesinde ise ölüm vaktinin kader olduğu düşüncesi dile getirilir: "Bunca hayvanat-ı bize kısmet etmiş olan Hak sübhane hazretlerinin şu lütfu hiçbir zaman hatırımıza bile gelmediği hâlde, o zaman beni bir ayı balığına kısmet edebileceği ihtimalini hatırıma getirince bu haksızlığa o kadar canım sıkıldı ki!..."³⁵⁷

Yeniçeriler hikâyesinde de *Cankurtaranlar*'da olduğu gibi ölüm vaktinin kader olduğu düşüncesi dile getirilir. Hikâyede Ayşe, Hasan Pehlivan'ın onu öldüreceğini

³⁵³ Bk. Ahmet Mithat Efendi, "Nasip", s. 268.

³⁵⁴ Ahmet Mithat Efendi, "Suizan", s. 3.

³⁵⁵ Ahmet Mithat Efendi, "Gönül", s. 91.

³⁵⁶ Ahmet Mithat Efendi, "İki Hud'akâr", s. 717.

³⁵⁷ Ahmet Mithat Efendi, "Cankurtaranlar", s. 777.

haber vermesi üzerine kaderine rıza gösterir ve “Ne yapayım, benim de ecelim bu yüzden imiş derim.”³⁵⁸ diyerek kadere rıza gösterir.

Bir Gerçek Hikâye'de ayrılığın ve başa gelen dertlerin kader olduğu fikri vardır. K.'nin Ali ve sevdiğini ayırması üzerine halk bunun yalan olduğunu bile bile” olacak böyle imiş. Kader buna icap etmiş.”³⁵⁹

Bahtiyarlık hikâyesinde insanın hangi mesleği icra edeceğini kaderin belirlediğine değinilir: “Oğlum, Bari sen benim gibi hayvan kalma şehre git! Oku! Yaz! Terbiye ol! Talihinde var ise paşa bile olursun. Benim gibi çiftçi kalmak bahtiyarlık mıdır? der idi.”³⁶⁰

Gençlik hikâyesinde ise talihin yardımından bahsedilir. “İşte gençlik böyledir. Her genç badî-i emirde tehhülün aleyhinde bulunur, fakat başı bir taşa dokunduğu anda tehhüle kendisi yalvarır. Şu kadar var ki, bir adam talihli olmalı ki başı benim gibi yumuşak taşa değsin.”³⁶¹

İş ve eş bulma, ölüm gibi meselelerin kader olduğunu savunan yazara göre kendilerine yazılan kadere razı olan insanlar kendilerini hiçbir zaman yeise kaptırmazlar. Örneğin *Ana-Kız*'da Madam Nardik kaderine tamamen teslim olmuş, eşinin ölümünün ardından kendisini hırpalamamıştır: “Hak taâla hazretlerinin kaza ve kade-rine teslimiyette bulunanlar kendilerini hiçbir vakitte bir yeis-i gayr-ı mahduda kaptırmazlar. Madam Nardik hakikaten bu teslimiyet erbabındandı.”³⁶² Yazar, Nardik'in hikâye boyunca sergilediği tavrı kaderci oluşuna bağlar ve Nardik karakterini kaderine teslim olan insan tipinin çizilmesine hizmet ettirir.

³⁵⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Yeniçeriler”, s. 175.

³⁵⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Gerçek Hikâye”, s. 238.

³⁶⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 283.

³⁶¹ Ahmet Mithat Efendi, “Gençlik”, s. 41.

³⁶² Ahmet Mithat Efendi, “Ana-Kız”, s. 826.

I.13. Ahlak Anlayışı

“İnsan vatanına nafi bir adam olmaya çalışmakla beraber asıl kendine nafi bir adam olmalıdır.”³⁶³

Ahmet Mithat, ahlaklı insanın özelliklerini *Emanetçi Sıtkı* hikâyesindeki Sıtkı'dan bahsederken şu şekilde sıralar: Halim, sabırlı, kerim, kani, kibirden uzak, cömert, tevazu sahibi, büyükle büyük küçükle küçük olan. Yazara göre insanın dış görünüşünün hiçbir önemi yoktur. İnsan ahlaklı olmalıdır:

“Fakat cemal-i suretin ne ehemmiyeti olur? Asıl cemal-i manevî demek olan ahlâka bakalım ahlâka! Ha bakınız bu ahlâk cihetinden Sıtkı Efendi emsalsiz adamlardan idi. Gayet halim, kani, sabur, kerim olduktan fazla bir de hoşsohbet ve hoşgûlukla dahi ahabını kendisine bent eyler idi. Kibir denilen şey yanına bile sokulamaz, tevazu kendisinden bir dakika bile ayrılmaz, küçükle küçük, büyükle büyük bir adam idi.”³⁶⁴

Bir insanın ahlaki vasıflarından biri de güvenilir olmasıdır. Zira *Emanetçi Sıtkı* hikâyesinde, doğrudan emanetçiliğin haricinde kabzımallık gibi bir görevi olan Sıtkı, emin bir insandır. Onu hiç tanımayanlar bile mallarını rahatlıkla ona gönderirler: “Meselâ Tunus'ta birkaç bin çift fes ve Mısır'da birkaç bin kazevî pirinci filânı olanlar bunları İstanbul'da Emanetçi Sıtkı namına gönderirler ve onun tarafından satılıp kuruşta iki para kabzımalığı aldıktan sonra kendilerine gönderilen paraya hile karışmamış olduğuna tamamıyla emin bulunurlar idi.”³⁶⁵

I.13.1. Suizan

Ahmet Mithat, *Hall'ül-Ukad* adlı eserinde “Zan, bize kesin bilgi ettirecek bazı gözlemlerin zihnimizde doğurduğu eksik hükümdür.”³⁶⁶ der ve Hâce-i Evvel, Fatma Aliye'nin kendisine yazmış olduğu bir mektupta “Hâsılı kızım hiçbir kimse hakkında miş!miş! verilen haberlere inanıp da bir hüküm veremem.”³⁶⁷ der.

Ahmet Mithat Efendi, bir kimse hakkında, o kimseyi tanımadan etmeden kötü hüküm verilmesinin yanlış olduğunu savunur. Bu görüş savunulurken de hikâye kahramanlarından birisi diğer bir hikâye kahramanına atıp tutar ya da kötü düşüncelerde

³⁶³ Ahmet Mithat Efendi, “*Bahtiyarlık*”, s. 283.

³⁶⁴ Ahmet Mithat Efendi, “*Emanetçi Sıtkı*”, s. 737.

³⁶⁵ Ahmet Mithat Efendi, “*Emanetçi Sıtkı*”, s. 736.

³⁶⁶ Ahmet Mithat Efendi, *İktisat Metinleri*, Hz. Erdoğan Erbay-Ali Utku, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s. 293.

³⁶⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 243.

bulunur fakat hikâyenin sonunda suizan yapan kişi tamamen haksız çıkarılır. Suizanda olan kişinin haksız çıkarılması yazarın suizannın kötülüğünü anlatmasına vesile olur.

Yazar, *Letâif-i Rivâyât*'taki hikâyelerinde de özellikle suizan ile hareket etmenin yanlış olduğunu savunur. Hatta *Suizan* hikâyesinin vakasını suizan neticesinde yaşanan olaylar zinciri üzerine kurmuştur. Bu hikâyede yazar, suizanna kapılmayla beraber doğabilecek kötü neticeleri sadece ihtimal olarak okuyucuya düşündürmüş ve suizanna düşen insanın hâllerini mizahi bir söylemle dile getirmiştir. Hikâyede, Simon'un arkadaşı evlerinde misafir olarak kalır. O gece Simon'un eşi Polin'in kuzeni Şarl da oradadır. Evdeki misafir, Şarl ve Polin'i ilk gördüğü anda fazla samimi olduklarına dair ufak bir kuruntuya kapılır ama "...ne diyeyim bilmem, pek de günahlarına girmek istemem"³⁶⁸ der. Yine de düşünceler peşini bırakmaz zihninde türlü türlü şeyler kurar ve aman "âlemde teehhül denilen şey bundan ibaret ise aman kimse teehhül etmesin."³⁶⁹ diye düşüncelere dalmışken gecenin bir yarısında evden gelen seslere dikkat kesilir. Polin'i geceliğiyle saç başı karışmış uyku hâlinde bahçeye koşar bir şekilde görür. Ardından ise Şarl'ın koşup bahçedeki kulübeye girdiğini görünce zaten suizannın esiri olduğu için habbeyi kubbe yapar; "ölü benzinde nur-ı hayat arayınız da karı yüzünde nur-ı iffet aramayınız."³⁷⁰ der. Durumu Simon'a anlatmayı düşünür fakat anlatmasının sonucunda Simon'un kâtil olacağı gibi birçok fikir aklına üşüşür. O esnada Simon'un telaşla aşağıya indiğini görünce, Şarl ve Polin'i öldürmeye gittiğini zanneder ve ona mani olmak için aşağıya iner. Sonrasında misafir ve Simon'un karşılıklı konuşmasına yer verir yazar. Misafir Simon'un eşini ve kuzenini öldürmeye gittiğini düşünüp onu engellemeye ve yatıştırmaya yarayacak cümleler kurup soru sormaya çalışırken Simon da akşamki yediği eriklerin yarattığı rahatsızlık hakkında cevaplar verir. Yazar bu kısmı mizahi bir üslupla anlatır. Suizannın neticesinde yaşanacak hâli ise hikâyenin sonundaki hisse ile verir: "İşte bir adam hakikat-i hâle muttali olmaksızın bir suizanna düşer ve bu bapta hülya ve evhamına âdeta vücut verir ise sonu böyle gülünç olur."³⁷¹

³⁶⁸ Ahmet Mithat Efendi, "Suizan", s. 8.

³⁶⁹ Ahmet Mithat Efendi, "Suizan", s. 9.

³⁷⁰ Ahmet Mithat Efendi, "Suizan", s. 11.

³⁷¹ Ahmet Mithat Efendi, "Suizan", s. 12.

Fakat her hikâyenin sonu *Suizan* hikâyesindeki gibi tatlıya bağlanmaz ve her hikâyede bu kadar gülünç vakalar yaşanmaz. Bunlardan biri de *Yeniçeriler*'dir. *Yeniçeriler*'de olaylar *Suizan*'da olduğu gibi kolayca çözülmemiş ve gülünç bir şekilde yaşanıp tatlıya bağlanmamıştır. Bu hikâyede; suizan ve acele karar vermenin neticesi ayrılık ve ölüme yol açar. *Yeniçeriler*'de Osman Çorbacı'ya çocuğunun olmayacağı ve ümidini kesmesi söylenmiştir. Osman Çorbacı İstanbul'dan ayrıldıktan tam 11 ay sonra, karısından, oğlu olduğuna dair mektup almış ve ben 11 ay karımın yanında yoktum ki nasıl şimdi çocuğum olabilir ki diye düşünerek karısının onu aldattığına hükmetmiştir. Hâlbuki eşi, Osman Çorbacı gittikten 8 ay 25 gün sonra doğurmuştur. Osman Çorbacı'nın suizanna kapılması ve acele karar vermesi neticesinde Hasan Pehlivan'a karısını ve çocuğu öldürme görevi vermiş; Hasan Pehlivan Osman Çorbacı'nın karısını öldürmeyip onunla evlenmiş, çocuğu da bir bakkal dükkânının kepengine koymuştur. Yıllar sonra Hasan Pehlivan'ın ve Ayşe'nin bir kızı olmuş ve bu kızla yıllar önce bakkal dükkânına bırakılan ve sonradan Civelek Hüsnu olarak anılan bir Yeniçeri, yani iki kardeş birbirine âşık olmuştur. Suizannın neticesinde iki kardeşin enest bir ilişkiye sürüklenmesi, Civelek Hüsnu'nün yıllarca bakkal dükkânına bırakıldığı için hor görülmesi, Pehlivan Hasan'ın namının cellada çıkması, Ayşe'nin çektiği sıkıntılar ve hikâyenin sonunda Hasan Pehlivan'ın kızının delirip Civelek Hüsnu'nün ölmesi; yazarın, suizannın ne kadar kötü olduğu görüşünü okuyucuya iz bırakan bir şekilde aktarması bakımından oldukça önemli olaylardır.

Yeniçeriler hikâyesinde suizan neticesinde kararın hayatlar *Teehhül*'de de vardır. *Teehhül*'de suizan ve dedikodu neticesinde iki genç birbirine kavuşamamış ve canlarına kıymışlardır. Bu hikâyede, Mazlum'un ailesi Hayfa'ya olan aşkını kabul eder ve Hayfa'yı Mazlum'la evlendirmeden önce araştırıp soruştururlar. Fakat Hayfa'nın komşularının "A hanımlar, bu kız bir delikanlı ile ipliği pazara çıkardı. Günahı üzerimize kalmasın, söyleyelim."³⁷² demesi üzerine Mazlum her ne kadar "o delikanlı benim" dese de ailesi, "O kızdan fayda gelmez" der ve Hayfa ile Mazlum'un evlenmesini engeller. Mazlum'u Sabire ile evlendirirler. Öyle ki; suizan ve dedikodu ölüm doğurur. Hikâyenin sonunda Hayfa ve Mazlum intihar eder. Mazlum'un ailesi

³⁷² Ahmet Mithat Efendi, "Teehhül", s. 53.

komşuların bu sözlerinin doğruluğunu yanlışlığını araştırmadan kabul etmesi, dedikodulara kulak vermesi, birebir tanımadıkları bir kız hakkında suizana kapılması, hikâyedeki iki gencin de ölümüne sebep olması bakımından önemlidir.

Firkat'te Havcır, Hacıhan'ın Memduh'la bir ilişkisi olduğunu düşünerek Havcır'ı evinden uzaklaştırmak için esircilere satar. Oysaki Hacıhan da suizana kapılıp Havcır'a kötülük etmiştir. Havcır, Hacıhan'a kendisine yapılanın hata olduğunu söylemeden evden ayrılmaz: "Sen büyük bir şüphede bulundun, ama hata ettin."³⁷³

Firkat, *Tezhül*, *Yeniçeriler* hikâyelerindeki aksine suizana neticesinde olumsuz sonuçlanmak yerine güzel biten hikâyeler de vardır. Bunlardan biri *Diplomalı Kız*'dir. *Diplomalı Kız* hikâyesinde Juli'nin apartmanlarındaki kapıcı, Juli'yi bir akşam takip eder ve onun çalıştığı yeri görünce "O! Bizim miskin Döpre buralarda meşhur olmuş ha! Baksana herkes onu birbirine gösteriyor."³⁷⁴ der ve onun fuhuş yaptığını, cinayet kumpanyasına ortak, Rişliyö sokağında bir evde metres olduğunu düşünür. Oysaki Jülü alın teriyle ekmek parasını kazanmış ve kapıcının, Jülü'nin metres olarak kaldığını zannettiği evin sahibi olmuştur.

Bir Acibe-i Saydiye hikâyesinde de kötü bir son yoktur fakat şaşırtıcı bir son vardır. Gambo ve Saka adlı gençler Calu adlı bir kızını severler. Fakat Calu'nun gönlü Gambo'dadır. Günlerden bir gün Calu tarlaya gider ve dönmez. Gambo söz verdiği hâlde sözünü tutmayıp Saka ile kaçtığını düşünür. Saka ise Calu'yu Gambo'nun kaçırdığını zanneder. Köylüler bile bu meselede ikiye bölünürler. Kimisi Saka'yı kimisi Gambo'yu suçlar. Hâlbuki Calu'yu ne Gambo'nun ne de Saka'nın kaçırmadığı, kaçırmanın bir Goril olduğu hikâyenin sonunda öğrenilir.³⁷⁵

Suizana düşenleri yanıltan ve hayata veda etmek yerine hayatını idame ettiren kahramanlardan biri de *Mihnetkeşan* hikâyesindedir. *Mihnetkeşan*'daki Mithat, Dakik ve eşinin ev bark sahibi olamayacağını, bunun sebebinin ise Dakik'in bir evi idare edebilecek kabiliyette olmadığını ve eşinin annesi tarafında kârhaneye bırakılmış bir

³⁷³ Ahmet Mithat Efendi, "Firkat", s. 141.

³⁷⁴ Ahmet Mithat Efendi, "Diplomalı Kız", s. 648.

³⁷⁵ Bk. Ahmet Mithat Efendi, "Bir Acibe-i Saydiye", s. 820.

kız ve kârhaneye girmiş bir kız olmasına bağlar.³⁷⁶ Fakat hikâyenin sonunda Dakik'in mutlu bir yuva kurmasına hikâye kahramanlarından biri bile şaşırır.

Emanetçi Sıtkı'da insanların, bir insanın hayatta neler yaşadığını bilmeden o kişi hakkında kesin hüküm vermemesi gerektiği mesajı verilir. *Emanetçi Sıtkı*'da Sıtkı, gönlü Ayşe'de olduğu için 40 yaşına gelmesine rağmen evlenmez. Fakat insanlar bunu bilmez ve onun hakkında suizanda bulunurlar. İnsanların dedikoduları Sıtkı evlendikten sonra da bitmez. Önce evlendiğine inanmazlar. Sonra da onun “ne idüğü belirsiz”³⁷⁷ bir kadınla evlendiğini iddia ederler. Fakat *Letâif-i Rivâyât* okuru neyin doğru neyin yanlış olduğunu, Sıtkı'nın hikâyesinin iç yüzünün ne olduğunu da bilir ve böylelikle suizannın kötü olduğu kanaatine varıp kendi hayatında suizan etmemeye dikkat eder.

Çingene'de Ziba, sesinin güzel olduğunu söyler ve şarkı söylemek ister. Artın söylemesine izin verirken Şems Hikmet Bey ise “İyi olur, ama bunların şarkıları da dinlenir mi?” diyerek Ziba'yı ve Çingeneleri küçümser ve Ziba'nın iyi şarkı söylemeyeceğini düşünür. Davut Efendi ise Ziba'nın sesindeki cevheri keşfeder ve onu beğenir. Hikâyenin en sonunda Ziba, Davut Efendi'nin bestelemiş olduğu bir şarkıyı fevkalade bir şekilde okur. Şems Hikmet'in Ziba'nın sesine hayran kalması yazarın “suizan kötüdür” tezine hizmet eder.

I.13.2. Dindar Sınıfın Ahlak Zafiyeti

Ahmet Mithat, vakanın Osmanlı Devleti dışında geçtiği hikâyelerinde din adamlarını ve dini eğitimi bazı yönleriyle eleştirmiştir.

Madam Sesil'in eğitim kısmında, Sesil'in halasının onun on dört yaşından sonra rahibeler tarafından eğitilmesine razı olmadığını anlatır. Çünkü insan kısmı rahip veya rahibe olmak için yaratılmamıştır. Hem böyle ortamların sanıldığı kadar güvenilir olmadığını aktarır ve “Böyle rahip ve rahibelik âlemlerinde dahi ne yaman romanlar vücuda gelmiş olduğunu görmediniz mi?”³⁷⁸ der.

³⁷⁶ Bk. Ahmet Mithat Efendi, “Mihnetkeşan”, s. 114.

³⁷⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Emanetçi Sıtkı”, s. 758.

³⁷⁸ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 710.

Cinli Han hikâyesinde herkes tarafından halis muhlis bir din adamı olarak bilinen papaz Papa Prasıl sanıldığıının aksine, düzenbaz hilekâr Mösyö De Laruş ile bir olup Jozefin'e kötülük kuran bir kişiliktir.

“Zavallı! Sen de unutma ki o kestiğin kafaların vücutlarını bir Papa Prasıl tutup zapt eyliyor idi. Sen de unutma ki o deldiğin sinelerin vücutlarını bir Papa Prasıl kazığa bağlıyor idi de öyle deliyor idin. Ben entrikacılarımı tertip ederek bir adamı istediğim tuzağa düşürdükten sonra cellâtlık hizmetinde her kimi ister isem istihdam eyleyebilirim. Pek başım sıkılır ise bu titrek elceğizlerim ile bu hizmeti kendim dahi görürüm. Ama ben olmaz isen sen on para etmezsin! Anladın mı dostum!”³⁷⁹

I.13.3. Eden Bulur

Bir Gerçek Hikâye'de Ali Onbaşı ve Rum bir kız birbirlerine âşık olurlar. Kızın ailesinin izni olduğu, evlenmelerine hiçbir mani olmadığı hâlde K. cenaplarının türlü iftira, oyun ve hileleriyle kavuşamazlar. Fakat gün olur devran döner ve K. cenapları mutsuzluğa sürüklenir, eşi tarafından uşağı ile aldatılır. Zira eden bulur ve “zerre kadar hayrı veya ol miktar şerri yapmak ile yapmak istemek hükmünde mütenasıptir. Yapar isen sana da yaparlar. Y yapmak ister isen sana da yapmak isterler.”³⁸⁰ Yazar, *Bir Gerçek Hikâye*'nin kurgusunda verdiği eden bulur felsefesini hikâyenin sonunda da belirterek okuyucuya kıssadan hisse çıkartmak istemiştir.

I.13.4. Hile

Yazar, hile kuranların dönüp dolaşıp kurduğu hileye kendilerinin düşeceğini savunur. Nasip hikâyesinde Jan, Polini'nin babasının yaptığı yarışmayı kazanıp Polini ile evlenmek ister fakat kendisi de dâhil olmak üzere kalfa arkadaşlarından kimse Kanbur Feliks kadar iyi keman yapamıyordu:

“Lâkin eyvah ki ben sanatta sair arkadaşlarımın cümlesinden daha gerideyim. Hele o kambur Feliks hepimizden daha mahirdir. Eğer şu imtihana bir fesat karıştırmak mümkün olmaz ise ben mutlaka meyus kalırım, Feliks mesut bahtiyar olur.”³⁸¹

Feliks'in yarışmayı kazanıp Polini ile evleneceği düşüncesi Polini'yi de Jan'ı da türlü hileler kurmaya sevkeder ve Polini “bir aralık gece gidip Feliks'in yaptığı kemani

³⁷⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Cinli Han”, s. 351.

³⁸⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Gerçek Hikâye”, s. 239.

³⁸¹ Ahmet Mithat Efendi, “Nasip”, s. 262.

kırmak, suretine zarar vermek” ister fakat sonra kemanı kırmakla Feliks’te bulunan kabiliyeti değiştirmeyeceğini idrak ederek bu dūřüncesinden vazgeçer. Ama daha sonra Jan ile bir olup Feliks’in yaptığı keman ile Jan’ın yaptığı kemanın yerini değiştir.

İyilerin iyiliği de, kötülerin kötülüğü de, hilekârların hilesi de döner kendini bulur. Jan ve Polini türlü hilelerle yarışmayı kazanmayı dūřünürken Feliks, Polini’nin Jan’a olan ilgisini anlamış ve kendi yaptığı kemanı Jan’ın kemanı ile değiştirmiştir. Yani aslında Jan’ın, Feliks’in sanarak aldığı keman kendi kemanıdır. Dolayısıyla hile ile hareket eden Jan da Polini de emellerine ulaşamamışlar ve yarışmayı Feliks kazanınca yaptıkları hilekârlığın dönüp dolaşıp kendilerini bulduğunu anlamışlardır.

I.14. Âdâb-ı Muâşeret

Tanzimat devriyle beraber Osmanlı Devleti'nde birçok alanda değişim başladığı gibi gündelik hayatta da ciddi bir değişim yaşanmış ve Osmanlı aydınları âdâb-ı muâşeret kavramı üzerine düşünmeye başlamışlardır. “Gündelik hayatın somut bilgisi anlamında zengin bir içerik kazanan âdâb-ı muâşeret kavramı, geleneksel ve modern dokular arasındaki sürtüşmeyi asgariye indirmek, her ikisinde de birbirini tamamlayabilecek özelliğe sahip noktalara dikkati çekmek ve en önemlisi Avrupa mitini canlı tutabilmek amacıyla ortaya atılmıştı.”³⁸²

Bu devirde karşılaşılan, Avrupa medeniyetinin Osmanlı medeniyetinden oldukça farklı bir yapısı vardı. Halkın bu farklılığa alıştırılması ve yeni medeniyetle uyum sağlaması için edebî eserler ve seyahat kitapları araç olarak kullanılmıştır. Ahmet Mithat Efendi, halka, karşılaştıkları Avrupa medeniyetini tanıtmak amacıyla *Avrupa Adab-ı Muâşereti Yahut Alafranga* adlı eserlerini kaleme almıştır. Yazar, *Avrupa'da Bir Cevelan*³⁸³ adlı eseriyle yalnızca Avrupa gezisinden bahsetmekle kalmamış Osmanlı halkına bir Osmanlı aydını gözüyle Avrupa medeniyetini, kültürünü adab-ı muâşeretini de tanıtmıştır. Zaten 15 sene boyunca Avrupa şehirlerini sokak sokak okurlarına tanıtan Ahmet Mithat oraya gittiği zaman yanında pusula ve plandan başka bir rehberi bulunmadığından söz eder. Yalnız müşterekler kongresine katılmakla kalmamış aynı zamanda Avrupa'yı gezmiş her yönüyle tanıma fırsatı elde etmiştir. Avrupa'daki tecrübelerinin ardından *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı eserini kaleme alan Ahmet Mithat bu eseriyle okurlarına İstanbul'daki hazırlıklarından başlayarak dolaştığı her şehri yalnızca anlatmakla kalmamış gerekli âdâb-ı muâşereti öğrenmelerini de sağlamıştır.

Hâce-i Evvel, Osmanlı toplumunu, değişmekte olan adabımuâşeret hakkında hikâyeler vasıtasıyla bilgilendirmek istemiştir. *Letâif-i Rivâyât*'ta vakanın Avrupa'da,

³⁸² Ekrem Işın, “Ahmed Midhat Efendi ve Gündelik Hayatın Pratik Bilgisi: Âdâb-ı Muâşeret, *Tarih ve Toplum*, S. 44, 1987, s. 96.

³⁸³ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, haz. N. Arzu Pala, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

Beyoğlu'nda geçtiği ve şahısların Avrupalı oldukları hikâyelerde özellikle Batı âdâb-ı muâşeretine ait izler bulmak mümkündür.

I.14.1. Balayı

Letâif-i Rivâyât'ta *İki Hud'akâr* hikâyesinde “balayı” kavramı geçer. Hikâyede, yeni evlenen Luiz ve Andre'nin balayı denilen zamanlarını güzel bir şekilde geçirdiklerine yer verilir:

“Zevk ve safa zahir! Bunların ihtiyaçları pek az şey olduğundan onu pek kolay tesviye edebilirler. Ondan başka ne Luiz'in akli başka erkekte, ne de Andre'nin gönlü başka kadında olmadığından ve hatta yeni gelin güveyi de olmaları hasebiyle bütün gün diz dize, baş başa musahabetten başka bir şeyden de zevk ve lezzet beklemediklerinden bunlar “balayı” denilen zamanlarını o kadar tatlı geçirdiler ki prenslerin bile bu kadar tatlı balayları geçirmeleri nevadirdendir.”³⁸⁴

Ahmet Mithat, *Bir Tövbekâr* hikâyesinde ise *İki Hud'akâr* hikâyesindeki balayının devamını anlatır nitelikte Batı'da balayından sonraki evliliklerin hâllerine değinir:

“Avrupalılarda ‘lün dö miyel’ denilen evlilikten Avrupalılarda tezevvücün zevki safası ‘lün dö miyel’ denilen birkaç aya mahsus olup ondan sonra zevç ve zevcenin derhal birbirinden soğumaları işte kable'l izdivaç muşakalarından naşi o lezzeti evvelce almış bitirmiş olmalarından neşet eyleyeceği gibi bizde yek-diğerinin yar ve yaveri çıkan zevç ve zevcenin senelerce müddet birbirine âşık-ı Şeyda dercesindeki muhabbetleri dahi mahza sevda denilen safa-yı ruhanîyi visal-i cismanî ile beraber yekdiğerinden hissederek ondan sonra birbirinin aşığı olmaya başlamalarından naşidir.”³⁸⁵

I.14.2. Reverans

Çingene'de Şems Hikmet Bey'i yolcularken Düriye Hanım, iki küçük kız ve Ziba'nın reveransına yer verilir: “Bey Düriye Hanımı veda ederek Düriye dahi beyi etekledi ise de Ziba lüzumunu birdenbire derhatır edemedi. Fakat iki küçük kız dahi beyefendiye vedaen etekledikleri zaman Ziba biraz sırtarak geldi etekledi.”³⁸⁶

³⁸⁴ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 723.

³⁸⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Tövbekâr”, s. 420.

³⁸⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 471.

I.14.3. Kadın ve Erkeğin El Ele Vererek Selamlaşması-Sevgililerin Kol Kola Dolaşması

Suizan hikâyesinde Polin'in, kocasının erkek arkadaşıyla el ele vererek selamlaşmasına ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir: “Vakıa Simon’un dediği gibi zevcesi Polin besbelli şidde-i iştiyakından olmalıdır ki bizi hane kapısından istikbal edip beni evvelden dahi tanıdığı cihetle zevcinin takdim ve tarifine hacet bile kalmaksızın kemal-i nezaket ve edeple el ele verişerek ve selâmlaşarak üst kata salona çıktık.”³⁸⁷

Cinli Han'da iki sevgilinin kol kola dolaşması örneği verilmiştir: “Aralıkta bir kere Pazar günleri köy kilisesinde sevgilisi ile birleşip de badehu kol kola vererek gezindikleri esnada ...”³⁸⁸

I.14.4. Sofra Âdâbı

İki Hud'akâr hikâyesinde erkeğin kadına sofrada nasıl davranacağı anlatılır: “Alafranga sofralarda, bir erkeğin kendi yanında bulunan kadını hiç tanımasa bile kadın kadehine su veya şarap koymaya davrandıkça, daha evvel davranarak o gibi hizmetleri ifa edivermek, erkeğin terbiyeten vazifesidir.”³⁸⁹

Yine aynı hikâyede Luiz sofraya geç geldiğinde Madam Balu'dan “...delikanlının yanındaki sandalyeyi devirip dayat(masını)”³⁹⁰ istemesi yazar tarafından, Avrupa'da bu şekilde konulan sandalyeler bir kimse için ayrılmıştır diyerek açıklanır.

I.14.5. Prezante

İki Hud'akâr hikâyesinde Sesil ve Andre birbirlerine takdim edilip tanıştırlımdan sohbet eder. Bunun ardından yazar araya girer ve İngiltere, Fransa ve İsviçre'de prezante etmek kültüründen bahseder: “Yekdiğerine prezante olunmaksızın söz söy-

³⁸⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Suizan”, s. 6.

³⁸⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Cinli Han”, s. 339.

³⁸⁹ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 717.

³⁹⁰ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 717.

leşmemek usulü ancak İngiliz terbiyesinde mevcut olup, Fransızlar ise bu kadar külfetli hareket edemeyeceklerinden ve İsviçre'nin Fransız kısmı dahi aynıyla Fransız addolunacağından bahisle bunlar konuşmaya da başladılar.”³⁹¹

I.14.6. Değişen Kıyafetler

Ahmet Mithat Efendi, *Dolaptan Temaşa* hikâyesinde Behram Ağa'nın tanımadığı bir evde karşılaştığı kadını tarif ederken kullandığı kelimelerden 'yarım hotoz'u okurunun anlamayacağını söyler ve 'hotoz'un ne olduğunu ayrıntılı bir şekilde açıklar:

“Karilerimizce anlaşılmayan bir şey var ise o da galiba yarım hotoz olmalıdır. Bu vak'anın mürur-ı esnasında İstanbul kadınları öteden beri giydikleri dökme püsküllü ve yazma yemenilerle müzeyyen mini mini fesleri terke başlamışlar idi. Yarım hotozları yeni yeni moda addolunuyor idi. Bunlar ise etrafı oyalı âlâ kandilli yazmalarını tepeleri hizasından başlarının ya sağ veyahut sol cihetine doğru kulaklarına doğru gayet sanatkârane bir surette kıvrırcıklı olarak iğneler ile iliştiirmekten teşekkül ederler idi. Bunun altından kâkül dahi sokma kâkül denilen surette tanzim olunurlar idi ki, o dahi saçların ön zülüflerini uzatabilecekleri kadar uzatarak badehu büküp büküp kulakları arkasına iliştiirmek suretiyle vücuda getirilir idi.”³⁹²

Ana-Kız hikâyesinde Velospitçi kadınların kıyafetine bir eleştiri vardır: “Velospidçi kadınların kıyafetleri ve merakib-i medeniyeye suret-i rükubları bu Avrupalı fazılların dahi mahcubiyetlerinden yüzlerini kızartacağına hiç şüphe etmemelidir.”³⁹³

³⁹¹ Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud'akâr”, s. 717.

³⁹² Ahmet Mithat Efendi, “Dolaptan Temaşa”, s. 674.

³⁹³ Ahmet Mithat Efendi, “Ana-Kız”, s. 830.

I.15. Bâtıl İnançlar

“Vehim neyi büyültür ise cin dahi o surette zuhura geliyor.”³⁹⁴

Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyât*’taki *Cinli Han*, *Teelhül*, *Çingene*, *Bir Tövbekâr* adlı hikâyelerinde bâtıl inançlar hakkındaki görüşlerine yer vermiştir.

Letâif-i Rivâyât serisindeki *Cinli Han* hikâyesi yazarın; büyü, sihir gibi şeylere karşı olan fikirlerinin manifestosu gibidir. Hikâyede askerden dönen Salpet *Cinli Han* diye anılan ve herkesin yaklaşmaya korktuğu bir yerde konaklar. Handa, bağlı, sürekli tepinen bir hayvan vardır. Kocakarılarına göre hayvanın tepinme sebebi; cinlerin, iyi saatte olsunların ve perilerin kendisine görünmesidir. Kocakarıların bu görüşünün aksine Salpet hayvanın açlıktan tepindiğini; odanın içine birden üşüşen böceklerin yanan ateşin dumanından etkilendiğini bilir ve handa olanların sebeplerini akıl yoluyla açıklar. Yazara göre Salpet, handa olanları cin, peri gibi bilinmez şeylere mal etmeyip aklın rehberliğine güvendiği için handa olanlardan korkmaz. Oysaki “Hakikat insanoğlu sebebini, hikmetini bilmediği şeyleri sebep ve hikmeti ne olduğu hiç de anlaşılmayacak olan diğer şeylere ne kolay hamleder?”³⁹⁵

Yazar, hikâyede cinlerle ilgili çeşitli inanışlar hakkında bilgi verdikten sonra dünyadaki bütün ülkelerde cinlere olan inancın varlığından ve hatta Amerika kıtası keşfedildiğinde, bilim insanlarının, oradaki medeniyetin perisiz, cinsiz olacağını zannettiklerinden ama oradaki cinlere ve ruhlara olan inancın daha fazla olduğundan bahsetmiştir.³⁹⁶

Cinli Han hikâyesinde olduğu gibi *Bir Fitnekâr* hikâyesinde de akıl ve zekânın bâtıl inançlardan üstün olduğunu temsil eden bir karakter vardır. Hikâyede İsmail Ağa; Zihni Bey’e, girdiği evdeki kadınla ne konuştuklarını işitmedikleri hâlde söyleyebileceğini belirtir. Safa Efendi ise bu durumu hayretle karşılar ve kerameti olup olmadığını sorar. Bunun üzerine İsmail Ağa “Hayır keramet sahibi değilim Kuvvetlice

³⁹⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Cinli Han”, s. 370.

³⁹⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Cinli Han”, s. 366.

³⁹⁶ Bk. Ahmet Mithat Efendi, “Cinli Han”, s. 370.

zekâ, kerametın arkasından ayrılmaz. Mesele zaten ezberimdedir de onun için biliyorum.”³⁹⁷ der.

Teehhül hikâyesinde ise kişinin gönlünden geçen bir iş olmadığı zaman “Acaba büyü mü yapıldı” hissine kapılmasına fakat bu hisse kapılmanın yanlış olduğuna bir örnek verilmiştir. Nitekim Sabire, Mazlum’un kendisine karşı ilgisizliği karşısında “Beyin bağlı olmasına karar vermek istedim.”³⁹⁸ diyerek Mazlum’a büyü yapıldığına inanmak ister. Fakat sonrasında “Gönül dahi buna razı olmak istemiyor. Sihir alâmetidir diyemem, çünkü sihre inanacak kadar eşek değilim.”³⁹⁹ der. Sabire’nin büyüye inanmayan ve bir şeyleri aklıyla çözmeye çalışan bir kadın olarak bu cümleleri söylemesi Osmanlı kadınına örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Letâif-i Rivâyât’ta cin, büyü gibi kavramlara eleştirinin ve bunlara olan inançların karşısında aklın yüceltilmesinin yanı sıra uğursuz kabul edilen sayılara da yer verilmiştir. *Çingene* hikâyesinde yazar, Haliç’ten Kâğıthane’ye doğru giden sandalın içindekileri ayrıntısıyla anlatır. Sonrasındaysa on üç sayısının Batı’da uğursuz kabul edildiğinden bahseder:

“Kilerciyle beraber sandal halkı on üçe balığ olmuştur. Frenkler bu on üç adedini meş’um addederler. Böyle bir sandalda veya bir sofrada hâsılı her nerede olursa olsun on üç kişi içtima eyledikleri zaman ya birisini aralarından çıkarırlar veyahut bir daha adam olarak adedi on dörde vardırırılar. Bu şeametin hakikaten var olup olmadığını bilemeyiz. Şu kadar biliriz ki şeamet-i mezkûre Frenkçe bir şey olup bizde dahi buna inanmak bir nev’ alafrağa hükmünü almıştır. İhtimal dünyada bazı kavimler vardır ki on üç adedini pek mesut olmak üzere itikat eylesinler. Bu adedin şeametinden korkanlar o şeamete duçar veyahut mesudiyetinden ümitvar bulunanlar o mesudiyete nail olurlarsa herhalde tesiri âdette bulmayıp kendi itikatlarında bulmaları doğru olur.”⁴⁰⁰

³⁹⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Tövbekâr”, s. 248.

³⁹⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Teehhül”, s. 48.

³⁹⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Teehhül”, s. 48.

⁴⁰⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 443.

I.16. Sade Türkçe/ Üslup

“Ahmet Mithat Efendi, yalnız Türk romanının babası değil aynı zamanda sade Türk nesrinin de kurucusudur.”⁴⁰¹

Osmanlı tarihinin belli dönemlerinde Türk dilinin sadeleşmesi hususunda devrin ileri gelenleri tarafından bazı görüşler dile getirilmiştir. Dilin sadeleşmesi doğrultusundaki fikirler, en kuvvetli şekilde Milli Edebiyat döneminde savunulmuş olsa da bu fikirlerin temelleri Tanzimat devri ve öncesine dayanmaktadır.

Türkçenin sadeleşmesinin ilk savunucularından biri Ahmet Mithat Efendi’dir. Yazar, dildeki sadeleşmenin yalnızca savunucusu değil, savunduğu bu görüşün uygulayıcısıdır da aynı zamanda. O, eserlerini ağıdalı bir üsluptan uzak, sade bir Türkçe ile yazmayı tercih etmiştir. Halkın, eserlerinden daha fazla istifade etmesine vesile olmuştur.

Afgan mütefekkeri Mahmud Tarzi, Ahmet Mithat’ın üslubunun açık olması sebebiyle herkesin onu anladığından ve onun eserlerinden istifade ettiğini söyler: “Üslubu çok açık olup herkes onu anlar ve istifade ederdi.”⁴⁰² Hâce-i Evvel açık bir üslupla yazmıştır çünkü “Halkın medenî seviyesini yükseltebilmek, önce ‘onun seviyesine inmek, ona kendi dili ile ve hoşlandığı şekilde hitap etmekle’ mümkündür. Bu yola girdikten sonra, gerekli ve faydalı görülecek her şey kolaylıkla verilebilirdi.”⁴⁰³

Halk için sade bir dille yazan Ahmet Mithat’ın sade lisan hakkındaki görüşlerini öğrenmemizde Muallim Naci ile mektuplaşmaları önemli yer teşkil eder. Yazar, mektuplarında, zamanında tumturaklı bir üslupla hulûs-nâmeler yazdığından fakat uzun zamandan beri bu üslubu kat’i bir surette terk ettiğinden ve sade bir üslupla yazmaya alıştığından bahseder.⁴⁰⁴ Bu bahisten sonraki mektuplarında ise Muallim Naci de Ahmet Mithat Efendi de sade bir dille yazışır. Ahmet Mithat, mektuplarının dili sadeleştikten sonraki hislerini şu şekilde anlatır:

⁴⁰¹ Mustafa Argunşah, “Ahmet Mithat Efendi’nin Türkçenin Sadeleşmesiyle İlgili Görüşleri”, *Turkish Studies*, Vol 7/4, 2012, s. 2.

⁴⁰² Mahmud Tarzi, “Merhum Ahmet Mithat Efendi”, *İstanbul*, C. 3, S. 28., 15 Ocak 1945., s. 6.

⁴⁰³ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Yayınevi, 17. bs., İstanbul 2006, s. 69.

⁴⁰⁴ Ahmet Mithat Efendi-Muallim Naci, *Muhâberât ve Muhâverât*, s. 32.

“Artık yazdığımı bozmaya ve bozduğum kelimelerin yerlerine daha ta’zîm-kârânesini bulmak için düşünmeye ve bunu düşünüyem der iken asıl fikrimi, mütâla’amı unutmaya mecbûr olmuyorum.”⁴⁰⁵ Mektuplaşmalarında da görüldüğü üzere Ahmet Mithat Efendi üslupta sade olmaktan yanadır. Yazar, üslup kaygısıyla bazen fikirlerini üsluba feda etme tehlikesine düşebilir. Bu oldukça tehlikelidir.

Kamil Yazgıç, babası Ahmet Mithat’ın üzerinde en fazla durduğu meselenin dil meselesi olduğunu söyler ve babasının Osmanlı lisanı hakkında kendisine anlattığı düşünceleri şu şekilde aktarır:

“Aramızda, Arapça konuşan, farsça konuşan, boşnakça, Rumca, Ermenice, Yahudice, Arnavutça, lehçe, çerkesçe konuşan var. Hattâ, Fransızca, İtalyanca konuşmaya özenen yerliler bulunmasına rağmen, halis Türkçe konuşmaya çalışan yok. Bu yüzden, İstanbul, bir kocaman Babil kulesine, beynelmîl bir dil sergisine dönmüştür. Ve her kavim, ayrı bir lisanla konuştuğu içindir ki, Osmanlı tebaasında bulunanlar arasında bir türlü ittihat ve anlama hasıl olamıyor. Hattâ, bilâkis, bu yüzden aralarında, bir çok ihtilâflar doğuyor ve birbirlerinden ayrılıyorlar, birbirlerine düşman bile kesiliyorlar. Bu davada kazanç yolunu tutmamıza, matbuatın ön ayak olması lâzımdır.”⁴⁰⁶

“Bugün Türkiye’de kullanılan lisan Türkçe değildir. Ona katılan birçok yabancı kelimeler, zavallı lisanımızı bir aşure kazanına çevirmişler ve berbat etmişlerdir.”⁴⁰⁷ diyen Ahmet Mithat, *Letâif-i Rivâyât*’taki hikâyelerinde devrine göre oldukça sade bir dil kullandığı gibi Türkçenin sadeleşmesi hakkındaki görüşlerini *Çingene* ve *Bahtiyarlık*’ta dillendirmiştir.

Çingene’de Şems Hikmet’in Ziba’ya verdiği öğütler sırasında yazar, araya girerek sade lisan hakkındaki fikirlerini belirtmiştir. Ziba’nın Şems Hikmet’in sözlerini dinlediğini “ama sözlerin hikmetini onda bir nispetinde olarak bile anla(madığımı)”⁴⁰⁸ belirtir. Çünkü Şems Hikmet ağdalı bir Türkçe ile konuşmaktadır. Yazarın açıklamasının ardındaki kısımlarda “Şems Hikmet Bey mutlaka meramını anlatmak için sözlerini tekrar tekrar ve gittikçe daha açık söy(ler).”⁴⁰⁹ Hatta o kadar açık söyler ki, yazar araya girdiği zaman “biz o derecelerde açık ve vazih, yani fasih ve belîğ sözleri

⁴⁰⁵ Ahmet Mithat Efendi-Muallim Naci, *Muhâberât ve Muhâverât*, s. 55.

⁴⁰⁶ Kamil Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları*, s. 45.

⁴⁰⁷ Kamil Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları*, s. 45.

⁴⁰⁸ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 467.

⁴⁰⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 467.

yazmaya muktedir değiliz.”⁴¹⁰ diyerek yazarların dil hususunda özgür olmadığını söyledikten sonra Türkçenin sadeleşmesi hakkındaki görüşlerini belirtir: “Keşke Türkçemizi ol kadar sadeleştirebilmeye muktedir olsa idik.”⁴¹¹

Bu hikâyede dikkate değer konulardan birisi, Şems Hikmet Bey’in bir Çingene kızıyla konuşurken dilini sadeleştirmesidir. Halka bir şeyler anlatmak isteyen biri de dilini sadeleştirmelidir. Nitekim Ahmet Mithat Efendi de kendini halka hizmet etmeye adanmış; hikâyeleri, yazıları onlarca eve girmiştir. Halkı aydınlatmak için sade bir üslupla yazmayı tercih etmiştir. Bu hikâyede, Şems Hikmet konuşurken açık ve duru bir şekilde sözlerini iletmeye ulaşır fakat henüz Osmanlı yazarları buna ulaşamamışlardır görüşüyle de okuyucularını düşünmeye davet eder.

“Asıl sehl-i mümteni denilmek lâzım gelen şey budur. Herhalde biz burada Şems Hikmet’in sözlerini de Ziba’nın ve sair Çingenelerin sözlerini de kalem lisanıyla yazmakta olduğumuzdan karilerimiz bu sözlerin Ziba tarafından dahi anlaşılacak derecelerdeki suret-i fasihasını kendileri tahayyül buyursunlar.”⁴¹²

Ahmet Mithat, *Çingene* hikâyesinde duru bir Türkçe ile yazmanın güzelliğinden bahsedip, yazı dili ile konuşma dili arasındaki farkları eleştirirken *Bahtiyarlık*’ta da Osmanlı lisanını bilmeyen fakat bilmediği hâlde lisana eleştiri yapan insanları tenkit eder:

“Vakıa tahsili yolunda olup Fransızcası pek mükemmel idiye de Mekteb-i Sultanî’ye gideliden beri Türkçe’ye ehemmiyet vermediğinden Arabîden Farisî’den çocukluğunda tahsil etmiş olduğu miktarı muahheren Osmanlıca’ya tatbik edemeyerek lisan-ı mader-zadınca pek ziyade geride kalmış idi. Ama Senai bu kusuru kendisinde bulur mu? Kusur hep Osmanlı lisanında, hep Osmanlılıkta! Böyle barbar bir halkın gayri muntazam lisanını mükemmelen tahsil kabil olur mu ki zavallı çocuk tahsiline muktedir olabilsin? Bazı pek canı sıkıldıkça kendi kendisine der idi ki:

“Canım Farisî’de peder, Arabî’de eb derler. Farisî ve Arabî lisanları Osmanlıca’nın mahall-i iktibası addolunur. Peder-i âcizanem demek hata addolunmaz da eb-i âcizanem denildikte herkes güler, artık buna akıl mı erdirilebilir? Netice-i kelâm Senai Frenklikten başka hiçbir şeyi beğenmez bir adam olmuştu.”⁴¹³

⁴¹⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 467.

⁴¹¹ Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 467.

⁴¹² Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, s. 468.

⁴¹³ Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, s. 293.

I.17. Hikâye ve Romanla İlgili Hususlar

“Bir hikâye okunduğu zaman hem malûmât almalı hem eğlence bulmalı hem de neticesinde intibah ve ibreti mucip olacak bir hikmete nail olmalı.”⁴¹⁴

Ahmet Mithat Efendi, hayatı boyunca birçok edebî türde eser kaleme almıştır. Bu eserleri yalnızca belli yöntem ve metotlara bağlı kalarak oluşturmamış çoğu kez yeni yöntem ve metotları da denemiştir. Yazar, *Letâif-i Rivâyât'ta Ölüm Allah'ın Emri, Emanetçi Sıtkı ve Bir Acibe-i Saydiye* hikâyelerinde roman hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir.

Yazar *Emanetçi Sıtkı*'nın mukaddimesinde *Letâif-i Rivâyât*'ında bulunan bu hikâyeye roman denilmesinden ziyade tarih denilmesinin yerinde olacağını çünkü bu hikâyenin tarihî bir gerçekliğe dayandığından roman ismine layık olmayıp tarih adını alması gerektiğini söyler.⁴¹⁵ Bir yandan da “Bunda bizim dahlimiz yalnız vukuatı romancılık sanatı nokta-i nazarından sırasına koyarak mümkün mertebe kıraatinden telezüz dahi edilebilecek hâlde koymaktan ibarettir.”⁴¹⁶ diyerek gündelik hayatta yaşanan bir olayın, romanın kurgusunu oluşturup romancı eliyle edebî bir türe dönüştürülebileceğini anlatır.

Yazara göre bir romanın vakası okuyucunun beklediği şekilde gitmeyebilir. Roman, okuyucusunu hayallerle doldurup mutlu etmektense hakikati anlatıp üzmeli ve hayalle dolu, gerçeklikten uzak beklentileri yıkmalıdır. Yazar, *Emanetçi Sıtkı* hikâyesinde genç kızların ve genç erkeklerin bu hikâyeden memnun olmayacağını, çünkü romanda merak ettikleri birçok şeyin beklemedikleri gibi çıkmadığını söyler. Bunun ardından roman okumanın gayelerinden birinin istifade olduğunu söyleyip okuyucunun bu romandan istifade edeceğinden bahseder. “Fakat roman okumaktan eğer bir maksat dahi ‘istifade’ ise, o maksadın husulünü muhakkak görürüz. Çünkü vak’a maişet-i beşeriye üzerine icra-yı tetebbu eyleyen hükemaya en büyük bir zemin-i hikmet teşkil edecek kadar mühimdir. Yazalım, okuyunuz da bakınız.”⁴¹⁷ Görüldüğü

⁴¹⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Acibe-i Saydiye”, s. 821.

⁴¹⁵ Ahmet Mithat Efendi, “Emanetçi Sıtkı”, s. 733.

⁴¹⁶ Ahmet Mithat Efendi, “Emanetçi Sıtkı”, s. 733.

⁴¹⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Emanetçi Sıtkı”, s. 733.

üzere Ahmet Mithat insanların beklediği ve istediğinden ziyade hayatta karşılaşılabilecekleri ve istifade edecekleri tarzda bir roman yazmıştır.

I.17.1. Romanda Kronolojik Düzenin Kırılması ve Yazarını Esaretten Kurtarıp Hürriyete Kavuşturan Bir Hikâye

Hâce-i Evvel'e göre bir romanın hakikati anlatması kadar farklı tekniklere göre yazılması da mühimdir. Ahmet Mithat Efendi kronolojik zaman yapısını kıran roman ve hikâyeler kaleme alarak yeni yöntemler deneyen ve "bizde ilk hikâyelerin yazarı olduğu gibi 'mukaddimeden evvel neticeyi gösterip de erbab-ı mütalâaya mukaddimatı aratmak yolunu dahi'⁴¹⁸ açan bir yazardır.

Muharrir, *Ölüm Allah'ın Emri*'nde yazarların hikâyelerini giriş, gelişme, sonuç olarak ve kronolojik zamana bağlı bir şekilde yazma mecburiyetini bir nevi esaret olarak görür. Esareti ise terakkî için ayak bağı olarak nitelendirir. Yazarın bu hikâyeyi yazmayı düşünürken aklına gelen ilk "şey tahrir ve tasvir usulünü bu esaret belâsından kurtarmak sureti(dir)." ⁴¹⁹ Yazar, evvela hikâyenin sonucunu söyleyeceğini ve okuyucuda merak uyandıracığını; sonrasında ise geriye dönüş tekniği kullanarak hikâyenin başlangıcını anlatacağını ve romanını bu şekilde oluşturacağını belirtir. "*Ölüm Allah'ın Emri* önce olayların sonucunun anlatıldığı sonra da dönüşlerle olayların malum sonucu nasıl doğurduğunun anlatılmasıyla yazılış sürecinin anlatıya dönüştürüldüğü bir eser olarak edebiyatımızın ilkleri arasında yerini almıştır."⁴²⁰

Kronolojik zamanın kırılmasının romana ayrı bir lezzet vereceğini düşünen yazar, roman yazmadan önce bir plan yapılması gerektiğini söyler: "Evvelâ bir plan yapalım da sonra yazması kolaydır. Yoksa kalemi bir kere bir yere basıp da sonuna kadar etrafa uğratmaksızın sürter isek bir şey yazmış oluruz, ama yazdığım şey roman olamaz."⁴²¹ Zira Ahmet Mithat'a göre bir hikâyenin edebi değer taşıması için onu yalnızca oluş sırasına göre anlatmak yeterli değildir. Bu şekildeki yazıyı herhangi biri de yazabilir. Yazara göre, asıl romancı, bir hikâyeyi kendi sanatıyla nakış nakış

⁴¹⁸ Ahmet Mithat Efendi, "Ölüm Allah'ın Emri", s. 195.

⁴¹⁹ Ahmet Mithat Efendi, "Ölüm Allah'ın Emri", s. 196.

⁴²⁰ Selçuk Çıkla, "Ahmet Mithat Efendi'nin Roman Yazma Yöntemi", *TÜBAR*, XXXVII, 2015, s. 86.

⁴²¹ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 340.

işleyerek yazandır. Ahmet Mithat, bu görüşlerinin ışığında Fatma Aliye'nin *Udî* romanını: “Siz o romanı yazmamışsınız. Bir adamın doğduğu günden başlayarak hemen öldüğü güne kadar sergüzeştini hikâyeye edivermişsiniz.”⁴²² diyerek eleştirir ve *Udî* romanındaki Bedia'nın sergüzeştini bilen her kadının böyle bir şey yazabileceğini söyler. Fakat yazara göre böyle bir hikâyeyi yazan herkes “romancı olamaz. Romancı odur ki böyle bir hikâyeyi bir de kendi san'at-ı nefisesiyle işleyerek her levhası bir cilve-i mahsûsa ile okuyan captiver edecek hâle koyar.”⁴²³

Hâce-i Evvel, romanlarını yazarken kullandığı yeni teknikleri eserlerinin bir yerinde muhakkak anlatmıştır. Yazar, *Bir Acibe-i Saydiye* hikâyesinde de bunun örneğini vermiştir:

“Lâkin roman denilen şey ebvab ve füsulu muntazam kitaplara benzer mi ya? Yine işbu *Letâif-i Rivâyât*ımızın bir cüz'ünde nice seneler mukaddem demiş olduğumuz vechle romancı kısmı hikâyesinde ilkinden sonundan ortasından neresinden isterse girişi vermekte muhtardır. Sanat kendi sanatı değil mi? Söyleyeceği şeylere kendisince nasıl bir hüsn-i intizam vermeyi münasip görür ise öylece söze girişir. Burada bizce hüsn-i intizam dahi işte böyle Kongo'ya kadar giderek ahvali mahalliyeyi ve onlar meyanında şempanzeyi, gorilleri gördükten sonra goril sayd ve şikârı emrinde seyyah ve sayd-ı meşhur Pol dö Şalo'ya refakati göze aldırdıktan sonra bu ahval içinde peyda olan romana dahi ta neticesinden başlayıvermektir.”⁴²⁴

⁴²² Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 339.

⁴²³ Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, s. 339.

⁴²⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Acibe-i Saydiyye”, s. 810.

SONUÇ

Ahmet Mithat Efendi, yaşadığı devirde hangi alanda bir sorun gördüyse o sorun hakkında yazılar kaleme alıp sorunlara dikkat çekmiştir

Hâce-i Evvel, sosyal problemlere yalnızca parmak basmakla kalmamış, bu problemlere şifa olarak gördüğü çözüm önerilerini de sunmuştur. *Letâif-i Rivâyât*'ta yaşadığı devri etkileyecek fikirler, eleştiriler, tespitler olmasının yanı sıra yaşadığı çağı aşırıp günümüzün yaralarına bile merhem olabilecek tavsiyeleri, eleştirileri ve tespitleri şu şekilde maddelendirebiliriz:

1. Ahmet Mithat Efendi'nin üzerinde en çok durduğu husus eğitim olmuştur. Yazar, *Letâif-i Rivâyât*'taki *Felsefe-i Zenan*, *Ana-Kız*, *Cankurtaranlar*, *Firkat*, *Diplomalı Kız*, *İki Hud'akâr*, *Dolaptan Temaşa*, *Bahtiyarlık*, *Ölüm Allah'ın Emri*, *Teehhül*, *Esaret*, *Çingene*, *Cinli Han*, *Bekârlık Sultanlık Mı Dedin*, *Firkat*'te yani on beş hikâyesinde eğitim konuları hakkında görüşlerini, eleştirilerini, tavsiyelerini dile getirir:

- Çocuklara hem Doğu hem de Batı eğitimi verilmelidir.
- Her ağaç her yaşta eğilebilir. Öğrenmenin yaşı yoktur.
- Aileler çocuklarının eğitim öğretim hakkından mahrum kalmaması için ellerinden ne gelirse yapmalıdırlar. Çocuk esasında ailesinin bir yansımasıdır. Bu sebepten aileler çocuklarını yetiştirmeye önem göstermelidirler.
- Çocuklar ilk terbiyelerini ailelerinin yanında almalıdırlar. İlk eğitim yeri baba ocağı, ana kucağı olmalıdır fakat aileler çocuklara yeterince tavsiye verecek güçte değillerse çocuklar ailenin yanından alınıp başka bir yere verilebilir.
- İnsanların rahip ve rahibe olmak için yaratılmadığını savunan Ahmet Mithat Efendi çocukların belli bir yaştan sonra din görevlilerinin yanında kalmamasını tavsiye eder.
- Özellikle çocuklar muhakkak eğitim almalıdırlar. Bu eğitimin örgün ya da yaygın olması fark etmez. Çocuğun muhakkak eğitim alması gerektiğini savunan yazar mahvına sebep olacak bir eğitim almasındansa şifahen eğitim almasının daha evlâ olacağını düşünür.

- Eğitimciler okuttukları kitapları önce kendilerine rehber edinmelidirler ki öğrencilerine örnek olabilsinler.
- Ahmet Mithat Efendi, mürebbiyenin Osmanlı ve Müslüman olması gerektiğini savunur. Bunu savunurken de Müslüman Osmanlı mürebbiyelerinin kendilerine çekidüzen vermeleri gerektiğini; çocuk psikolojisini, çocuğa nasıl davranmaları gerektiğini anlatır: İyi bir eğitimci çocuklara işkence etmemeli, çocukları eğitimden soğutmamalıdır. Aksine çocukları sevmeli, onlara dersleri sevdirmeli ve onlar için fedakârlık etmelidir.
- İnsan, ne yalnızca Doğu'nun ışığından feyz almalı ne de yalnızca Batı'dan feyz almalıdır.
- Ailenin kötü alışkanlıkları varsa bu kötü alışkanlıkları çocuğa göstermekten kaçınmalıdır.
- Aileler mürebbiyeler konusunda dikkatli olmalıdır.
- Büyük küçük herkes muhakkak yabancı dil öğrenmelidir. (*Letâif-i Rivâyât*'ın dil bilen bir kadrosu olması bu görüşü destekler niteliktedir.)

2. Ahmet Mithat Efendi hikâyeleriyle bir okuma kültürü yaratmıştır. *Letâif-i Rivâyât*'taki bazı hikâyelerde okuyan kadın ve erkek tipini çizmiştir. *İki Hud'akâr*, *Bahtiyarlık*, *Obur* adlı hikâyelerde kadının roman okuması hakkında görüşler dile getirilmiştir. *Letâif-i Rivâyât*'ta kadının roman okumasına dair iki görüş vardır. Kadınlar boş vakitlerinde kendilerini vesveseye, boş işlere vermek yerine; aşk romanı dahi olsa bir kitap alıp okuyarak bu boş vakitleri doldurmalıdır. Genç kızlar hayat karşısında tecrübe elde etmek için muhakkak roman okumalıdır, kendilerini kuru hayallere sevk edecek neşriyattan ise kaçınmalıdır. Genç kızlar -hikâyelerin yazıldığı devrin şartlarına baktığımızda okullarda tahsil imkânı olmadığı ve hayatları genellikle evlerinden ibaret olduğu için- kendilerini hayata hazırlayacak kitaplar ve özellikle hakikatin yansıması olan romanlar okumalı, gerçek hayattan uzak, hayale sevk edecek olan şiir ve aşk hikâyeleri okumamalıdır. Roman yalnızca sessiz bir şekilde okunulup bırakılmamalıdır. Okuduktan sonra roman hakkında düşünülmesi, mütalaa edilmelidir. Roman okuyan, okudukları hakkında düşünüp sorgulayan genç kızlar hayat denilen şeyin ne olduğunu anlamıştır ve hayatta yaşayacağı olaylara karşı artık hazırdır.

Erkeklerin roman okumasına gerek yoktur. Çünkü onlar zaten dışarıda hayatı öğrenmişlerdir. Bu sebepten erkekler kendilerini daha da geliştirecek olan ilim, felsefe, edebiyat kitapları okumaya ağırlık vermelidirler. Öte yandan, hayat tecrübesi olmayan delikanlılar da genç kızlar gibi roman okumalıdır. Fakat hayat tecrübesini kazanmış olan erkekler daha çok, kendini farklı konularda geliştirecek, zihninde yeni ve faydalı fikirler uyandıracak, kendilerini daha çok araştırmaya, düşünmeye, çalışmaya sevk edecek kitaplar okumalıdır.

3. Hikâyelerin yazıldığı dönem için esaret kurumunun henüz kalkmadığı düşünülürse, *Letâif-i Rivâyât*'taki hikâyeler, okuyucularına rol-model olması bakımından oldukça önemlidir. Hikâyeleri okuyan esirler kendi haklarını bilecek, efendisinin hudutlarından haberdar olacak, sorgulamayı öğrenecektir. Efendiler ise, esirlere evlat nazarıyla bakmayı deneyecek, esirlerinin eğitimine önem verecek, esirlerini sevdiklerinden ayırmayacak, esirlerine iyi muamelede bulunacaktır.

- Hürriyet, hayatı başkasına muhtaç olmadan yaşamaktır. Esaret başkalarına olan muhtaçlıkla gelir.
- Efendiler kölelerin eğitimini ihmal etmemelidirler.
- Ana babalar çocuklarının kararlarına saygı göstermeli, ferdi hürriyetlerini engelleyecek şeyler yapmamalı, özellikle evlilik konusunda çocuklarının fikirlerini almalı ve onları istemedikleri kişilerle evlendirmemelidirler.

4. İnsanları birbirine eşit kılan şey bilgiyi öğrenme isteği, eğitim ve çalışma gayretidir. İnsanların üstünlüğünü de ancak bunlar ortaya çıkarabilir. Dil, din, ırk vs. bir insanı bir insandan üstün hâle getiremez. İnsanlar arasındaki sınıf farkına da bir eleştiri vardır. İnsanlar arasında bir sınıf farkı olmayacağını savunur yazar. Zira insanları birbirinden farklı kılan şey farklı sınıflara mensup olmaları değil çalışmaktır. Ahmet Mithat'a göre herkesi aynı Yaradan yaratmıştır. Kimse gökten kendi başına inmemiştir. Bu yüzden insanları sınıflara ayırmak yanlıştır. Özellikle kadın ve erkek arasında da ayrımcılık yapılmamalıdır. Kadın ve erkek arasında adalet olmalıdır.

5. *Letâif-i Rivâyât*'taki hikâyelerde kadının önemi üzerinde durulmuş ve yeni, ideal kadın tipinin nasıl olması gerektiği örneklendirilmiştir. İdeal kadın eğitilmiş,

kültürlü olmalı, bol kitap okumalı ve okudukları üzerinde çokça düşünmelidir. Okuyan kadın aynı zamanda yazmalı, fakat şiir yazarken dikkat etmelidir. Eski üslupta âşıkane şiirler yazmak yerine sade bir üslupla yeni konular üzerine yazmalıdır. Öte yandan kadın muhakkak çalışmalıdır. Kadın, gerektiğinde evinin geçimini kendisi temin etmeli, kimseye muhtaç olmadan ve hatta evlenmeden geçimini temin edebilmelidir. Evin içinde ya da dışında olması fark etmeden çalışabilmelidir. Kadın, toplumda değişen âdâb-ı muâşeret kurallarından uzak kalmamalı, onlardan güzel olanları öğrenmelidir. Kadın güçlü olmalı ve yapılan haksızlıklar karşısında susmamalıdır.

6. Evlilik görücü usulü ya da aşk evliliği yoluyla olabilir. Yazara göre ikisinin de iyi ve kötü yanları vardır. Evlenecek çiftler sosyo-ekonomik olarak eşit özelliklerde olmayabilirler fakat şahsiyet olarak birbirleriyle uyumlu olmalıdırlar. Evlilik insan için bir safâ değil vazifedir çünkü bizim doğmamıza nasıl ki bir evlilik vesile olmuşsa insan da evlenerek başka birinin dünyaya gelmesine vesile olmalıdır. Eşler birbirine karşı fedakâr, sadık, tatlı sözlü, yardımsever olmalıdır.

7. *Letâif-i Rivâyât*'ta *Bahtiyarlık* ve *Para* hikâyesi Ahmet Mithat'ın ekonomiye bakışının birer yansımasıdır. *Bahtiyarlık* hikâyesini Osmanlı okurlarına girişimcilik yolunda örnek olması adına yazmış ve girişimcilik yapmak isteyen kişilere yol göstermiştir. Şahsi teşebbüste bulunmak isteyenler önce niyet etmeli; cesaret, bilgi ve kararlılıkla bu niyet yolunda ilerlemelilerdir. Ticaret ve sanatla uğraşan kişiler yalnızca geleneksel yöntemlere bağlı kalmamalı; yenilikleri daima takip etmelidirler. Öte yandan;

- Gençler tahsil hayatları bittikten sonra devlet kapısında çalışmayı beklemek yerine kendi işlerini kurabilirler.
- İşverenler her zaman okuyup araştırmalı, kendini geliştirmeli, işçilerinin sorunlarına kulak vermeli; işçilerinin insan olduğunu unutmadan muamele etmelidir.

8. *Letâif-i Rivâyât*'ta intihar, yazarın niyetini aktarmada yardımcı bir tema olarak vardır. *Letâif-i Rivâyât*'taki on bir hikâyede bu tema yer alır. Yedi hikâyede (*Suizan, Gönül, Yeniçeriler, Emanetçi Sıtkı, Ölüm Allah'ın Emri, Bahtiyarlık, Diplomalı Kız*)

intihar fikrini aklından geçiren kişiler, dört hikâyede ise (*Esaret, Firkat, Teehhül, Çingene*) intihar eden kişiler bulunur. Yazar, intihar etmeye teşebbüs edecek kişilere intihar fikrinin kötülüğü hakkında öğütler vermiştir.

9. *Letâif-i Rivâyât*'ın ümitvar bir şahıs kadrosu vardır. Ahmet Mithat Efendi hikâyelerinde, insanların emeline ulaşmak için sabırlı ve kararlı olması gerektiğini savunur.

10. *Letâif-i Rivâyât*'taki bazı hikâyelerde aşk ve âşıklara eleştiri vardır. Aşkın insanı deli divane ve köle edeceği savunulur. Öte yandan aşkın güzel yanları da vardır. Birbiriyle uyumlu çiftlerle dengeli, eşit ve sevgi dolu bir hayat yaşanabilir.

11. Birçok hikâyede evlilik ve ölüm kaderle açıklanmıştır. Başa gelenler meslek seçimidir; insan kaderine razı olursa huzura erer.

12. Yazar hikâyelerinde ahlaklı bir insanda bulunması gereken özelliklere değinmiştir. Ahlaklı insan tipinin vasıfları olarak; sabırlı, cömert, sakin, kibirden uzak, tevazu sahibi, hak yemeyen, suizandan uzak olmayı saymıştır. İnsanların hileye, yalana dolana başvurmaması gerektiği, bunlara başvuranların sonlarının iyi olmayacağı hikâyelerdeki kahramanların sonlarıyla anlatılmıştır.

Yazar, hikâyelerinde ahlaklı insanın özelliklerinden olan suizanna düşmemesi meselesi üzerinde çok fazla durmuştur. *Emanetçi Sitki, Suizan, Çingene, Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar, Bir Fitnekâr, İki Hud'akâr, Teehhül, Firkat, Yeniçeri* hikâyelerinde insanların bir işin aslını astarını araştırmadan vardıkları hükümler hikâye kurgusunda ve satır aralarında yer almıştır. Bu hikâyelerde, insanların hüsn-i zanlarını kazanmak için uğraşmaya gerek olmadığı, bir kimseyi tanımadan o kişi hakkında kötü fikir beslemenin yanlış olduğu, bir mesele hakkında hüküm verirken o meselenin etraflıca araştırılması gerektiği, bir kişi hakkında hüküm verirken o kişiyi iyice tanımak gerektiği ve hüküm verilecek konu hakkında ona da sorular sorması gerektiği, hayatta bazı şeylerin görüldüğünden çok farklı olabileceği görüşleri dile getirilmiştir.

13. Tanzimat devrinde birçok alanda olduğu gibi sosyal hayatta da değişiklikler yaşanmış; Ahmet Mithat Efendi de *Letâif-i Rivâyât*'taki hikâyeleriyle bu değişimlere

yer vermiş ve toplumu değişimlere yönelik bilinçlendirmek ve bilgilendirmek istemiştir. Hikâyelerde; balayı, reverans, prezante, kadınla erkeğin el ele selamlaşması, sevgililerin kol kola dolaşması, sofraya ve kıyafet adabı hakkında bilgiler verilmiştir.

14. *Cinli Han, Teehhül, Çingene, Bir Fitnekâr* adlı hikâyelerde bâtil inançlar eleştirilmiştir. Yazar, hurafelere inanan insanların karşısına hadiseleri akıl yoluyla kavrayan hikâyeye kahramanlarını çıkarmış ve *Letâif-i Rivâyât* okuruna örnek olarak sunmuştur.

15. Muharrir, *Letâif-i Rivâyât*'ındaki hikâyelerde sade bir dil kullanmış ve Türkçenin sadeleşmesi yolunda örnek olmuştur. *Çingene* ve *Bahtiyarlık* hikâyelerinde hikâyeye kahramanları aracılığıyla Türkçenin sadeleşmesi hakkındaki fikirler dile getirilmiş, sade lisanı savunmayanlar eleştirilmiştir.

16. *Letâif-i Rivâyât*'ta roman türü hakkında tespit ettiğimiz fikirler şunlardır:

- Roman insanlara hakikati anlatmalı, onları hayata hazırlamalıdır. Öte yandan roman hakikati anlatabilir evet fakat roman hakikati süsleyerek vermelidir.
- Roman eğer ki sıradan bir kurgu ile yazılırsa yazarı esir eder. Yazar farklı tekniklerle romanı yazarak hem bu esaretinden kurtulur hem de kendini geliştirir.
- Yazar romanında kronolojik düzenini kırmalıdır. Kendini teknik olarak yenilemelidir.

Sonuç itibariyle *Letâif-i Rivâyât*'taki hikâyelerde pek çok konu hakkında fikirler yer almıştır. *Letâif-i Rivâyât*'ın en dikkate değer tarafı içeriğinde sadece birçok fikri, eleştiriyi, sorunu bulundurması değer; aynı zamanda bunlara çözümler üretip çareler sunması, tavsiyelerde bulunmasıdır.

Ahmet Mithat, halk için faydalı gördüklerini *Letâif-i Rivâyât*'taki hikâyeleri aracılığıyla anlatmıştır. Hâce-i Evvel'in halk için faydalı gördüğü birçok konu vardır.

Bu yüzden *Letâif-i Rivâyât*'taki hikâyelerde yer alan fikirler çeşitlilik göstermiştir. Hikâyelerde yer alan fikirlerin çeşitliliği, bunların yazar tarafından derinlemesine incelenmesine engel olmamış; *Letâif-i Rivâyât* serisindeki yirmi dokuz hikâyede işlenen fikirler yazar tarafından derinlemesine ele alınmış ve bu fikirler hikâye kurgusunda kendisine sağlam bir şekilde yer edinmiştir. Araştırmamıza konu olan hikâyelerde serdedilen görüşler yalnızca devrine değil devrini aşan bir niteliğe sahiptir. Ele aldığımız hikâyelerde sosyal, kültürel, ekonomik, ahlaki pek çok mesele üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte, incelediğimiz hikâyelerde üzerinde en fazla ve ayrıntılı bir şekilde durulan konular eğitim-öğretim, özgürlük, girişimcilik ve sosyal meselelerdir. Öte yandan *Letâif-i Rivâyât*'ta üzerinde en çok durulan konulardan biri de ümittir. *Letâif-i Rivâyât*'taki hikâyelerin birçoğu ümitli olma hâli üzerine kurgulanmıştır. Hemen hemen her hikâyenin, ümitvar ve emeline ulaşmak için çaba gösteren şahıs kadrosu vardır. Tüm bunlarla birlikte *Letâif-i Rivâyât*'ta yalnızca devrine hitap eden değil devrini aşan, günümüzde de geçerliliğini koruyan tespit, görüş, eleştiri ve en önemlisi tavsiyeler vardır.

Son olarak diyebiliriz ki; *Letâif-i Rivâyât* Ahmet Mithat'ın birçok alanda sahip olduğu derin bilgi ve birikimlerinden doğan birçok fikrin, halk için, yazıya dökülmüş hâlidir.

KAYNAKLAR

İNCELENEN ESERLER

- Ahmet Mithat Efendi, “Suizan”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 1-13.
- Ahmet Mithat Efendi, “Esaret”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 13-29.
- Ahmet Mithat Efendi, “Gençlik”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 29-42.
- Ahmet Mithat Efendi, “Teehhül”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 42-56.
- Ahmet Mithat Efendi, “Felsefe-i Zenan”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 56-87.
- Ahmet Mithat Efendi, “Gönül”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 87-105.
- Ahmet Mithat Efendi, “Mihnetkeşan”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 105-116.
- Ahmet Mithat Efendi, “Firkat”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 116-165.
- Ahmet Mithat Efendi, “Yeniçeriler”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 165-195.
- Ahmet Mithat Efendi, “Ölüm Allah’ın Emri”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 195-225.
- Ahmet Mithat Efendi, “Bir Gerçek Hikâye”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 225-244.
- Ahmet Mithat Efendi, “Bir Fitnekâr”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 244-259.

- Ahmet Mithat Efendi, “Nasip” *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 259-269.
- Ahmet Mithat Efendi, “Bekârlık Sultanlık mı Dedin?”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 269-282.
- Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 282-338.
- Ahmet Mithat Efendi, “Cinli Han”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 338-383.
- Ahmet Mithat Efendi, “Obur”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 383-413.
- Ahmet Mithat Efendi, “Bir Tövbekâr”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 413-437.
- Ahmet Mithat Efendi, “Çingene”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 437-497.
- Ahmet Mithat Efendi, “Çifte İntikam”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 497-520.
- Ahmet Mithat Efendi, “Para!”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 520-563.
- Ahmet Mithat Efendi, “Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 563-593.
- Ahmet Mithat Efendi, “Diplomalı Kız”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 593-663.
- Ahmet Mithat Efendi, “Dolaptan Temaşa”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 663-703.
- Ahmet Mithat Efendi, “İki Hud’akâr”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 703-733.

Ahmet Mithat Efendi, “Emanetçi Sıtkı”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 733-765.

Ahmet Mithat Efendi, “Cankurtaranlar”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 765-788.

Ahmet Mithat Efendi, “Bir Acibe-i Saydiye”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 788- 823.

Ahmet Mithat Efendi, “Ana-Kız”, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 823- 851.

DİĞER ESERLER

Ahmet Mithat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, haz. Gizem Akyol, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa’da Bir Cevalan*, haz. N. Arzu Pala, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

Ahmet Mithat Efendi, *Beliyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Kaynakçası*, haz. Nüket Esen, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Ahmet Mithat Efendi, *Beşir Fuat*, haz. Bahar Dervişçemoğlu, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

Ahmet Mithat Efendi, *Ekonomi Politik*, haz. Erdoğan Erbay-Ali Utku, Çizgi Kitabevi, Konya 2005.

Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*, haz. Bedia Ermat, Sel Yayıncılık, İstanbul 2011.

Ahmet Mithat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar*, haz. F. Samime İnceoğlu-Zeynep Bektaş, Klasik Yayınları, İstanbul 2011.

Ahmet Mithat Efendi, *İktisat Metinleri*, haz. Erdoğan Erbay-Ali Utku, Çizgi Kitabevi, Konya 2005.

Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*, haz. Handan İnci, Kapı Yayınları, İstanbul 2013.

- Ahmet Mithat Efendi-Muallim Naci, *Muhâberât ve Muhâverât Mektuplaşmalar*, haz. Ömer Hakan Özalp, Ark Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Ahmet Mithat Efendi, *Peder Olmak Sanatı*, haz. Gizem Akyol, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- Ahmet Mithat Efendi, *Sevdâ-yı Sa'y ü Amel*, Editör: Hilmi Uçan, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2016.
- AKYÜZ, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Yayınevi, 17. bs., İstanbul 2006.
- Ali Kemal, "Ahmet Mithat Efendi", *İdeal Gazeteci Efendi Babamız*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1968.
- ARGUNŞAH, Mustafa, "Ahmet Mithat Efendi'nin Türkçenin Sadeleşmesiyle İlgili Görüşleri", *Turkish Studies*, Vol 7/4, 2012, s. 1-12.
- AVCI, Müşerref, "Osmanlı Devletinde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 55, Erzurum 2016, s. 225-254.
- BAYRAKLI, Bayraktar, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- ÇAKIR, Sümevra, *20. yy Başlarında Osmanlı Sosyal Ekonomik Hayatında Kadın Cemiyetleri; Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Örneği*, (Danışman: Prof. Dr. Erol Özvar), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2015.
- ÇAPANOĞLU, M.S., "Böyle Filozofluk Yerine Diline Girsin", *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1964.
- ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, "Mithat Efendinin İstimbotu", *İdeal Gazeteci Efendi Babamız*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1964.
- ÇIKLA, Selçuk, "Ahmet Mithat Efendi'nin Roman Yazma Yöntemi", *TÜBAR*, XXXVII, 2015, s. 73-95.

- ÇIKLA, Selçuk, *Edebiyat ve Hastalık*, Kapı Yayınları, İstanbul 2016.
- ÇIKLA, Selçuk, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- ÇOBANOĞLU, Salim, *Bir Hayat Hikâyesinin Kâğıttan Tanıkları Hikâye ve Romanlarında Ahmet Mithat Efendi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.
- DURGUN, H. Harika, “Ahmet Mithat’ın Edebiyat ve Fikir Dünyasında Genç Yazarları ve Yeğeni Mustafa Refik’i Himayesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. XIII, S. 1, İzmir 2007, s. 65-82.
- Ebuzziya Tefvik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, hz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.
- ENGİNÜN, İnci, “Ahmet Mithat’ın Hâlâ Geçerli Öğüdü: Kızlarınızı Okutun”, *Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar*, hz. Nüket Esen-Erol Köroğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2006.
- ERTOP, Konur, “Ahmet Mithat Efendi’nin Okurları”, *Hürriyet Gösteri Sanat /Edebiyat*, S. 19, İstanbul 1982, s. 67.
- FİNN, Robert P., *Türk Romanı (İlk Dönem 1872- 1900)*, Bilgi Yayınevi, 1984.
- GÖKÇEN, Enver Naci, “Mithat Efendi’nin Acaip Halleri”, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1968.
- İLERİ, Selim, “Türk Öykücülüğünün Genel Çizgileri”, *Türk Dili, (Türk Öykücülüğü Özel Sayısı)*, C. XXXII, S. 286, 1 Temmuz 1975.
- KARAY, Refik Halid, “Günler Geçerken: Ahmet Mithat Efendi”, *Yenigün* (Resimli Mecmua), S. 8, 29 Nisan 1939.
- MERİÇ, Nevin, *Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.
- OKAY, M. Orhan, “İlk Öğretmenimiz: Hâce-i Evvel Ahmet Midhat Efendi”, *Ahmet Midhat Efendi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2012.

- OKAY, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Dergâh Yayınları, 4. bs., İstanbul 2008.
- OKAY, Orhan, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990.
- IŞIN, Ekrem, “Ahmed Midhat Efendi ve Gündelik Hayatın Pratik Bilgisi: Âdâb-ı Muâşeret”, *Tarih ve Toplum*, S. 44, 1987, s. 95-103.
- OKAY, Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2011.
- ÖZSOY, Ruziye, *XIX. Y.Y. da Osmanlı'da Köle Ticareti Esirciler ve Zenci Köleler*, (Danışman: Doç. Dr. Gülbadi Alan), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010.
- PARLATIR, İsmail, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- SİYAVUŞGİL, Sabri Esat, “Ahmet Mithat Efendi Rönesans Adamı”, *İstanbul*, C. 5, S. 55.
- SİYAVUŞGİL, Sabri Esat, “Rönesans Adamı 2: Ahmet Mithat Efendi”, *İstanbul*, C. 5, S. 56.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Dersleri*, hz. Abdullah Uçman, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., İstanbul 2004.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 4. bs., İstanbul 2008.
- TARZİ, Mahmud, “Merhum Ahmet Midhat Efendi”, *İstanbul*, C. 3, s. 28., 15 Ocak 1945., s. 6.
- TARZİ, Mahmud, “Merhum Midhat Efendi”, *Seracülahbaril Efganiye*, Yıl: 2, S. 19'dan aktaran Ali Nihad Tarlan, *İstanbul*, C. 3, S. 28.
- TOLUN, Haydar, “Büyük Halk Kültürçüsü Ahmet Mithat Efendi”, *Türkün (Bursa Halkevi Dergisi)*, S. 7, 1936, s. 37.

- Türkçe Sözlük*, haz. Şükrü Halûk Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, 11.bs., Ankara 2011.
- US, Hakkı Tarık, “Ahmet Mithat’ın Eserleri”, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1962.
- US, Hakkı Tarık, *Bir Jübile’nin İntiba’ları Ahmet Mithat’ı Anıyoruz*, İstanbul 1955.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 10. bs., İstanbul 2011.
- YANAR, İsa, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çalışmaları*, (Danışman: Prof. Dr. Mustafa Aydın), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Malatya 1996.
- YAZGIÇ, Kâmil, *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları*, Tan Matbaası, 1940.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.lugatim.com/s/İNTEHAR> (11.11.2019)

<http://www.lugatim.com/s/ÜMİT> (11.11.2019)

http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/discover?rpp=10&page=1&query=ahmet+mithat+efendi&group_by=none&etal=0 (21.03.2017)

http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/discover?rpp=10&page=1&query=ahmet+mithat+efendi&group_by=none&etal=0 (21.03.2017)

<http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=okuma&mi=0> (20.04.2017)

<http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=%C3%A7%C4%B1rak%20%C3%A7%C4%B1karmak&mi=1> (21.02.2017)

<http://www.anayasa.gen.tr/kanunuesasi.htm> (23.02.2017)

AKYILMAZ, GÜL “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/9_9.pdf. (01.03.2017)

DİZİN

2. Murat.....	49	Diplomalı Kız....	23, 24, 25, 37, 38, 42, 43, 73, 74, 79, 81, 83, 87, 97, 99, 100, 108, 109, 116, 127, 143, 147, 151
<i>Abdest ve Namaz</i>	21	Dolaptan Temaşa. 27, 81, 82, 89, 92, 133, 134, 143, 151	
<i>Abdest ve Namâz</i>	21	<i>Dünya</i> ,	21
Abdülhamit.....	27, 28	Ebuzziya Tevfik	19, 154
Abdülmecid	50, 51	<i>Ekonomi Politik</i>	94, 152
<i>Afife Anjelik</i>	41	Emanetçi Sıtkı ...	26, 27, 42, 54, 79, 81, 82, 83, 85, 93, 99, 101, 108, 112, 115, 119, 124, 128, 140, 147, 152
<i>Afrika</i>	21	Emin Nihat.....	12
Ahlâk-ı Alâi.....	40	Esaret30, 31, 41, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 63, 64, 108, 109, 143, 145, 147, 150	
Ahmet Hamdi Tanpınar.....	30, 59, 79, 81	Fatma Aliye. 22, 40, 41, 43, 71, 72, 73, 76, 77, 79, 81, 104, 107, 124, 141, 142, 152	
Ahmet Rasim.....	38, 46	Felsefe-i Zenan.. 22, 23, 53, 54, 57, 59, 60, 61, 62, 64, 70, 73, 76, 77, 78, 79, 120, 143, 150	
Ali Kemal.....	37, 153	<i>Ferhat ile Şirin</i>	42
<i>Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezâifî</i>	19, 21, 24, 33, 152	Fırkat23, 24, 26, 33, 34, 35, 39, 47, 52, 53, 54, 56, 57, 62, 80, 81, 108, 109, 115, 127, 143, 147, 150	
Ana-Kız. 23, 26, 42, 71, 79, 80, 100, 114, 116, 123, 134, 143, 152		Gençlik	52, 53, 63, 64, 81, 82, 123, 150
<i>Arzu ile Kamber</i>	42	Gönül.....	150
<i>Asya</i> ,.....	21	<i>Hall'ül-Ukad</i>	94, 124
<i>Âşık Kerem</i>	42	<i>Hasan Mellah Hüseyin Fella</i>	38
<i>Avrupa</i> 11, 18, 21, 25, 32, 52, 68, 82, 131, 152		<i>Hayvanlar</i>	21
<i>Avrupa'da Bir Cevelan</i>	131	<i>Hikmet-i Peder</i>	21
<i>Babalar ve Oğullar</i>	21	<i>Hikmet-i Tarih</i>	17
Bahtiyarlık... 22, 23, 27, 28, 29, 34, 39, 40, 47, 48, 89, 95, 96, 97, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 116, 119, 120, 121, 123, 124, 138, 139, 143, 144, 146, 147, 148, 151		Hoca Nasrı	40
<i>Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi</i>	21, 155	II. Mahmut	50
Bekârlık Sultanlık mı Dedin?	52, 151	İki Hud'akâr 25, 26, 39, 42, 43, 68, 73, 79, 80, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 106, 121, 122, 129, 132, 133, 143, 144, 147, 151	
<i>Beşir Fuat</i>	17, 108, 111, 152	<i>İstidâd-ı Etfâl</i>	21
Bir Acibe-i Saydiye. 11, 54, 58, 127, 140, 142, 152		<i>Jöneviye</i>	41
Bir Fitnekâr.....	52, 54, 57, 135, 147, 148, 150	Kamil Yazgıç	18, 97, 102, 138
Bir Gerçek Hikâye . 52, 54, 121, 123, 129, 150		Kınalızade Ali Efendi	40
Bir Tövbekâr40, 54, 69, 86, 87, 88, 90, 91, 93, 132, 135, 136, 151		Kısmetinde Olanın Kaşığımda Çıkar	43, 93, 147, 151
Cankurtaranlar	23, 24, 25, 91, 122, 143, 152	<i>Kıssadan Hisse</i>	21
Cinli Han	32, 45, 46, 73, 76, 79, 92, 96, 99, 100, 101, 115, 118, 121, 129, 133, 135, 143, 148, 151	<i>Kıtaat ü Bihar-i Hamse</i>	21
<i>Coğrafya İstilahatı</i>	21	<i>Kuşlar</i>	21
<i>Çiçekler</i>	21	<i>Leyla ile Mecnun</i>	41
Çifte İntikam.....	44, 119, 151	Mahmud Tarzi.....	20, 137
Çingene . 31, 32, 35, 39, 46, 48, 59, 65, 66, 67, 68, 74, 75, 86, 108, 109, 120, 128, 132, 135, 136, 138, 139, 143, 147, 148, 151		<i>Menfa</i>	18, 19, 20, 33, 34, 105, 110, 111, 152
<i>Çocuk-Melekât-ı Uzviye ve Rûhiyesi</i>	21	<i>Meyvalar</i>	21
<i>Dağarcık</i>	36		
Dilaver Paşa.....	19		

Mihnetkeşan59, 63, 64, 69, 70, 80, 81, 127, 128, 150	Refik Halid.....20, 36, 154
Mithat Paşa.....16, 51	Rousseau.....46
Muallim Naci.17, 99, 114, 118, 121, 137, 138, 153	<i>Sağlık</i>21
Mustafa Refik45, 154	Selim İleri12
Münir Süleyman Çapanoğlu..... 38	Suizan63, 87, 108, 109, 112, 114, 121, 122, 124, 125, 126, 132, 133, 147, 150
Müsâmeretnâme..... 12	Süleyman Ağa.....99
Namık Kemal..... 18	<i>Şah İsmail</i>42
Nasip116, 121, 122, 129, 130, 151	<i>Tarih-i Edyân</i>17
Nefise Hanım.....99, 121	Teehhül ..30, 39, 44, 45, 53, 64, 65, 66, 79, 99, 101, 102, 108, 109, 114, 118, 119, 126, 127, 135, 136, 143, 147, 148, 150
Nigar Hanım..... 99	<i>Terbiyeli Çocuk</i>21
Obur39, 52, 54, 144, 151	<i>Tercüman-ı Hakikat</i>37
Orhan Okay 11, 21, 37, 102	<i>Üç Cins Mahlûk</i>21
Ölüm Allah'ın Emri 30, 31, 35, 52, 53, 54, 98, 99, 108, 109, 111, 116, 140, 141, 143, 147, 150	Voltaire.....46
Para!..... 151	Yeniçeriler 54, 92, 108, 111, 114, 119, 121, 122, 123, 126, 127, 147, 150
<i>Peder Olmak Sanatı</i>21, 153	